

UNIVERSITAT DE
BARCELONA

La col·lecció Deering a Maricel de Sitges i al Castell de Tamarit (1909-1921): un somni d'art hispànic frustrat

Sebastià Sánchez Sauleda

ADVERTIMENT. La consulta d'aquesta tesi queda condicionada a l'acceptació de les següents condicions d'ús: La difusió d'aquesta tesi per mitjà del servei TDX (www.tdx.cat) i a través del Dipòsit Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha estat autoritzada pels titulars dels drets de propietat intel·lectual únicament per a usos privats emmarcats en activitats d'investigació i docència. No s'autoritza la seva reproducció amb finalitats de lucre ni la seva difusió i posada a disposició des d'un lloc aliè al servei TDX ni al Dipòsit Digital de la UB. No s'autoritza la presentació del seu contingut en una finestra o marc aliè a TDX o al Dipòsit Digital de la UB (framing). Aquesta reserva de drets afecta tant al resum de presentació de la tesi com als seus continguts. En la utilització o cita de parts de la tesi és obligat indicar el nom de la persona autora.

ADVERTENCIA. La consulta de esta tesis queda condicionada a la aceptación de las siguientes condiciones de uso: La difusión de esta tesis por medio del servicio TDR (www.tdx.cat) y a través del Repositorio Digital de la UB (diposit.ub.edu) ha sido autorizada por los titulares de los derechos de propiedad intelectual únicamente para usos privados enmarcados en actividades de investigación y docencia. No se autoriza su reproducción con finalidades de lucro ni su difusión y puesta a disposición desde un sitio ajeno al servicio TDR o al Repositorio Digital de la UB. No se autoriza la presentación de su contenido en una ventana o marco ajeno a TDR o al Repositorio Digital de la UB (framing). Esta reserva de derechos afecta tanto al resumen de presentación de la tesis como a sus contenidos. En la utilización o cita de partes de la tesis es obligado indicar el nombre de la persona autora.

WARNING. On having consulted this thesis you're accepting the following use conditions: Spreading this thesis by the TDX (www.tdx.cat) service and by the UB Digital Repository (diposit.ub.edu) has been authorized by the titular of the intellectual property rights only for private uses placed in investigation and teaching activities. Reproduction with lucrative aims is not authorized nor its spreading and availability from a site foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository. Introducing its content in a window or frame foreign to the TDX service or to the UB Digital Repository is not authorized (framing). Those rights affect to the presentation summary of the thesis as well as to its contents. In the using or citation of parts of the thesis it's obliged to indicate the name of the author.

Conclusions

9.- Conclusions

Aquesta tesi doctoral s'ha centrat en la figura de l'industrial nord-americà Charles Deering (1852-1927) i la col·lecció d'art hispànic que reuní al Palau de Maricel (Sitges) i al castell de Tamarit (Tarragona). Al llarg dels diferents capítols, a través de la documentació conservada a arxius nacionals i internacionals, hem intentat reconstruir la seva biografia personal i professional juntament amb la dels seus assessors, Miquel Utrillo (1862-1934) i Ramon Casas (1866-1932).

Les aportacions realitzades al capítol biogràfic han sigut diverses. Deering, fill primogènit d'una nissaga dedicada a la fabricació de maquinària agrícola, va créixer marcat per la Guerra de Secessió. Aquesta informació, donada a conèixer al llibre de Walter Dill Scott i Robert B. Harshe, havia passat desapercebuda fins ara. Va ser aquesta mitificació i fascinació per l'exèrcit la que l'impulsà a abandonar l'empresa familiar i a allistar-se a la Marina de Guerra.

Com hem plasmat a l'inici de la recerca, posar el focus en aquest període de la vida de Charles Deering, permet explicar el seu esdevenir com a col·leccionista. Els viatges realitzats a Europa (Espanya i París, principalment) i a Orient com a membre de la flota nord-americana, permeten comprendre el seu gust estètic que plasmà anys després a les estances de Maricel i de Tamarit. D'altra banda, en els interessos artístics que desenvolupà hi té molt a veure la relació que va establir amb John Singer Sargent (1856-1925) a través de la família Case, els pares de la seva primera dona.

Professionalment, ens ha interessat el seu vincle amb el món empresarial a partir de l'any 1881, i com aquest influí també en el seus interessos artístics. Tot i tenir una prometedora carrera militar, el seu pare el va requerir juntament amb el seu germanastre James per dirigir el negoci familiar, i així poder-lo adaptar a les necessitats propiciades per l'evolució que experimentà els Estats Units a finals del segle XIX. Amb certa dosis de paternalisme, s'involucrà i modernitzà alguns aspectes de la vida dels treballadors. Així mateix, el ressò del que havia vist a Europa durant la seva joventut, també es manifestà en l'aplicació de la publicitat per difondre al gran públic els seus productes, mitjà en el que va ser un dels pioners a Nord-Amèrica.

Pel que fa al món del col·leccionisme, el fet de ser un dels prohoms locals, comportà que s'involucrés en l'organització l'any 1893 de la *World Columbian Exhibition*, una exposició internacional que pretenia situar la ciutat de Chicago al

Conclusions

mateix nivell que les principals capitals del món i, de pas, netejar la imatge de la metròpolis percebuda llavors com una de les més despersonalitzades i deshumanitzades. Per aquest motiu, seguint les doctrines exposades per Bion J. Arnold l'any 1868, es demanà als magnats que més enllà dels seus interessos personals també exercissin el paper de mecenes de les arts, les biblioteques i els museus.

Aquesta petició, que marcaria l'inici de la política d'intercanvi de cultura a canvi de beneficis comercials i sobretot del control moral de la població, tal i com hem pogut establir, explica, en part, el motiu pel qual començà a relacionar-se amb alguns artistes com el suec Anders Zorn (1860-1920). Mentre durà l'esdeveniment, l'acolli a casa seva i l'acompanyà en una gran gira per diverses ciutats dels Estats Units, anticipant-se al que anys després faria amb Ramon Casas. En aquest sentit, també és important apuntar que la *World Columbian Exhibition* marcà el principi de l'interès que Deering sentí per l'obra del pintor català. Casas hi envià dos quadres, i un d'ells, *El bohemí (Retrat d'Erik Satie)*, va ser adquirit posteriorment pel nord-americà a instàncies de Zorn.

Un altre dels fets que resulta essencial esmentar, i que permet comprendre els motius pels quals algunes obres formaren part de la seva col·lecció d'art, és l'estada que realitzà l'any 1893 al taller de Zorn a París. Després de la celebració de la Exposició Internacional de Chicago, Deering decidí aparcar la seva carrera empresarial per dedicar-se al món de la pintura i es traslladà a París. El temps viscut a la capital francesa el posà en contacte amb la colònia d'artistes nòrdics, entre els que hi figuraven August Strindberg, Albert Edelfelt i Carl Larsson, aquest darrer present a Sitges a través de diverses aquarel·les. Malauradament, un desafortunat accident l'obligà a tornar als Estats Units on va reprendre la seva vida empresarial.

A partir de 1894, i fins el 1910, es convertí en un referent del món econòmic als Estats Units i gestionà la fusió del negoci amb l'empresa dels McCormick, els seus principals competidors. L'operació, en la que hi tingué un paper fonamental John Pierpont Morgan, va ser font d'incomptables problemes perquè el govern federal l'acusà en diverses ocasions de saltar-se les lleis antimonopoli. La documentació conservada al Deering Estate (Miami) i en diversos volums dels processos penals custodiats a la National Library de Washington, certifica l'abast d'aquestes contrarietats que a la llarga també influïren en la seva marxa de Catalunya l'any 1921.

Després d'haver fixat l'inici de l'interès de Charles Deering per l'obra de Ramon Casas l'any 1893, calia establir en quin moment el pintor, Deering i Utrillo, els tres personatges fonamentals per la creació de Maricel, coincidiren per primera vegada. S'ha

Conclusions

plantejat la possibilitat que a Utrillo l'hagués conegut a Chicago quan el català viatjà als Estats Units aprofitant la celebració de l'Exposició Internacional per difondre el teatre d'ombres xineses. Descartada aquesta hipòtesi, hem pogut establir que fou l'any 1904 quan es produí l'esmentada trobada al taller que Ramon Casas tenia al Passeig de Gràcia. A la reunió, a la que també hi assistí el pintor Gari Melchers, es confirmà l'interès del nord-americà per l'obra del català iniciada a Chicago i continuada el 1901 a Munich quan veié el *Garrote Vil* i el 1903 quan presencià personalment *La Càrrega*.

L'admiració i estreta relació amb el pintor va determinar l'encàrrec d'un retrat de les filles del magnat, però també l'adquisició d'un seguit d'obres que hem pogut identificar per primera vegada. Hem pogut establir que aquestes van ser *A l'estiu tota cuca viu* (1888), *Paisatge de tardor. Un mur* (c.1891), *Plaça de toros* (c.1891), *Pati del Vinyet* (1892), *Au bain* (c.1895), *Dona pentinant-se* (c.1899), *L'exposició de París* (c.1900) i *Retrat de Maria (Álvarez) Tubau* (1901).

Resultat directe d'aquesta relació amical sorgida entre Deering i Casas va ser el viatge que feren plegats pels Estats Units. Després de la trobada al taller, durant quatre anys el magnat intentà convèncer-lo perquè creués l'Atlàntic i iniciés una gira comercial per diverses ciutats del país. Casas, contrari a alterar les seves rutines, defugí la invitació però a mitjans de 1908 es produí un fet que ho canvià tot. Tal i com recollia Mercedes Palau Ribes, i hem pogut confirmar gràcies a la correspondència d'Utrillo amb l'intel·lectual andalús Francisco de Paula Valladar, la sobtada mort d'Emília Huet, amb la qual el pintor mantenia una relació sentimental des de feia anys, l'esperonà a canviar d'aires.

Entre l'octubre de 1908 i l'abril de 1909, Ramon Casas emprengué el viatge que el portaria a descobrir diverses ciutats dels Estats Units i a ampliar la seva cartera de clients. Gràcies a la correspondència del pintor conservada al Arxiu de la Sala Parés dipositat al Museu Nacional d'Art de Catalunya, hem pogut establir que la seva producció americana compren tres tipus d'obres: els retrats a l'oli, el retrats al carbonet i els apunts quotidians. Pel que fa als olis, sabem que en pintà onze, tots ells retrats de familiars i amics del magnat, entre els quals trobem el *Retrat de Grace Thaxter Howe*, tia de Richard Flint Howe, el cunyat de Charles; el *Retrat de Richard Flint Howe amb el seu fill William*; el *Retrat de Marion Dennison Whipple*, dona de Charles Deering; el *Retrat de Roger Deering*, fill de Charles; el *Retrat de William Deering*, pare del magnat; el *Retrat de Clara Cummings Hamilton*, la madrastra de Deering; els retrats del *Senyor Kepp*, la *Senyora Kepp* i *Virginia Bacon*, uns bons amics dels americans; el *Retrat de*

Conclusions

James Deering, germanastre de Charles i, finalment, el *Retrat de Charles Deering*, vestit amb un frac i assegut en una cadira amb la cama creuada, demostrant l'elegància que aquest sempre desprenia en totes les seves accions.

Entre els retrats al carbonet, sabem que en va fer prop d'una trentena. Pintà el *Retrat de Gonzalo Quesada y Aróstegui* (1908); el *Retrat de Grace Thaxter Howe* (1908); el *Retrat de Lady Johnston* (1908); el *Retrat del comandant de Marina del vaixell Alabama* (1908); el *Retrat de Charles Deering* (1909); el *Retrat de Florencio Constantino* (1909); així com tres autoretrats, un vestit de mariner i els altres dos datats de 1909 i dedicats a Charles Deering i a Virginia Bacon respectivament.

A la tesi també hem abordat la construcció i reforma dels receptacles de la col·lecció: el Palau de Maricel a Sitges i el castell de Tamarit a Tarragona. Pel que fa al primer, Deering arribà a la localitat catalana l'octubre de 1909 de la mà de Ramon Casas. Fascinat pel paisatge, va proposar adquirir a Rusiñol el Cau Ferrat, la seva casa/taller. Davant la negativa del pintor decidí comprar l'edifici del costat, l'antic hospital de Sant Joan Baptista, per transformar-lo en la seva residència d'estiu. Atenent a la seva biografia, hem aconseguit discernir que trià la localitat costera i no Barcelona per instal·lar-se, perquè sempre seguia els mateixos patrons de conducta basats en la passió que sentia pel mar i per la recerca de tranquil·litat. Per aquest motiu, Sitges, com abans Evanston i després el Cutler a Miami, satisfia les seves necessitats

Pel que fa a la gènesi de Maricel, proposem quatre etapes per explicar la seva creació. La primera, abastaria de 1909 a 1910, i estaria marcada per les gestions dutes a terme per Miquel Utrillo i l'advocat Amadeu Hurtado, figura fins ara menystinguda en aquesta història, davant l'Ajuntament de Sitges i la Junta de l'Hospital de Sant Joan Baptista per aconseguir la titularitat del recinte.

En el decurs de l'estudi s'ha fet evident la importància que Utrillo tingué en l'esdevenir del projecte, particularment durant la segona etapa, que ocupa de 1910/1911 a 1912. Gràcies a una carta del català a Raimon Casellas conservada a la Biblioteca de Catalunya, fins ara inèdita, podem saber que mentre ell apostava per convertir la residència en una casa artística, Deering el que volia era fer una còpia exacta del Cau Ferrat, un enfrontament conceptual que permet apreciar divergències de criteri pel que fa a la concepció del projecte. Utrillo, ben aviat convertit en l'home de confiança del magnat, també va ser el creador del símbol de Maricel, inspirat en l'obra teatral d'Àngel Guimerà. El resultat final, un sol naixent damunt les onades del mar, es convertí en un emblema que Charles Deering adoptà com a escut heràldic per presentar-se davant del

Conclusions

món. En aquest apartat també hem pogut determinar la importància d'Elsie de Wolfe com a primera decoradora de Maricel, i aportar unes fotografies en color del recinte que ens permeten veure els seus deutes amb el Cau Ferrat.

Pel que fa a la tercera etapa, que comprèn els anys 1912-1915, a més de resseguir la construcció de l'edifici a través de les instàncies conservades a l'Arxiu Municipal de Sitges, hem abordat l'ús de l'*elginisme* com a tècnica constructiva del recinte. El concepte, creat per Lord Byron al segle XIX i recuperat i actualitzat per Marcel Duriat i José Miguel Merino de Cáceres, explica com molts arquitectes del segle XX empraren fragments arquitectònics procedents d'edificis històrics abandonats per a bastir noves construccions. En aquest sentit, una de les tasques dutes a terme, ha estat la identificació de la procedència de portes, finestres i capitells actualment inserits als murs del palau.

La darrera etapa, que cal situar entre 1915 i 1919, ens ha servit per estudiar el gran projecte en el que es convertí Maricel. El que s'havia iniciat com una senzilla residència d'estiu per a descansar breus temporades, s'acabà convertint en un gran palau, seu d'una rellevant col·lecció artística que pel seu valor aclapararva als visitants. És aquí on també hem abordat la classificació tipològica del recinte. Després de valorar l'actuació duta a terme pel seu arquitecte, Miquel Utrillo, i el resultat final que assolí, podem establir que cal adscriure el palau dins d'un primer Noucentisme, perquè acusa solucions que posteriorment es desenvoluparen i s'aprofundiren en d'altres edificis del mateix període.

La nostra recerca també s'ha ocupat del castell de Tamarit. El recinte, situat a tocar del mar a la població propera a Tarragona, va ser comprat per Charles Deering després d'haver-lo descobert l'any 1916 durant el transcurs d'una excursió amb Ramon Casas. A través d'una correspondència inèdita localitzada al Fons Vidal i Barraquer de l'Arxiu Capitular de Tarragona, hem pogut establir que les gestions van ser dutes a terme per Joan Ruiz i Porta. Bon coneixedor de la zona, Ruiz no dubtà a emprar diversos testaferrós per evitar que el nord-americà, com a estranger que era, es veiés obligat a pagar grans sumes de diners en impostos per adquirir la propietat. També ens hem aproximat a les reformes dutes a terme per Ramon Casas al recinte i, sobretot, hem establert el motiu pel qual Deering decidí comprar una segona residència a Catalunya: fugir de Sitges, perquè cada cop Maricel estava més concorregut pels visitants que volien veure la col·lecció d'art, i trobar un refugi tranquil i solitari on poder descansar i enterrar-se davant del mar un cop hagués mort.

Una de les parts més importants de la investigació ha quedat plasmada en el capítol dedicat a la col·lecció. A través de les peces que actualment es troben

Conclusions

disseminades per diverses institucions i col·leccions particulars nacionals i internacionals, que hem identificat gràcies a les fotografies d'època conservades a l'Arxiu Utrillo, l'Arxiu Mas, el Fons Francesc Serra dipositat a l'Arxiu Fotogràfic de Barcelona i l'Arxiu Fotogràfic del Deering Estate (Miami), hem pogut reconstruir-la i determinar també que les obres reunides a Sitges només van ser una part de totes les que Deering va comprar al llarg de la seva vida. També hem pogut establir que la col·lecció reunida a casa nostra va tenir una doble paternitat: la del nord-americà i la del seu home de confiança, Miquel Utrillo, que fou decisiu en la seva conformació.

En aquest sentit hem pogut establir les tres categories en les que es poden agrupar les obres que formaren part de la col·lecció Deering, que inicialment havia de centrar-se exclusivament en l'art hispànic, d'aquí el títol de la nostra tesi, però que per diverses vicissituds s'acabà ampliant i abastà altres procedències. Tal i com hem reflectit al text i plasmat en les fitxes del catàleg que ocupa bona part del segon volum (on es pot apreciar visualment per primera vegada la importància de tot el conjunt, l'alta qualitat de molts de les obres i com aquesta recollia quantiosos exemples de pintura i escultura a més d'altres arts més difícils de resseguir com el moble, el vidre, la ceràmica o la forja que en molts casos no eren percebuts només com objectes artístics sinó com a elements d'ús quotidià) aquestes es poden agrupar segons la seva adscripció artística en tres tipologies diferents: l'art hispànic, l'art francès i una petita però selecta representació d'art oriental. L'estudi detallat de cada una de les peces, atenent a la seva autoria, procedència i motiu pel qual van ser objecte d'interès per part del nord-americà i els seus assessors, ens ha permès apreciar com aquesta abastava una cronologia que anava de l'edat mitjana fins a la contemporaneïtat (finals del segle XIX-principis del segle XX) i ens ha portat a un punt essencial d'aquesta recerca: el motiu pel qual es va bastir el projecte.

Recerques precedents, com el monogràfic publicat l'any 1918 per la *Revista d'Arquitectura* o el llibre dedicat a Deering de la professora Isabel Coll aparegut el 2012, donaven raó d'algunes obres presents a Sitges i a Tamarit, però en cap cas s'interrogaven sobre els motius pels quals es va reunir tot aquest conjunt. En aquest sentit ha estat capital resseguir la figura de Charles Deering, però també a Miquel Utrillo, aquest darrer, a través de les seves actuacions com a membre dels moviments excursionistes catalans de finals del segle XIX, a *Pèl & Ploma, Forma*, la Junta de Museus i la Enciclopèdia Espasa. Mercès a aquesta via de recerca hem pogut discernir que la finalitat que perseguïen ambdós, per mitjà de la component hispànica de la

Conclusions

col·lecció (nucli original d'aquesta), era fer un homenatge a Espanya a través del seu art i també dur a terme una acció de salvaguarda del patrimoni artístic que les institucions públiques del país no podien fer per manca de recursos econòmics. Des d'aquesta perspectiva, la col·lecció Deering d'art hispànic, s'erigeix com una representació d'Espanya a través de les seves arts, i es vincula als postulats Noucentistes per la seva visió pedagògica i als intents llançats des dels Estats Units per reformular les teories plantejades pel *Paradigma Prescott*.

La doble paternitat del projecte esmentada anteriorment, troba un bon exemple de la seva aplicació en els sistemes d'adquisició emprats per aconseguir les obres d'art. Analitzant cas per cas, hem pogut establir tres vies basades en la compra directa per part de Deering i els seus assessors durant els viatges que feien per Europa, la compra directa als artistes i l'ús d'antiquaris, galeries i agents nacionals i internacionals.

Pel que fa als viatges i al mercat internacional, el magnat aprofitava les excursions per Europa amb Ramon Casas per adquirir tot allò que l'interessava, i es valgué dels seus coneixements del mercat per tractar amb els principals agents dedicats a la compra-venta d'objectes artístics. Per contra, el tracte directe amb els artistes i el mercat nacional van ser el camp d'acció d'Utrillo. El català, com a director artístic de la Enciclopedia Espasa i com a director de sala a Faiança Català i posteriorment a les Galeries Laietanes, teixí una xarxa d'agents que l'informaven de les millors peces que es trobaven al mercat i els artistes li subministraven obres amb grans descomptes per tal de satisfer-lo, recursos que no dubtà a utilitzar a favor de la col·lecció d'art que s'anava gestant a Sitges.

També volem destacar les aportacions realitzades en l'apèndix documental presentat al segon volum de la tesi. A través de més de tres-centes cartes, moltes d'elles inèdites, donem a conèixer una de les principals fonts sobre les que s'ha basat la nostra investigació i on es demostra de manera clara la rellevància de Miquel Utrillo dins del món i el mercat artístic nacional, elements claus per la confecció de la col·lecció reunida a Sitges i després a Tamarit.

Finalment, a la nostra tesi doctoral no hem defugit abordar l'assumpte més polèmic que ha envoltat la col·lecció Deering: la seva dissolució l'octubre de 1921, un fet que va suposar tancar la casa i endur-se bona part de les obres d'art cap als Estats Units. Tradicionalment s'ha tendit a considerar l'actuació de Miquel Utrillo com el seu desencadenant, una versió secundada per Isabel Coll l'any 2012 arran de la consulta d'uns documents conservats als arxius americans, segons els quals el català hauria estat

Conclusions

el principal instigador d'una estafa econòmica a Deering i el gran culpable que la fundació que havia de vetllar pel llegat del magnat a casa nostra no s'arribés a constituir mai. Fugint dels localismes amb que fins ara s'ha abordat aquesta qüestió, hem reconstruït els fets que abocaren a aquest desenllaç i podem concloure que aquest intent de salvaguarda del patrimoni i d'homenatjar a Espanya a través de les arts, va fracassar perquè els dos personatges que l'havien impulsat no es posaren d'acord. Arran de les divergències entre ells es posà punt i final de manera abrupte a un somni d'art hispànic, impedit que moltes de les obres tornessin a casa nostra quan entraren a formar part de les col·leccions de l'Art Institute of Chicago a partir de 1921.

Per aquest motiu, la nostra tesi doctoral té la voluntat d'erigir-se com una reconstrucció virtual d'aquesta important col·lecció d'art plena d'obres d'altíssima qualitat, que amb el pas del temps diversificà, en part, la seva temàtica inicial prenent derives cap a l'art francès i l'art oriental, però que per mèrits propis s'acabà convertint en una de les iniciatives privades més importants pel patrimoni artístic nacional a principis del segle XX.

BIBLIOGRAFIA

- ABC*, Any XXVI, núm. 8.577 (22 de juny de 1930), p. 66
- ABC*, núm. 19.071 (5 de maig de 1967), p. 101.
- ABC*, núm. 22.952 (16 de novembre de 1979), p. 2.
- ABRIL, Manuel. *Enrique Casanovas*. Madrid: Editorial Estrella, 19[--].
- ABRIL, Marcelo. *Julio Romero de Torres o el secreto de Córdoba*. Barcelona: Iberia, 1948.
- Actas del Congreso de los Diputados: Extracto oficial de la sesión celebrada el martes 28 de junio de 1921*. Madrid: Congreso de los Diputados, 1921.
- A: de Riquer: ex-libris*. Barcelona: J. Thomas, 1903.
- ADORNO, Rolena. «Washington Irving's Romantic Hispanism and Its Columbian Legacies». DINS: *Spain in America. The origins of Hispanism in the United States*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002, p. 49-105.
- «Adquisicions». *Vell i Nou*, Any I, núm. 1 (15 de maig de 1915), p. 13-14.
- ADRIANSENS MENOCA, Juan. «Descubrimiento de un Romero de Torres». *ABC Sevilla* (28 d'octubre de 1981), p. 7
- A guide to the paintings in the permanent collection*. Chicago: Art Institute of Chicago, 1932.
- AGUILÓ, María Paz. «La fortuna de las colecciones de artes decorativas españolas en Europa y América: estudios comparativos». DINS: CABAÑAS, Miguel (coord). *El arte español fuera de España*. Madrid: Departamento de Historia del Arte; Instituto de Historia; Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 2003, p. 275-290.
- AIDALA, Thomas R. *Hearst castle: San Simeon*. New York: Hudson Hill Press, 1981.
- Álbum de la sección arqueológica de la Exposición Universal con un catálogo de objetos por el orden alfabético de los expositores: año 1888*. Barcelona: Asociación Artístico-Arqueológica de Barcelona; Imprenta de Jaime Jepús, 1888.
- ALCÁNTARA, Francisco. «Illescas y sus tesoros». *Por Esos Mundos*, Año XI, núm. 185, (juny de 1910), p. 829-850.
- ALCOLEA ALBERO, Alfonso. *Ramon Casas*. Sabadell: AUSA, 1990.
- ALCOLEA ALBERO, Fernando. «El anticuario y marchante Francesc Guiu i Gabalda (1843-ca. 1914) y el mercado americano». *Locvs Amoenvs*, núm. 13 (2016), p. 167-185.

- ALCOLEA ALBERO, Fernando. *Miquel Utrillo, Pere Romeu, Homdedeu y Samp; Cuatro catalanes en Chicago y el espectáculo fallido du “Théâtre des Ombres Parisiennes” (1893)*. 2019.
- ALCOLEA BLANCH, Santiago. «El retaule de sant Jordi de Bernat Martorell, a París, Xicago i Filadèlfia». DINS: *Història de l'art català. Volum XI. Art Català al món*. Barcelona: Edicions 62, 2007, p.72-75.
- ALCOLEA GIL, Santiago. «La pintura en Barcelona en el siglo XVIII». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, vol. XV (1961-1962).
- Alexandre de Riquer: obra gràfica*. Terrassa: Caixa de Terrassa, 2006.
- Almanac de l'Esquella de la Torratxa*, Llibreria Espanyola de Antoni López, 1915.
- ALMELA Y VIVES, Francisco. *Destrucción y dispersión del tesoro artístico valenciano*. Valencia: Real Academia de Bellas Artes de San Carlos, 1958.
- ALÓS TREPAT, Carme. *Sant Miquel*. Balaguer: Museu d'Art de la Noguera (Fitxa Retalls d'Art a Balaguer), s.d.
- ALSINA, Laia. «Francesc Llorens i Riu», DINS: *Repertori de col·leccionistes i col·leccions d'art i arqueologia de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2020. https://taller.iec.cat/rcic/fitxa_una.asp?id_fitxa=76
- AMADES, Joan. *Imatges de la Mare de Déu trobades a Catalunya*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1989.
- «"A Marycel"», *Baluart de Sitges*, Any XV, núm. 733, Sitges (23 d'octubre de 1915), p.1-2.
- AMENÓS, Lluïsa. «El patrimoni moble del col·legi de mestres manyans, armers i agullers conservat als museus de Barcelona». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, volum XVII (2003), p. 21-29.
- AMENÓS, Lluïsa. «L'origen de la col·lecció de ferros conservada al Museu Cau Ferrat de Sitges». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, volum XX (2006), p. 105-125.
- ANDERSON, Ruth Matilda. *Hispanic Costume, 1480–1530*. New York: The Hispanic Society of America, 1979.
- Anglada-Camarasa [1871-1959]*. Madrid: Fundación Cultural Mapfre Vida, 2002.
- ANGLÈS, Fina; VERGÉS RIART, Jordi. *Orgues del Camp de Tarragona i les terres del Ebre*. Tarragona: Diputació de Tarragona, 2013.

ANGUERA, Pere: *Don Pau Font de Rubinat (Reus 1860-1948). Vida i actuacions d'un bibliòfil catalanista*. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca, 1997.

«Antigüedades». *Revista de Bellas Artes*, Any I, núm. 1 (1 de novembre de 1921), p. 15-16.

«Antiguitats». *Vell i Nou. Revista d'art*, Any I, núm. 2 (1 de juny de 1915), p. 14

«Antiguitats». *Vell i Nou. Revista setmanal d'art*, Any I, núm. 3 (27 de març de 1915), p. 3.

«Antiguitats». *Vell i Nou. Revista setmanal d'art*, Any I, núm. 8 (1 de maig de 1915), p. 3.

«Antiguitats». *Vell i Nou. Revista quinzenal d'art*, Any I, núm. 9 (15 de setembre de 1915), p. 13.

«Antiguitats. Al·legories de Goya». *Vell i Nou. Revista quinzenal d'art*, Any I, núm. 12 (1 de novembre de 1915), p. 13.

«Antiguitats. El mercat de Barcelona». *Vell i Nou. Revista quinzenal d'art*, Any I, núm. 5 (15 de juliol de 1915), p. 11-12.

«Antiguitats. El viatge d'en Miquel Utrillo». *Vell i Nou. Revista quinzenal d'art*, Any I, núm. 4 (1 de juliol de 1915), p. 14-15.

«Antiguitats. La col·lecció Homar». *Vell i Nou. Revista quinzenal d'art*, Any I, núm. 8 (1 de maig de 1915), p. 3.

ANZIZU, Sor Eulalia. *Fulles històriques del Real Monestir de Santa Maria de Pedralbes*. Barcelona: Francesc Xavier Altés i Alabart, 1891.

APA [Feliu Elias]. «Antiguitats de debò». *Bella Terra*, Any V, núm. XIX (1927), p. 28-29.

ARCO, Ángel del. «Una excursión a Tamarit». *Diario de Tarragona*, Any LXI, núm. 29 (3 de febrer de 1914), p. 1.

ARCO, R. D. «Aragon Monumental. La ciudad de Jaca», *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, Tomo XXIX (1921), p. 165-191.

ARÉVALO GONZÁLEZ, Alicia; PRADOS TORREIRA, Lourdes; MARCOS ALONSO, Carmen; PEREA CAVEDA, Alicia. «El origen votivo del tesoro de Salvacañete (Cuenca)». DINS: *Actas del Congreso Internacional Los íberos príncipes de Occidente. Estructuras de poder en la sociedad Ibérica*. Valencia: Universitat de València, 1998, p. 255-264.

ARJONA, Araceli R. «Mercedes Valverde descubre en Miami los secretos de ‘La Gracia’». *Diario de Córdoba* (17 de novembre de 2000), p. 70.

Artes decorativas. Madrid: Sotheby's, 19 de novembre de 1986.

«Arte y artistas. Los maestros del arte. José María Xiró». *El Correo Catalán* (24 de juny de 1943).

Art in New England. Boston: Museum of Fine Arts, 1939.

«Artiñano Galdácano, Pedro Miguel». DINS: *Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana. Apèndice. Vol I*. Madrid; Bilbao; Barcelona: Espasa Calpe, 1931, p. 900.

«Art usual. La col·lecció de teixits antics, de Don Francesc Miquel i Badia». *Pèl & Ploma*, núm. 54 (15 de juny de 1900), p. 4.

«Art usual. Sobres d'una estatua den Millan». *Pèl & Ploma*, núm. 56 (15 de juliol de 1900), p. 8.

«As a Spanish artist sees us. Ramon Casas is impressed by the prizefight». *The Sun* (11 d'abril de 1909).

ASENSIO RUBIO, Francisco. *Hombres ilustres de Almagro*. Madrid: Punto Rojo Libros, 2014.

AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni. «Priorat del Tallat». DINS: *Album Pintoresch-Monumental de Catalunya. Aplech de vistas dels més notables monuments i paisatjes d'aquesta terra acompanyadas de de descripcions y noticias històricas y de guias perquè sian fàcilment visitats*. Barcelona: 1879.

AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni, *Estudis historichs. Monografies: Discursos – Articles. Vol. II*. Barcelona: La Ilustració Catalana, 1908.

B. «Belles Arts», *La Ilustració Catalana*, Any II, núm. 77 (20 de novembre de 1904), p. 781-782.

BACH I RIU, Antoni. *Bellpuig. Història de la vila de Bellpuig*. Bellpuig: Institut d'Estudis Ilerdencs; Ajuntament de Bellpuig, 1998.

BADIA I PUJADE, Elisa; HUGUET I VALLS, Carina. «La recuperació de Tamarit: Ramon Casas i Charles Deering». *Estudis Altafullencs*, núm. 11 (1987), p. 25-30.

BAGARIA, Luis. *Caricaturas republicanas*. Madrid: Rey Lear, 2009.

BAIAROLA. «Les obres de Casa la Ciutat, III», dins BENET, Rafael. *Cròniques d'art a La Veu de Catalunya 1928-1929*. Barcelona: Funadació Rafael Benet, 2009, p. 262.

- Baluart de Sitges*, Any XIV, núm. 662, Sitges (14 de juny de 1914), p.3.
- BAIAROLA. «Les obres de la casa de la ciutat III». *La Veu de Catalunya*, Any XXXIX, núm. 10.301 (5 de juny de 1929), p. 4.
- BALCELLS, J. M. «Jardines abandonados de Juan Ramon». *Boletín de la Biblioteca de Menéndez Pelayo*, Any LVIII (gener-desembre 1982), p. 287-324.
- BALIUS JULL, R. «Ramon Casas, pintor, dibujante y “sportsman” (1866-1932)», *Ap. Med. Dep.*, vol XV, núm. 57 (1978), p. 45-52.
- BANKS, Edgar James. *Bismya or The Lost City of Adab*. New York: G. P. Putnam's Sons, 1912.
- BANLIN-LACROIX, Catherine. *Miquel Utrillo i Morlius: critique d'art*. París: Université de Paris IV, 1971.
- «Baños de Loeches. La Margarita». *El Liberal*, Any XXIII, núm. 7.573 (6 d'agost de 1901), p. 2.
- BARAÑANO LETAMENDIA, Kosme de; GONZÁLEZ DE DURANA, Javier. «El escultor Francisco Durrio (1868-1940). Epistolario, catálogo y notas sobre su vida y su obra». *Kobie. Bellas Artes*, núm. 5 (1988), p. 113-188.
- «Barcelona-Salón Parés». *La Ilustración Artística*. Any XXIX, núm. 1.468 (14 de febrer de 1910), portada.
- BARGALLÓ, Josep. *Les set vides de Pere Romeu. Indians, modernistes i sportsmen*. Barcelona: Acontravent, 2016.
- BARJAU, Santi. «Els *affiches* de Ramon Casas: trenta anys de cartells promocionals i publicitaris (1897-1927)». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel. *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Galeria Gothsland, 2018, p. 212-257.
- BARÓN BORRÀS, Ester. «Gustau Violet, un escultor català de França (I)». *Revista de Catalunya*, núm. 272 (abril de 2011), p. 91-119.
- BARÓN BORRÀS, Ester. «Gustau Violet, un escultor català de França (II)». *Revista de Catalunya*, núm. 272 (maig de 2011), p. 69-95.
- BARRAQUER I ROVIRALTA, Cayetano. *Las casas de religiosos en Cataluña durante el primer tercio del siglo XIX*. Barcelona: Imprenta de F. J. Altés y Alabart, 1906.
- BARRAQUER I ROVIRALTA, Cayetano. *Los religiosos en Cataluña durante la primera mitad del siglo XIX (4 vol.)*. Barcelona: Imprenta F. J. Altés y Alabart, 1915-1918.

- BAS I GICH, J. «Pere Romeu, cabaretier», *Meridià*, Barcelona (5 de juny de 1938).
- BASCHET, Ludovic (dir.). *Catalogue Illustré du Salon des 1905. Société Nationale des Beaux-Arts*. París: Bibliothèque des Annales, 1905.
- BASSEGODA, Bonaventura. «Salón Parés. Exposició Rusiñol, Casas y Clarassó». *La Renaixença* (13 de novembre de 1891), p. 7.031-7.032
- BASSEGODA, Bonaventura. «Els manuscrits i l'epistolari de Josep Clarà: proposta d'antologia», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. IX (1995), p. 23-68.
- BASSEGODA, Bonaventura. «Tres episodis de la història del col·leccionisme a Catalunya. Josep Puiggarí i les exposicions de l'Asociación artístico-arqueológica barcelonesa, la pinacoteca de Josep Estruch i Cumella i el Palau Maricel de Charles Deering». DINS: BASSEGODA, Bonaventura (ed.). *Col·leccionistes, Col·leccions i Museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*. Bellaterra et. al.: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2007, p. 143-152.
- BASSEGOGA I HUGÀS, Bonaventura. «L'apreciació de l'art medieval dins les primeres col·leccions catalanes». DINS: BASSEGOGA I HUGÀS, Bonaventura; DOMÈNECH VIVES, Ignasi (coord.). *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus: estudis sobre el patrimoni artístic a Catalunya als segles XIX i XX*. Bellaterra; Barcelona et. al.: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2014, p. 25-50.
- BASSEGODA I HUGÀS, Bonaventura. «El gabinet eclèctic de Josep Ferrer-Vidal i Soler (1852-1927)». DINS: ALSINA GALOFRÉ, Esther; BELTRÁN CATALÁN, Clara. *El reverso de la historia del arte: exposiciones, comercio y coleccionismo (1850-1950)*. Gijón: Trea, 2015, p. 53-66.
- BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. «Charles Deering y el Palacio Maricel de Sitges (Barcelona)». DINS: PÉREZ MULET, Fernando; SOCIAS BATET, Immaculada. *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona; Cádiz: Publicacions de la Universitat de Barcelona; Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2011, p. 35-57.
- BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. «Charles Deering and the Palacio Maricel in Sitges (Barcelona)». DINS: REIST, Inge; COLOMER, José Luis. *Collecting*

Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age. Nova York: The Frick Collection, 2012, p. 149-174.

BASSEGODA, Pedro J. «Las excursiones de la Asociación de Arquitectos en el año 1917. Sitges». *Asociación de Arquitectos de Cataluña. Anuario MCMXVIII*. Barcelona: Asociación de Arquitectos de Cataluña, 1918, p. 102-114.

BASSEGODA NONELL, Joan. «Obra de arte en peligro. Los capiteles de Maricel». *La Vanguardia*, núm. 35.120 (15 de maig de 1979), p. 3.

BASSEGODA NONELL, Juan. «Proyectos barrocos para la Seu d'Urgell», *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie VII, Historia del Arte, t.3 (1990), p. 151-180.

BASSEGODA NONELL, Juan. «Buenaventura Bassegoda». *La Vanguardia*, num. 39.144 (29 de novembre de 1990), p. 25.

BASSEGODA NONELL, Joan (ed.): «El dietari de Lluís Domènech i Montaner (febrer-Novembre de 1893)», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. VII-VIII (1993-1994), p. 51-104.

BASSOLES I LLIGADES, Antoni. *Notes històriques sobre l'ermita i l'imatge de Ntra. Sra. de Bellulla*. Canovelles, 1963.

BASTIDA DE LA CALLE, María Dolores. «Fenway Court: le plaisir de Isabella Stewart Gardner». *Goya. Revista de Arte*, núm. 273 (1999), p. 370-374.

BASUALDO, Ana. *Julio Romero de Torres*. Barcelona: Labor, 1980.

BATICLE, Jeannine; MARINAS, Cristina. *La Galerie espagnole de Louis-Philippe au Louvre. 1838-1848*. París : Editions de la Réunion des musées nationaux, 1981.

«Belles Arts». *Il·lustració Catalana*. Any VIII, núm. 346 (23 de gener de 1910), p. 57.

BELTRAN CATALÁN, Clara. *Celestino Dupont (1859-1940) y el comercio de antigüedades en Cataluña: de la esfera privada al ámbito internacional*. Barcelona: Universitat de Barcelona [Treball Final del Màster d'Estudis Avançats en Història de l'Art], 2014.

BELTRÁN CATALÁN, Clara. «L'antiquari Celestí Dupont (1859-1940). Col·leccionisme i comerç a la Catalunya entre els segles XIX i XX». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Col·leccionistes, antiquaris, falsificadors i museus: noves dades sobre el patrimoni artístic a Catalunya al segle XX*. Bellaterra et al.: Publicacions de la Universitat de Barcelona et. al., 2016, p. 81-124.

- BELTRÁN CATALÁN, Clara; LÓPEZ PIQUERAS, M. Ángeles. «Maria Regordosa i Oleguer Junyent: amistat i passió col·leccionista». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus 2018*. Bellaterra; Sitges: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona, 2019, p. 107-154.
- BELTRÁN CATALÁN, Clara; RAMON NAVARRO, Artur. «Algunos apuntes para una historia del anticuariado en Barcelona: 1910-1936». DINS: ALSINA GALOFRÉ, Esther; BELTRÁN CATALÁN, Clara. *El revers de la història de l'art. Exposicions, comerç i col·leccionisme (1850-1950)*. Gijón: Trea, 2015, p. 67-114.
- BENET, Rafael. «Una vida de pintor. L'obra de Joaquim Sunyer». *ART. Publicació de la Junta Municipal d'Exposicions d'Art*, vol. II, núm. 7 (abril de 1935), p. 183-188.
- BENET, Rafael. «Primitius Catalans I». *La Veu de Catalunya*, Barcelona (17 de maig de 1936), p. 7.
- BENET, Rafael. «Cinc Grecos a Maricel. Prefaci». *La Veu de Catalunya*, Barcelona (28 de juny de 1936), p. 7.
- BENET, Rafael. *Sunyer*. Barcelona: Polígrafa, 1975.
- BENITO DOMÉNECH, Fernando. *Museu de Belles Arts de València. Obra Selecta*. València: Consorci de la Comunitat Valenciana; Generalitat Valenciana; Corts Valencianes; Museu de Belles Arts de València, 2003.
- BENITO DOMÉNECH, Fernando; CATALÁN, José Ignacio. *El museo de Bellas Artes de Valencia San Pío V. Su historia y sus colecciones*. València: Consorci de la Comunitat Valenciana; Generalitat Valenciana; Corts Valencianes; Museu de Belles Arts de València, 1999.
- BERBERYAN, Ohan Stepan. *A catalogue of Carpets of Sapin and the Orient: in the collection of Charles Deering, Esq. from Marycel, Cataluña: Tamarit, Taragona, Spain, and Cutler, Florida*. Londres: Hudson & Kears, 1924.
- BERENGUER, Mireia. «Lluís Plandiura: una vida entregada a l'art». *Revista de Catalunya*, núm. 171 (març de 2002), p. 23-40.
- BERGADÀ I SOLÀ, Ramon. *La Virgen del Tallat patrona de Segarra. Memoria histórico-descriptiva de la imagen del Santuario de Nuestra Señora del Tallat y origen de la devoción a la misma*. Lleida: Imprenta Mariana, 1906.

- BERG SOBRÉ, Judith. *Behind the Altar Table: The development of the Painted Retable in Spain, 1350-1500*. Columbia: University of Missouri Press, 1989.
- BERG SOBRÉ, Judith. «Catalan. Saint Sebastian, 1490/1500». DINS: *Northern European and Spanish Paintings before 1600 in the Art Institute of Chicago*. New Haven & London: The Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2008, p. 48-50.
- BERG SOBRÉ, Judith. «Catalan (Girona). Warrior Saint, 1490/1500». DINS: DINS: *Northern European and Spanish Paintings before 1600 in the Art Institute of Chicago*. New Haven & London: The Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2008, p. 50-54.
- BERG SOBRÉ, Judith. «Martin de Soria. Saint Cristopher taking leave of the King who feared Satan; Saint Christopher and his converts / Saint Cristopher meets Satan; Saint Cristopher before the king of Lycia. 1480/85». DINS: *Northern European and Spanish Paintings before 1600 in the Art Institute of Chicago*. New Haven & London: The Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2008, p. 116-121..
- BERG SOBRÉ, Judith. «Vergós workshop» DINS: *Northern European and Spanish Paintings before 1600 in the Art Institute of Chicago*. New Haven & London: The Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2008, p. 121-124
- BERLABÉ, Carme. *El Museu Diocesà de Lleida. La seva formació i la legitimitat del seu patrimoni artístic*. Barcelona: Universitat Abat Oliva CEU, 2009.
- BERTRÁN Y MUSITU, José. «“Mar y Cel” el Museo de Sitges». *La Vanguardia*, Any XL, núm. 17.972 (13 d'agost de 1921), p. 13.
- «Betlem de Nadal». *Pèl & Ploma*, núm. 83 (desembre de 1901), p. 193-198.
- BIANQUI, Octavio; RIANCHO, Anníbal. «Retrato de Don Pedro de Ceballos Sáiz. ¿Velázquez?», *Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo* (juliol-agost 1919), p. 180-188.
- BIANQUI, Octavio; RIANCHO, Anníbal. «Retrato de Don Pedro de Ceballos Sáiz. ¿Velázquez?», *Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo* (setembre-octubre 1919), p. 272-282.
- BIANQUI, Octavio; RIANCHO, Anníbal. «Retrato de Don Pedro de Ceballos Sáiz. ¿Velázquez?», *Boletín de la Biblioteca Menéndez y Pelayo* (novembre-desembre 1919), p. 297-306.

«Bibliografía de España y América», *Ilustración Española y Americana*, Any LXI, núm. XI (22 de març de 1917), p. 176.

BLANCO FREJEIRO, Antonio. «El busto de Alboraya, retrato de Lord Byron». *Boletín del Museo Arqueológico Nacional*, tomo 2, núm. 2 (1986), p. 205-207.

BLANCO MOZO, Juan Luis. «Antonio Palomino en Navalcarnero (Madrid)». *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte de la Universidad Autónoma de Madrid*, vol. 20 (2008), p. 101-111.

BLÁZQUEZ, Cruces; GARCÍA BELLIDO, Mª Paz. «Las monedas de Salvacañete (Cuenca) y su significado en el tesoro». *Archivo Español de Arqueología*, núm. 71 (1998), p. 249-256.

BLOOM, Philipp. *El coleccionista apasionado. Una historia íntima*. Barcelona: Anagrama, 2013.

BLUESTONE, Daniel. *Constructing Chicago*. New Haven: Yale University Press, 1991.

Boletín de la Real Academia de Córdoba de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes, Any LXXVIII, núm. 139 (juliol-desembre de 2000), p. 211-213.

BORBONET I SANT, Carmina. *Ismael Smith, gravador*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 1989.

BORJA-VILLEL, Manuel. J. *The Art of Ismael Smith*. New York: The Hispanic Society of America, 198[?].

BORONAT I TRILL, Maria Josep. *La política d'adquisicions de la Junta de Museus 1890-1923*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1999.

BORRÀS, Maria Lluïsa. «El desventurado caso del legado Deering». DINS: *Coleccionistas de arte en Cataluña*. Barcelona: Biblioteca de La Vanguardia, 1986, p. 41-52.

BORRÀS, Maria Lluïsa. «El doctor Pérez Rosales, todo generosidad». DINS: *Coleccionistas de arte en Cataluña*. Barcelona: Biblioteca de La Vanguardia, 1986, p. 213-228.

BOSCH, Andreu. «Al·legories de la 1a Guerra Mundial (I)». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, octubre de 1999.

BOSCH, Andreu. «Al·legories de la 1a Guerra Mundial (II)». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, novembre de 1999.

- BOTREL, Jean-François. «De hispanistas e Hispanismo». DINS: *Actas del XI Coloquio Internacional de la Asociación de Cervantistas*. Seúl: Universidad Hankuk de Estudios Extranjeros, 2005, p. 31-42.
- BOU, Enric. «El arte del coleccionista (a propósito de Raimon Casellas)». DINS: *La colección Raimon Casellas. Dinujos y estampas del Barroco al Modernismo del Museo Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona; Madrid: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Museo del Prado, 1992, p. 48-57.
- BRAVO, Isidre. *L'escenografia catalana*. Barcelona: Diputació de Barcelona, 1986.
- BREMER DAVID, Charissa. «Building American Collections of European Tapestries: the role and influence of French & Company». DINS: The Gloria F. Ross Center for Tapestry Studio. Annual Lectures [Transcript, Forth Annual GFR Lecture 2002].
- BRITTON, John P.; PROUST, Christine; SHNIDER, Steve. «Plimpton 322: a review and a different perspective». *Archive for History of Exact Sciences*, núm. 65 (2011), p. 519-566.
- BROUSE, Emmanuel. «El porvenir turístico de Cataluña», *Barcelona Atracción. Sociedad de Atracción de Forasteros*, núm. 101 (juliol de 1919), p. 13-16.
- BROWN, Jonathan. *Velázquez. Pintor y cortesano*. Madrid: Alianza Editorial, 1986.
- BULLIET, C.J. «A Century of Progress in Collecting», *Parnassus*, Vol. 5, núm. 4, (maig de 1933), p. 1-7.
- BURKE, Markus B. «Archer Milton Huntington and The Hispanic Society of America». DINS: REIST, Inge. COLOMER, José Luís. (dir.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. Nova York: The Frick Collection, 2012, p. 203-220.
- BYRON, Lord. *Childe Harold's pilgrimage*. Londres: Cassell, 1886.
- CABALLERO, Susana. »Mercedes Valverde alaba la recuperación de 'La Gracia'». *El Día de Córdoba* (24 de noviembre de 2000), p. 58.
- CABANNE, Pierre. *Diccionario universal del arte*. Barcelona: Argos-Vergara, 1981.
- CABRÉ Y AGUILÓ, Juan. «El retablo bordado, de Don Pedro de Montoya, Obispo de Osma». *Archivo Español de Arte*, vol. V, núm. 13 (1929), p. 1-20.
- CADENA, Josep Maria. «Lluís Bagaria i les seves arrels catalanes». *Serra d'Or*, núm. 372 (desembre de 1990), p. 38-43.

- CADENA, Josep Maria. *Ismael Smith: 1905-1911*. Barcelona: Àmbit, 2015. *Ismael Smith: la bella i els monstres*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2017.
- CALVO SERRALLER, Francisco. *La hora de iluminar lo negro: vientos sobre Julio Romero de Torres*. Madrid: Fundación Mapfre; Instituto de Cultura, 2006.
- CAMARGO. «Una colección catalana en Madrid». *La Vanguardia*, Any LXXVII, núm. 29.425 (12 de gener de 1961), p. 5.
- CAMBÓ, Francesc. *Meditacions. Dietari (1936-1940). Volum 2*. Barcelona: Alpha, 1982.
- CAMINS, J. «Notas de arte. La Exposición». *El Diluvio*, (28 de maig de 1918), p. 10.
- CAMÓN AZNAR, José. *Dominico Greco (2 vol.)*. Madrid, Espasa-Calpe, 1950.
- CAMÓN AZNAR, José. *Dominico Greco (2 vol.)*. Madrid, Espasa-Calpe, 1970 (2ª Edición corregida y ampliada).
- CAMÓN AZNAR, José. *Pintura Medieval Española* (“Summa Artis. Historia General del Art”. Vol. XXII). Madrid: Espasa-Calpe, 1996.
- CAMPS, Teresa; PORTELL, Susana. *Les cartes de l'escultor Enric Casanovas*. Bellaterra et al.: Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2015.
- CANO DÍAZ, Emiliano. «Júlia Peraire, “bitlletaire” y musa de Ramon Casas». *Goya. Revista de arte*, núm. 362 (gener-març de 2018), p. 56-67.
- CANO DÍAZ, Emiliano. «Júlia Peraire, la musa definitiva de Ramon Casas». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel. *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Galeria Gothslund, 2018, p. 62-81.
- CAPDEVILA, Carles. «El cas de Maricel». *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 55 (21 de juliol de 1921), p. 5.
- CAPDEVILA, Carles. «L'obra del pintor Clapés al Museu. Donatiu del senyor Pere Milà i Camps». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. III, núm. 22 (març de 1933), p.80-85.
- CAPDEVILA, Carles. «Les adquisicions als Salons “Montjuic” i “Barcelona” per al Museu de la Ciutat». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. III, núm. 30 (desembre de 1933), p.321-330.
- CAPDEVILA, Carles. «Les adquisicions de la Junta de Museus a l'Exposició de Primavera». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. IV, núm. 40 (setembre de 1934), p. 283-291.

CAPELLÀ GALMÉS, Miquel Àngel. «Els col·leccionistes catalans i el mercat de les arts decoratives a Mallorca (1900-1936): el cas del vidre». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus 2017*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona; Museus de Sitges, 2018, p. 13-41.

CARBIA, Rómulo D. *Historia de la Leyenda Negra hispano-americana*. Madrid: Publicaciones del Consejo de la Hispanidad, 1944.

CARDÚS, Salvador. *Terrassa Medieval. Visió històrica*. Terrassa: Tallers Gràfics Joan Morral, 1960.

CARIOU, André. *Lucien Simon*. París: Editions Palantines, 2002.

CARRERAS ROSSELL, Teresa; DOMÈNECH VIVES, Ignasi. *Museu Cau Ferrat. La col·lecció de vidre*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2003.

CARROVÉ I VIOLA, Domènec. *El pont de Balaguer: (monografia històrica)*. Balaguer: Edicions Pia i Muntanya, 1935.

CARVALLO, R. *Joachim Carvalho et Villandry. Ecrits et Témoignages*. França: R. Carvalho, 1990.

CARVALLO, R. *Villandry y sus jardines*. Joué-les-Tours: R. Carvalho, 1991.

CASACUBERTA, Margarida. *Santiago Rusiñol: vida, literatura i mite*. Barcelona: Curial Edicions; Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.

CASACUBERTA, Margarida. *Els noms de Rusiñol*. Barcelona: Quaderns Crema, 1999.

CASAL-VALLS, Laura; SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «El taller d'una modista embargat: Joana Valls, el Tancament de Caixes i l'obra de Ramon Casas». *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, vol. XXVI (2015), p. 203-223.

CASAMARTINA I PARASSOLS, Josep. *Marian Burguès: un terrisser que va fer història*. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell; Patronat dels Museus de Sabadell, 1993.

CASANOVAS, Maria Antonia. «Conjunt de rajoles que decoren l'entrada, l'escala, el Saló d'Or, el claustre i d'altres estances de l'edifici». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, octubre de 2018.

CASANOVAS I MIRÓ, Jordi. «La col·lecció medieval de Terrassa. Presentació d'un fons majoritàriament inèdit». DINS: *Art medieval. Una col·lecció del Museu*. Terrassa: Museu de Terrassa, 1999-2000, p. 9-18.

- CASANOVAS I ROMEU, Àngels. *Miquel Carreras Costajussà (1905-1938). Passió i compromís*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2011.
- CASAS, Ramon. «Pèl & Ploma a París». *Pèl & Ploma*, núm. 54 (15 de juny de 1900), p. 6-7.
- CASAS, Ramon. «Pèl & Ploma a París». *Pèl & Ploma*, núm. 55 (1 de juliol de 1900), p. 6-8.
- CASAS, Ramon. «Pèl & Ploma a París». *Pèl & Ploma*, núm. 56 (15 de juliol de 1900), p. 6-8.
- CASAS, Ramon; UTRILLO, Miquel «Pèl & Ploma a París». *Pèl & Ploma*, núm. 57 (1 d'agost de 1900), p. 6-9.
- CASELLAS DOU, Raimond. «Fruys del Cau Ferrat». *L'Esquella de la Torratxa*, Any XIII, núm. 670 (14 de novembre de 1891), p. 722-724.
- CASELLAS DOU, Raimon. «Exposició de pinturas. Rusiñol Casas». *L'Avens. Revista mensual il·lustrada*, Any III, núm. 11 (30 de novembre de 1891), p. 334-343.
- CASELLAS, Raimon. «La Exposición artística de Sitjes». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.340 (27 d'agost de 1892), p. 4-5.
- CASELLAS, Raimon. «Ismael Smith escultor-caricaturista». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 16 (7 d'abril de 1910), p. 1.
- CASTANYER I ALEGRET, Xavier. *Josep Aragay, artista i teòric del Noucentisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2012.
- CASTELLANO, Philippe. *Enciclopedia Espasa. Historia de una aventura editorial*. Madrid: Espasa-Calpe, 2000.
- «Castell de Solivella». DINS: *Els castells catalans. Vol. IV*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1973, p. 355-364.
- CATALÀ ROCA, Pere; BRASÓ I VAQUÉS, Miquel. «Castell-Palau de Terrassa». DINS: *Els castells catalans. Volum II*. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1969, p. 144-152.
- «Catàleg de l'exposició dels originals que serveixen pera l'il·lustració del PÈL & PLOMA». *Pèl & Ploma*, Any II, núm. 50-52 (26 de maig de 1900), p. 4.
- Catàleg dels retrats dibuixats per en R. Casas dels que n'han fet donatu al Museu Municipal de Barcelona*. Barcelona: Museu Municipal de Barcelona, 1909.

Catàleg de pintura segle XIX i XX. Fons del Museu d'Art Modern M-Z. Barcelona: Museu d'Art Modern, 1987.

Catálogo de la Exposición Retrospectiva de obras de pintura, de escultura y artes suntuarias, celebrada por la Academia de Bellas Artes. Barcelona: Imprenta de Celestino Verdager, 1867.

Catalogué illustré du Salon 1905 publié sous la direction de Ludovic Baschet. París: Société Nationale des Beaux-Arts; Bibliothèque des Annales, 1905.

Catálogo Oficial de la Exposición Nacional de Pintura, Escultura y Arquitectura. Año 1915. Madrid: Artes Gráficas «Mateu», 1915.

Catalogue of a Century of Progress: exhibition of paintings and sculpture. Lent from American Collections. Chicago: The Art Institute of Chicago, 1 de juny a 1 de novembre de 1933.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.589 (5 de maig de 1893), p. 4.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.593 (9 de maig de 1893), p. 4.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.594 (10 de maig de 1893), p. 1.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.595 (11 de maig de 1893), p. 1.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.596 (12 de maig de 1893), p. 2.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.597 (13 de maig de 1893), p. 5.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.600 (16 de maig de 1893), p. 5.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.603 (19 de maig de 1893), p. 5.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.604 (20 de maig de 1893), p. 5.

«Cataluña en Chicago». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.606 (22 de maig de 1893), p. 5.

CEÁN BERMÚDEZ, Juan Agustín. *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España. Tomo cuarto*. Madrid: En la imprenta de la Viuda de Ibarra, 1800.

CEÁN BERMÚDEZ, Juan Agustín. *Diccionario histórico de los más ilustres profesores de las Bellas Artes en España. Tomo sexto*. Madrid: En la imprenta de la Viuda de Ibarra, 1800.

Cent anys de la Junta de Museus de Catalunya 1907-2007. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008.

CERAROLS, Lluís. *Calders segle XX: cròniques de la vida tradicional*. Manresa: Abadia, 2009.

CERVERÓ Y GOMIS, Luis. «Pintores valentinos. Su cronología y documentación». *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, Tomo XXI (1963), p. 63-156

«Cierra la librería más antigua de Madrid». *La Vanguardia (edición digital)*, (20 de gener de 2019).

CIERVO, Joaquín. «La personalidad de Ramón Casas». *Vell i Nou*, vol. I, núm. 4 (juliol de 1920), p. 136-141.

CIERVO, Joaquín. «La vida artística en Barcelona». *La Esfera. Ilustración Mundial*, Any XI, núm. 528 (16 de febrer de 1924).

CIERVO, Joaquín. «La gran personalidad artística del pintor Ramón Casas». *La Ilustración Ibero-Americana*, Año II, vol. I, núm. 5 (novembre de 1930), s/p.

Cinco siglos de pintura valenciana. Obras del Museo de Bellas Artes de Valencia. València: Generalitat de Valencia; Corts Valencianes; Museu de Belles Arts de València; Fundación Central Hispano, 1997.

CIRICI PELLICER, Alexandre. «La decoración ochocentista catalana en barro cocido». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*. Vol. II-2 (abril de 1944), p. 39-64.

CLARK, Kenneth: *Great private collections*. Nova York: MacMillan, 1963.

CODDING, Mitchell. «Archer Milton Huntigton, Champion of Spain in the United States». DINS: *Spain in America. The origins of Hispanism in the United States*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002, p. 142-170.

CODES LUNA, Miquel Àngel. «Fermí vs Juli Vallmitjana: una breu notícia sobre les incursions de l'escriptor en el camp de l'art». *Butlletí de la Reial Acadèmia catalana de Belles Arts de Sant Jordi*. Volum XXII (2008), p. 65-77.

Colección Cambó. Madrid; Barcelona: Museo del Prado; Museu d'Art de Catalunya, 1991.

Colecciones Mapfre: Bagaria en El Sol: política y humor en la crisis de la Restauración. Madrid: Fundación Mapfre; Instituto de Cultura, 2007.

Coleccionismo de Arte en Cataluña. Madrid: Banco de Bilbao, 1987.

Coleccionistas de arte en Cataluña. Madrid: Banco de Bilbao, 1987.

COLETTE; RABATÉ, Jean-Claude. *Miguel de Unamuno. Biografía*. Madrid: Taurus, 2009.

Col·lecció de taules gòtiques del llegat Antoni Pedrol Rius. Reus: Museu Comarcal Salvador Vilaseca; Ajuntament de Reus, 1993.

Col·leccionistes d'art a Catalunya. Barcelona: Fundación Conde de Godó; Palau de la Virreina, Barcelona, 1987.

COLL, Enrique. «Charla». *El Diario Español* (10 de gener de 1909).

COLL CONESA, Jaume. *La cerámica valenciana (Apuntes para una síntesis)*. València: Asociación Valenciana de Cerámica, s/a.

COLL, Isabel. «L'ampliació de l'horitzó pictòric barceloní. Ramon Casas (1866-1932)», *L'Avenç*, núm. 55 (desembre de 1982), p. 28-33.

COLL, Isabel. «Ramon Casas: Els retrats al carbó», *D'Art*, núm. 10 (1984), p. 197-205.

COLL, Isabel. *Enric Clarasó, Ramon Casas i Santiago Rusiñol, com a nucli de la renovació de l'escultura i la pintura a Barcelona, en el trànsit del segle XIX al segle XX*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1984 [Tesi Doctoral].

COLL I MIRABENT, Isabel. *Arcadi Mas i Fondevila en el 50è Aniversari de la seva mort. Exposició Antològica-Palau de Maricel*. Sitges: La Caixa, 1985.

COLL, Isabel. *L'edifici i el retaule de l'Hospital de Sant Joan de Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1990.

COLL MIRABENT, Isabel. *Santiago Rusiñol*. Sabadell: AUSA, 1992.

COLL, Isabel. *El ressò de l'impressionisme en el Cau Ferrat*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 1999.

COLL, Isabel. *Ramon Casas. Una vida dedicada a l'art (Catàleg Raonat de l'Obra pictòrica)*. Barcelona: El Centaure Groc, 1999.

COLL I MIRABENT, Isabel. *Els Rusiñol: inicis i consolidació d'una nissaga*. Barcelona: El Centaure Groc, 2000.

COLL, Isabel. *Arquitectura de Sitges (1800-1930)*. Sitges: Ajuntament de Sitges, 2001.

COLL, Isabel. *Diccionario de mujeres pintoras en la España del siglo XIX*. Sant Sadurní d'Anoia: El Centaure Groc, 2001.

COLL MIRABENT, Isabel. *Una vida dedicada al arte. Ramón Casas (1866-1932)*. Murcia: De la Cierva, 2002.

COLL MIRABENT Isabel. *L'inici de la relació. Ramon Casas i Sitges*. Sitges: Fundació Ave Maria, 2007.

COLL, Isabel. «Ramon Casas a Estats Units». DINS: *Art Català al món*. Barcelona: Edicions 62, 2007, p. 148-151.

COLL MIRABENT, Isabel. *Charles Deering and Ramon Casas. A friendship in art*. Evanston: Northwestern University Press, 2012.

COLL MIRABENT, Isabel. «La pintura espanyola en la colecció Deering». DINS: SOCIAS, Immaculada; GKOZGKOU, Dimitra (eds.). *Nuevas contribuciones en torno al mundo del coleccionismo de arte hispánico en los siglos XIX i XX*. Gijón: Trea, 2013, p. 63-88.

COLL MIRABENT, Isabel. «La Exposición Internacional de 1901 en Múnich, una muestra de obras ya presentadas». DINS: SOCIAS, Immaculada; GKOZGKOU, Dimitra (eds.). *El arte hispánico en las exposiciones internacionales: circulación, valores y representatividad*. Milà: Hugonoy Editore, 2014, p. 31-59.

COLL MIRABENT, Isabel. *Júlia, el desig*. Barcelona: Cercle del Liceu, 2016

COLL I COLL, Guiomar. *Miquel Utrillo, un personatge polifacètic*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2002.

Collection de Broderies Anciennes. Moyen Âge et Renaissance. Coleccion Celestin Dupont, prologo y catalogo de Paul Tachard. Barcelona: Établissement graphique Thomas, 1907.

«Concurso Anual de Edificios y Establecimientos Urbanos terminados durante el año 1909». *Asociación de Arquitectos de Cataluña. Anuario para 1911*. Barcelona: Imprenta y Litografía Henrich y C^a en comandita, 1911, p. 21-30.

- «Conferencia sobre MARYCEL», *Baluart de Sitges*, Any XVIII, núm. 856, Sitges (16 de març de 1918), p.1-2.
- «Congresistas a Sitges». *Eco de Sitges*, Any XXXIV, núm. 1.729 (6 de juliol de 1919), p. 1.
- Convidats d'honor: exposició commemorativa del 75è aniversari del MNAC*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2009-2010.
- COOK, Walter S. «The earliest painted panels in Catalonia (V)». *The Art Bulletin*, vol. 10, núm. 2 (desembre de 1927), p. 153-204.
- CORTADA, Juan. *Viaje a la Isla de Mallorca en el estío de 1845*. Palma de Mallorca: Miquel Font Editor, 2008.
- CORTÉS, Joan. «L'obra de Joaquim Sunyer al nostre museu». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. VII, núm. 73 (juny de 1937), p. 178-191.
- CORTÉS GONZÁLEZ, Daniel. «Joaquín Carvallo Sánchez. Un extremeño en la Francia de finales del siglo XIX y principios del XX». *Extremadura. Revista de Historia*, Tomo I, núm. 1 (gener-juny de 2014), p. 16-33.
- COSSÍO, Manuel Bartolomé. *El Greco*. Madrid: Victoriano Suárez, 1908.
- COSSÍO, Manuel Bartolomé. *El Greco*. Barcelona: Editorial R. M., 1972.
- COSTA FERNÁNDEZ, Luis. «La Lluanera de Nova York (1874-1881): la veu d'una burgesia catalana a favor d'una Cuba espanyola». *Treballs de Comunicació*, núm. 2005:19 (setembre de 2005), p. 55-65.
- COSTA FERNÁNDEZ, Luis. *La Lluanera de Nova York (1874-1881). Un periòdic entre Catalunya i Amèrica*. Barcelona: Llibres de l'Índex, 2012.
- COSTAFREDA i PUIGPINÓS, Virgínia. «El Retaule Gòtic de Sant Miquel d'Agramunt». *Urtx. Revista Cultural de l'Urgell*, núm. 19 (abril de 2006), p. 225-233.
- COTARELO GERGO, Ramon S. «La Matanzas que va conèixer Ventosa». *Butlletí de la Biblioteca Víctor Balaguer*, núm. 3 (2010), p. 45-62.
- CRIADO COSTA, Joaquín; VALVERDE CANDIL, Mercedes (com.). *Julio Romero de Torres. Miradas en sepia*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 2006.
- «Crónica de archivos, bibliotecas y museos. Museo Arqueológico Nacional. Sección II. Sus aumentos desde 1896». *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, Any IV, núm. 1 (gener de 1900), p. 65-67.

«Crónica. Escultures a Maricel». *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 271 (1 de març de 1915), p. 2.

«Crónica general. Tesoro expatriado». *La Vanguardia*, Any XL, núm. 18.029 (19 d'octubre de 1921), p. 11

«Crónica local». *Eco de Sitges*, Any XXVL, núm. 1.311 (24 de juny de 1911), p. 2.

«Crónica local». *Eco de Sitges*, Any XXXI, núm. 1.556 (12 de març de 1916), p.3.

«Crónica local». *Eco de Sitges*, Any XXXI, núm. 1.580 (27 d'agost de 1916), p.3.

«Crónica telegràfica de provincias. Tarragona». *La Vanguardia*, Any XL, núm. 17.184 (23 de juliol de 1921), p. 10.

«Crónica telegràfica de provincias. Tarragona». *La Vanguardia*, Any XL, núm. 17.194 (5 d'agost de 1921), p. 9.

«Crónica. Una obra artística a Sitges». *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 213 (15 de gener de 1914), p. 6.

Cuaderno de París. Madrid: Fundación Cultural Mapfre, 2001.

CUADRIELLO, Jorge Domingo. *Los españoles en las letras cubanas durante el siglo XX. Diccionario biográfico*. Sevilla: Renacimiento, 2002.

«Cultura adquire una virgen gòtica para el Museu de Lleida». *El Periódico de Cataluña* (30 de juny de 2010), p. 44-45.

CVITANOVIC, Dinko. «Hispanismo y globalización». DINS: BRIZUELA, Mabel; ESTOFÁN, Cristina *et al.* (coord.): *El hispanismo al final del milenio. V congreso Argentino de Hispanistas. vol. 1*. Comunicarte: Córdoba, 1999, p. 21-29.

DANTÍ I RIU, Jaume; CAPDEVILA I MUNTADES, Alexandre; TERRADES I SANTACREU, M. Encarna. *Canovelles. De poble a ciutat. 1008-2008*. Canovelles: Ajuntament de Canovelles, 2008.

Darío de Regoyos. 1857-1913. La aventura impresionista. Bilbao: Museu de Bellas Artes de Bilbao; Museo Thyssen-Bornemisza Madrid; Museo Thyssen Málaga, 2013.

DAVISON: Mildred. «An Altarpiece from Burgo de Osma». *Art Institute of Chicago. Museum Studies*, núm. 3 (1968), p. 108-124.

DE BORBÓN, Eulalia. *Cartas a Isabel II. Mi viaje a Cuba y Estados Unidos 1893*. Barcelona: Juventud, 1949.

DE CELIS, Guillermo: *El Hospital de Sitges. Desde su fundación hasta el año 1910*. Sitges: 1979 [manuscrit inèdit].

- Deering library. An illustrated history.* Evanston: Northwestern University Library, 2008.
- De FERRARI, John. *Lost Washington D.C, Part 3.* Charleston: The History Press, 2011.
- DE LA BANDA Y VARGAS, Antonio. *Antonio María Esquivel.* Sevilla: Diputación Provincial de Sevilla, 2002.
- DE LA FUENTE BERMÚDEZ, Vicente. «Emili Cabot Rovira joier i col·leccionista». *Serra d'Or*, núm. 614 (febrer de 2011), p. 41-45.
- DE LA FUENTE, Vicente. «L'art popular; el gravat i les rajoles d'art i oficis en l'obra de Ramon Casas». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I.* Barcelona: Galeria Gothsland, 2018, p. 258-269.
- DE LA FUENTE BERMÚDEZ, Vicente. «Ramon Casas: imatges del folklore espanyol i la tauromàquia». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel. *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I.* Barcelona: Galeria Gothsland, 2018, p. 82-101.
- De l'art de la forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona.* núm. 12 (febrer de 1921), p. 196
- DEL CASTILLO, Alberto. *José María Sert. Su vida y su obra.* Argos: Barcelona; Buenos Aires, 1947.
- DEL CASTILLO, Alberto. «Ramon Casas y su época». DINS: *Exposición Ramón Casas.* Barcelona: Junta de Museos de Barcelona, 1958, p. 9-43.
- DE CASTRO, Cristóbal. *Catálogo monumental de España. Inventario General de los monumentos históricos y artísticos de la nación. Provincia de Álava.* Madrid: Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes, 1915.
- DELENDÁ, Odile. *Francisco de Zurbarán 1598-1664. Catálogo razonado y crítico. Volumen I.* Madrid: Fundación Arte Hispánico, 2009.
- DE DALMASES, Nuria; JOSÉ I PITARCH, Antoni. *Història de l'art català. Volum III. L'art gòtic s. XIV-XV.* Barcelona: Edicions 62, 1984.
- DEL MORAL AZANZA, Nerea. *Cirugía restauradora. Restauración estructural de modelos anatómicos en cera.* Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2015 [Tesis Doctoral de la Facultad de Bellas Artes. Departamento de pintura (Pintura y Restauración)].
- «Den Goya». *Pèl & Ploma*, núm. 43 (24 de març de 1900), p. 2

DE ROCHEGUDE, Félix: *Promenades dans toutes les rues de Paris VIIIe arrondissement*. París: Hachette, 1910.

«Descubrimiento de un Romero de Torres». *ABC (Sevilla)*, (28 d'octubre de 1981), p. 7.

«Desde Barcelona. Los tesoros de Mr. Deering», *La Correspondencia de España*, Año LXXIV, núm. 2308 (22 de juliol de 1921), p. 4.

«Devotion and Splendor: Medieval Art at the Art Institute of Chicago». *Museum Studies*. vol. 30, núm. 2 (2005), p. 64-84.

Diario de Barcelona, núm. 206 (25 de juliol de 1883), p. 8.747.

Diario de Barcelona, (13 de març de 1887), p. 2.836

DÍAZ-CAÑABATE, Antonio. «Memorias Gráficas de “Blanco y Negro”». *Blanco y Negro*, núm. 2.864 (25 de març de 1967), p. 82-84.

DÍAZ-PLAJA, Guillermo. «Cartas desde Norteamérica: En Chicago, con el Canciller Ayala». *La Vanguardia*, Any LXXXI, núm. 30.736 (31 de març de 1965), p. 11.

DÍEZ, José Luís. *Vicente López (1772-1850). Catálogo Razonado Vol. 2*. Madrid: Fundación de Apoyo al Arte Hispánico, 1999.

DILL SCOTT, Walter; HARSHE, Robert B. *Charles Deering 1852-1927. An appreciation*. Boston. Massachusetts: Privately Printed, 1929.

«Document de cessió de la bandera de Corpus del Gremi», *Butlletí del Gremi de Serrallers de Catalunya. Any 1380.*, núm. 97 (setembre de 1987), p. 3 i 35.

«Documents Històrics. Inventario General de todos los bienes y efectos de propiedad del Colegio de Maestros Cerrajeros, Armeros y Agujeros de Barcelona, existentes en Iº de Enero de 1915». *De l'Art de la Forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 2 (juny de 1918), p. 28-30.

«Documents Històrics. II. Al Colegio de maestros cerrajeros, armeros y agujeros de Barcelona», *De l'Art de la Forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 4 (agost de 1918), p. 57-61.

DOMÈNEC ROURA, Pere. «El Castillo de Santa Florentina». *Pedracastell*, Any III, núm. 30 (novembre de 1948), p. 1-2.

DOMÈNECH, Ignasi. «El Cau Ferrat: la col·lecció del cor». DINS: *Rusiñol desconegut*. Sitges: Ajuntament de Sitges; Consorci del Patrimoni de Sitges, 2006, p. 217-249.

- DOMÈNECH, Ignasi. «Rusiñol i el col·leccionisme de ferro». DINS: *L'art del ferro. Rusiñol i el col·leccionisme del seu temps*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges; Ajuntament de Sitges, 2007, p. 17-29.
- DOMÈNECH, Ignasi. «Rusiñol i Utrillo van d'excursió», *L'Amic de les Arts*, Any I (2ª Època), núm. 1 (juny de 2009), p. 27-33.
- DOMÈNECH, Ignasi. «Utrillo, Deering i Maricel. La construcció d'una col·lecció». *Serra d'Or*, núm. 592 (abril de 2009), p. 76-80.
- DOMÈNECH, Ignasi. «Joaquim Folch i Torres i l'exposició de El Greco al Palau de Maricel de Sitges el juny de 1936». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi (eds.). *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus : el comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Bellaterra; Barcelona et al.: Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2013, p. 73-96.
- DOMÈNECH, Ignasi. «Miquel Utrillo, el mercat de l'art i el col·leccionisme». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi (eds). *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus. Estudis sobre el patrimoni artístic a Catalunya als segles XIX i XX*. Bellaterra-Barcelona-Girona-Lleida-Tarragona: Universitat Autònoma de Barcelona, Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona et al., 2014, p. 111-152.
- DOMÈNECH, Joan. «Joan Llaverias: centenari d'una exposició». *Revista de Girona*, núm. 266 (2011), p. 58-61.
- DOMÈNECH I MONTANER, Lluís. «En busca de una arquitectura nacional». *La Renaixensa*, Any VIII, vol. 1 (28 de febrer de 1878), p. 149-160.
- «Don Pedro Artiñano». *ABC*, Any XXX, núm. 9.586 (31 de gener de 1934), p. 5.
- DOÑATE, Mercè. «La foneria artística Masriera i Campins». DINS: *Els Masriera*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Generalitat de Catalunya; Proa, 1996, p. 214-223.
- DOÑATE FONT, Mercè. «Els Bechini, marbristes i fonedors». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XXIX (2015), p. 113-133.
- DORIA, Sergi. «Jaume Brossa: 75 anys d'oblit». *Lletra de canvi*, núm. 41 (1996), p. 45.
- D'ORS, Eugeni. *Glosari (1906-1907) (edició de Xavier Pla)*. Barcelona: Quaderns Crema, 1996.

DUARTE, Àngel. «La política catalana sota la Restauració». DINS: RISQUES, Manel (dir.). *Història de la Catalunya Contemporània*. Barcelona: Pòrtic, 1999, p. 151-200.

DU GUÉ TRAPIER, Elizabeth. *Catalogue of paintings (19th and 20th centuries) in the collection of The Hispanic Society of America. Volume I*. New York: Hispanic Society of America, 1932.

DU GUÉ TRAPIER, Elizabeth. *Catalogue of paintings (14th and 15th Centuries) in the collection of the Hispanic Society of America*. New York: The Hispanic Society of America, 1939.

DUMAS, F. G. *Catalogue illustré du salon*. París: Librairie d'Art L. Baschet, 1883.

DURAN I SANPERE, Agustí. *L'Hôtel de Ville de Barcelone. Abrégé historique*. Barcelona: Oficina Municipal d'Investigacions i Publicacions històriques, 1921.

DURLIAT, Marcel. *Roussillon Roman*. París: Zodiaque, 1958.

Eco de Sitges, Any XXVL, núm. 1.304 (7 de maig de 1911), p. 2.

Eco de Sitges. Any XXVL, núm. 1.311 (24 de juny de 1911), p. 2.

Eco de Sitges, (7 de maig de 1914)

Eco de Sitges, (14 de maig de 1914).

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1533 (3 d'octubre de 1915), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1.536 (24 d'octubre de 1915), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1537 (31 d'octubre de 1915), p. 2.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1.538 (7 de novembre de 1915), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1.540 (21 de novembre de 1915), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1.543 (12 de desembre de 1915), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXX, núm. 1.544 (19 de desembre de 1915), p.2-3.

Eco de Sitges, Any XXXIII, núm. 1.654 (27 de gener de 1918), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXXIII, núm. 1.659 (3 de març de 1918), p. 3.

Eco de Sitges, Any XXXIII, núm. 1.660 (10 de març de 1918), p. 2.

Eco de Sitges, Any XXXIV, núm. 1.729 (6 de juliol de 1919), p. 3.

Eco de Sitges, (2 de maig de 1920).

Eco de Sitges, (16 de maig de 1920), p. 3.

Eco de Sitges, (23 de maig 1920).

Eco de Sitges, (9 de gener de 1921).

Eco de Sitges, (6 de febrer de 1921).

Eco de Sitges, (8 de maig de 1921).

Eco de Sitges, Any XL, núm. 2.032 (10 de maig de 1925), p. 3.

«Editorial». *Butlletí del Gremi de Serrallers de Catalunya. any 1380*, núm. 97 (setembre de 1987), p. 3.

El Alma de España. Albuquerque, New Mexico: Albuquerque Museum, 2005.

El Año Artístico. 1918. Madrid: Mundo Latino, 1919.

«El arte en Barcelona». *Diario Mercantil de Barcelona* (8 de Novembre de 1891).

El consultor bibliográfico, Any 2, núm. 6 (gener de 1926), s/p

El Diario Español (18 de gener de 1909).

El Greco. Su revalorización por el Modernismo catalán. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Proa, 1996.

ELIAS, Feliu. *L'escultura catalana moderna. (2 vols.)*. Barcelona: Barcino, 1928.

ELIAS, Feliu. *La vida i l'obra de Soler i Rovirosa*. Barcelona: L. G. Seix i Barral Germans, 1931.

Eliseo Meifrén i Roig: 1857-1940. València: Generalitat Valenciana; Museu de Belles Arts de València, 2000.

El Modernisme (2 vol.). Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1990.

Eliseo Meifrén i Roig. Pamplona: Caja Navarra, 2001.

Eliseu Meifrèn: 1857-1940. Barcelona: Galeria Manel Mayoral, 2002.

Eliseu Meifrèn: 1857-1940. Barcelona: Gothsland. Galeria d'Art, 2004.

«El Louvre hereu d'un jueu». *Pèl & Ploma*, núm. 17 (23 de setembre de 1899).

«El nou senyor bisbe». *Quatre Gats*, núm. 4 (2 de març de 1899), p. 4.

ELORZA, Antonio. *Luis Bagaría: el humor y la política*. Barcelona: Anthropos, 1988.

«El retaule de Quejana». *Vell i Nou*, Any III, núm. 47 (15 de juliol de 1917), p. 471-476.

«El Retaule de sant Jordi atribuït a en Benet Martorell». *Vell i Nou*, Any III, núm. 48 (1 d'agost de 1917), p. 495-496.

Els castells catalans. Volum IV. Barcelona: Rafael Dalmau Editor, 1973.

«Els germans Zubiaurre a Barcelona», *Feminal*, núm. 98 (30 de març de 1915).

«El pintor Zorn a Barcelona». *La Veu de Catalunya* (9 de maig de 1913).

«Els plafons de "Mar-i-cel"». *Vell i Nou*, Any II, núm. 35 (15 d'octubre de 1916), p. 234.

- «El viaje de la Infanta. S.A. Doña Isabel en Barcelona». *La Vanguardia*, Any XXXI, núm. 14.228 (15 de juliol de 1912), p. 3-4.
- E.M.P. «Les Exposicions. El Primer Saló de Primavera». *La Revista. Quaderns de publicació quinzenal*, Any IV, núm. LXVI (16 de juny de 1918), p. 209-213.
- Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana, Tomo XXXIV*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1917.
- Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo XXXIII*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1917.
- Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo XXXIV*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1917.
- Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo XXXV*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1918.
- Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo LII*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1926.
- «En Guadarrama». *El Imparcial. Diario liberal*, Any XXXVI, núm. 12.655 (1 de juliol de 1902), p. 2.
- «En honor de Mr. Deering», *Baluart de Sitges*, Any XV, núm. 741, Sitges (18 de desembre de 1915), p.3.
- E[nric]. S[oler].: «Una reliquia». *De l'Art de la Forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 2 (juny de 1918), p. 19-20.
- «En Rusiñol a cán Parés». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística de La Veu)*, (20 de gener de 1910), p. 3.
- «Entierro de una actriz». *La Vanguardia*, Any XXXIII, núm. 14.832 (14 de març de 1914), p. 10.
- «Entierros y funerales». *La Vanguardia*, Any XX, núm. 6.280 (16 de novembre de 1900), p. 2.
- ESCALA ROMEU, Gloria. «La relació d'Isidre Nonell amb el pintor Joan Ossó». *Emblecat. Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat*, núm. 4 (2015), p. 61-72.
- «Esculturas Españolas». *La Esfera*, Any III, núm. 108 (22 de gener de 1916), p. 21-23.
- «Escultures a Maricel». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 272 (1 de març de 1915).

- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «1. Escola de Lleida. Mare de Déu de Bellpuig de les Avellanes». DINS : *Col·leccionistes d'art a Catalunya*. Barcelona: Palau Robert; Palau de la Virreina, 1986, p. 10.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. *El escultor Bartomeu de Robió y Lleida: eco de la plástica toscana en Catalunya*. Lleida: Edicions de la Universitat de Lleida, 1995.
- ESPAÑOL, Francesca. *Sant Benet de Bages*. Manresa: Fundació Caixa Manresa; Angle Editorial, 1995.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Los claustros benedictinos catalanes». DINS: YARZA LUACES, Joaquín; BOTO VARELA, Gerardo (coord.). *Claustros románicos hispánicos*. León: Edilesa, 2003, p. 271-303.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Mare de Déu de Bellpuig de les Avellanes». DINS : *Seu Vella. L'esplendor retrobada*. Lleida: Associació Amics de la Seu Vella de Lleida; Museu de Lleida Diocesà i Comarcal; Universitat de Lleida, 2004, p. 332-334.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «Bartomeu de Rubió i el ressò de la plàstica toscana». DINS: *L'Art gòtic a Catalunya. Volum I. La configuració de l'estil*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007, p. 256-274.
- ESPAÑOL BERTRAN, Francesca. «El panteó dels comtes d'Urgell al monestir de Bellpuig de les Avellanes». DINS: *L'art gòtic a Catalunya. Escultura II. De la plenitud a les darreres influències*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2007, p. 80-87.
- ESPAÑOL, Francesca. «Las manufacturas arquitectónicas en piedra de Girona durante la Baja Edad Media y su comercialización», *Anuario de Estudios Medievales (AEM)*, núm. 39, vol. 2 (juliol-desembre de 2009), p.963-1.001.
- ESQUÉ MONTSENY, Manuel. *La Mare de Déu del Tallat. Breu resum en monogràfic d'aquest Santuari*. Lleida: Instituto de Estudios Ilerdenses, 1971.
- ESQUERDA BOSCH, Montserrat. *El Sant Miquel del portal del pont, de Balaguer a Sitges*. Sitges, 2002 [Treball inèdit].
- ESQUERDA BOSCH, Montserrat. «Porta de Sant Miquel». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, febrer de 2004.
- ESQUINAS GIMÉNEZ, Natàlia. *Josep Llimona i el seu taller*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2015.
- ESTALELLA, J. «Ciudad». *Eco de Sitges*, Any XL, núm. 2.018, Sitges (1 de febrer de 1925), p. 3.

«“Estatua d'alabastre del sigle XIV” Catedral de Girona». *Pèl & Ploma*, núm. 91 (març de 1903), p. 92.

«Excursión a Sitges», *Barcelona Atracción. Sociedad de Atracción de Forasteros*, núm. 101 (juliol de 1919), p. 20-22.

«Excursió particular á Vallbona, Bellpuig, Lleyda y Balaguer en los dias 3 al 8 de setembre de 1879». *L'Excursionista. Butlletí Mensual de l'Associació Catalanista d'Excursions Científiques*, Any II, núm. 12 (31 d'octubre de 1879), p. 137-139.

Exhibition of spanish paintings at the Royal Academy 1920-1921. Londres: Royal Academy London, 1920.

«“Exposició d'Art Antic. Retrato d'Ana d'Austria” atribuit a Joan Carreño de Miranda. Colecció Martí i Cardenas». *Pèl & Ploma*, núm. 91 (març de 1903), p. 81.

Exposició d'Art. Catàleg il·lustrat 1918. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Establiment Gràfic Thomas, 1918.

Exposició d'Art. Catàleg il·lustrat. Barcelona: Junta Municipal d'Exposicions de Barcelona, 1921.

«Exposició de ferros antics». *De l'Art de la Forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 16 (agost-setembre de 1921), p. 262-264.

Exposició de les obres den Joaquim Sunyer. Barcelona: Fayanç Català, 11 a 30 d'abril de 1911.

«Exposició den Gustau Violet al Fayanç». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 220 (5 de març de 1914), p. 5.

Exposició de retrats. Tercer quadern. Barcelona: Ilustració Catalana, 1910.

«Exposició Van Dyck». *Pèl & Ploma*, núm. 11 (12 d'agost de 1899), p. 3.

«Exposición de Arte. Barcelona 1918». *Mvsevm*, vol. V, núm. 11 (1916-1917), p. 377-414.

«Exposición de Bellas Artes: Casas y Rusiñol». *La Publicidad*, Any XXX, núm. 10.174 (27 d'abril de 1907), p. 2.

Exposición de pintura catalana desde la prehistoria hasta nuestros días. Madrid: Ministerio de Educación Nacional, 1962.

Exposición de pinturas españolas de la primera mitad del siglo XIX. Madrid: Sociedad Española de Amigos del Arte, 1913.

Exposición de retratos y dibujos antiguos y modernos. Barcelona: Imp. De Henrich y C^a, en comandita, 1910.

Exposición de retratos y dibujos antiguos y modernos. Catálogo ilustrado. Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Imp. De Henrich y C^a, en Comandita, 1910.

Exposición extraordinaria de Bellas Artes. Barcelona: Sala Parés, desembre de 1886-gener de 1887.

Exposición Hermen Anglada Camarasa a beneficio de las viudas y los huérfanos de los pintores franceses muertos en la guerra. Barcelona: Palacio de Bellas Artes, maig 1915.

Exposición Oleguer Junyent. Catálogo. Barcelona: Junta de Museos de Barcelona, 1961.

Exposición R. Casas. Sabadell: Academia de Bellas Artes de Sabadell, 1973.

«Exposición Rusiñol, Casas y Clarasso». *Barcelona Cómica*, núm. 125 (18 de novembre de 1891), p. 8-9.

«Exposicions. Oleguer Junyent». *Vell i Nou*, Any III, núm. 44 (1 de juny de 1917), p. 423.

Exposition d'Art Français. Catalogue Illustré. Barcelona: Municipalité de Barcelona, 1917.

Exposition rétrospective des oeuvres de Sunyer. Barcelona: Galerías Franquesa, 14 a 29 de desembre de 1945.

EZQUERRA DEL BAYO, Joaquín. *La Duquesa de Alba y Goya. Estudio biográfico y artístico.* Madrid: Establecimiento Tipográfico Blass, 1928.

FABRE, Jaume; HUERTAS, Josep Maria; CAMPS, Teresa. «Serenitat. [Codi 3003-1]». *Catàleg del Museu Virtual de l'Art Públic de Barcelona.* Barcelona: Ajuntament de Barcelona; Universitat de Barcelona.

FABREGAT MARÍN, Isabel. «Exportar art entorn 1920. Sobre la Comissió Valoradora d'Objectes Artístics a exportar de Barcelona». DINS: SOCIAS, Immaculada (ed.). *Conflictes bèl·lics, espoliacions, col·leccions.* Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2009, p. 191-203.

FAERNA GARCÍA-BERMEJO, José María (dir.). *Ramon Casas.* Barcelona: Polígrafa, 1997.

FALGUERES. «El nou Museu d'Art Modern de Barcelona (Fantasia d'una nit de Nadal)». *D'Ací i d'Allà*, vol. XIV, núm. 84 (desembre de 1924), p. 218-225.

Federico Beltrán Massés. Castelló de la Plana: Fundació Caja Castellón; Bancaja, 2007.

Federico Beltrán Massés. Segovia: Caja Segovia, 2008.

Federico Beltrán Massés: castizo cosmopolita. Madrid; Barcelona: Real Academia de Bellas Artes de San Fernando; Reial Cercle Artístic de Barcelona, 2012.

Federico Beltrán Massés: un pintor en la corte de Hollywood. Barcelona: Museu Diocesà de Barcelona, 2011.

FERNÁNDEZ GONZÁLEZ, Julio; SÁNCHEZ FERNÁNDEZ, Andrea. *El Palau Maricel, Un exemple de Modernisme a Sitges*. Barcelona: Universitat Politècnica de Catalunya, 2010. [Projecte Final de Carrera d'Arquitectura Tècnica]

FERNÁNDEZ LORENZO, Patricia. *Archer M. Huntington: el fundador de la Hispanic Society of America en España*. Madrid: Marcial Pons Historia; Fundació Alfonso Martín Escudero, 2018.

FERRER SOLER, Albert «El sarcófago romano de Sitges». *Ampurias. Revista de arqueología, prehistoria y etnología*. Núm. VII-VIII (1945-1946), p. 366-368.

FERRER SOLER, Albert «Hallazgo de una necrópolis romana en el Santuario del Vinyet (Sitges)», *Ampurias. Revista de Arqueología, Prehistoria y Etnología*, núm. XIII (1951), p. 191-195.

«Festa de la poesia», *Baluart de Sitges*, Any XVIII, núm. 881, Sitges (7 de setembre de 1918), p.1-2.

«Festa Major d'enguany». *Baluart de Sitges*, Any IX, núm. 511 (29 d'agost de 1909), p. 2.

FIERRO MACÍA, Xavier. «Resultats de l'excavació realitzada a l'edifici del Palau Maricel anomenat del *Sarcòfag*, Sitges». *Miscel·lània Penedesenca*, vol. 24 (1999), p. 381-397.

«Figures de pessebre». *Pèl & Ploma*, núm. 83 (desembre de 1901), p. 211.

FINDLING, John E.; PELLE, Kimberly D. *Historical Dictionary of World's Fairs and Exhibitions, 1851-1988*. New York: Greenwood Press, 1990.

FINLEY, David E. *A Standard of Excellence: Andrew Mellon founds The National Gallery of Art at Washington*. Washington: Smithsonian Institution Press, 1973.

FLAMA [Joaquim FOLCH I TORRES]. «El "Llegat Emili Cabot" al Museu de Barcelona». *Gasetta de les Arts*, Any I, núm 1 (15 de maig de 1924), p. 4-6.

- FOLCH I TORRES, Joaquim. «Una joia sitgetana». *Baluart de Sitges*, Any XII, núm. 566 (1 d'agost de 1912), p. 1-2.
- FOLCH I TORRES, Joaquim. «Les terres cuites den Violet al Fayaç». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 221 (12 de març de 1914), p. 6.
- FOLCH I TORRES, Joaquim. «La decoració de l'iglesia de Sitges». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 239 (16 de juliol de 1914), p. 6.
- FOLCH I TORRES, Joaquim. «Las escultures de l'Enric Casanovas». *Pàgina Artística de La Veu de Catalunya*, núm. 280 (26 d'abril de 1915), p. 1.
- FOLCH i TORRES, Joaquim. «Art News from Catalonia», *Parnassus*, Vol. 1, núm. 2, (febrer de 1929), p. 10-12.
- FOLCH I TORRES, Joaquim. «Santiago Rusiñol, col·leccionista». *Destino*, Any XX, núm. 982 (2 de juny de 1956), p. 30.
- FOLCH I TORRES, Joaquín. «Mil y...un duro». *Destino*, núm. 1.000 (6 d'octubre de 1956), p. 19
- FOLCH Y TORRES, Joaquin. «Un cuadro de Ramon Casas y noticias de la vida del pintor (1866-1932)». *Destino*, núm. 1.305 (18 d'agost de 1962), p. 21-23.
- FOLCH I TORRES, Joaquim. «Maricel». DINS: FOLCH I TORRES, Joaquim. *El Cau Ferrat i la museïtzació del modernisme (presentació: Mercè Vidal i Jansà; Edició i estudi introductor: Vinyet Panyella)*. Girona: Curbet Edicions, 2013, p. 49-52.
- FOLCH, Lluís. «Exposición de Arte. Las Salas del Real Círculo Artístico». *Diario de Barcelona de avisos y noticias (edición mañana)*, núm. 138 (18 de maig de 1918), p. 5.988-5.990.
- FOLGUERA, Joaquim. «Maricel». DINS: FOLGUERA, Joaquim. *Articles*. Barcelona: Publicaciones de «La Revista», 1920, p. 229-230.
- FONDEVILA, Mariàngels. «Les Galeries Laietanes (1915-1958). Fragments per una trajectòria». *Emblecat, Estudis de la Imatge, Art i Societat*, núm. 7 (2018), p. 71-86.
- Fons del Museu Frederic Marès/1. Catàleg d'escultura i pintura medievals*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1991.
- FONTANALS JAUMÀ, Reis. *Biblioteca de Catalunya 100 anys. 1907-2007*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2007.

- FONTBONA, Francesc. «Marian Pidelaserra à Paris (1899-1901)». *Gazette des beaux-arts courrier européen de l'art et de la curiosité*, Vol. 92, núm. 1.317 (octubre de 1978), p. 141-146.
- FONTBONA, Francesc. *Casas*. Barcelona: Nou Art Thor, 1979.
- FONTBONA, Francesc. *El paisatgisme a Catalunya*. Barcelona: Destino, 1979.
- FONTBONA, Francesc. «Xiró Taltabull, Josep Maria». *Enciclopèdia Catalana*. Vol. 15. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1980, p. 772.
- FONTBONA, Francesc. «Es pot parlar de pintura social en el cas de Ramon Casas?», *Actas de Col·loqui Internacional sobre el modernisme*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1988, p. 79-92.
- FONTBONA, Francesc. «Ramon Casas i els il·lustradors de L'Avenç». *L'Avenç*, núm. 125 (abril de 1989), p. 30-33.
- FONTBONA, Francesc (coord.). *El Cercle del Liceu: història, art, cultura*. Barcelona: Cercle del Liceu; Edicions Catalanes, 1991.
- FONTBONA, Francesc. *Pidelaserra*. Barcelona: Labor, 1991.
- FONTBONA, Francesc. «Picasso i Els Quatre Gats», a *Picasso i Els 4 Gats*. Barcelona: Museu Picasso; Lunwerg Editors, 1995, p. 11-20.
- FONTBONA, Francesc. «La recuperación de El Greco por parte de los modernistes catalanes». DINS: *El Greco. Su revalorización por el Modernismo catalán*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Generalitat de Catalunya, 1996, p. 44-51.
- FONTBONA, Francesc (dir.). *Repertori d'exposicions individuals d'art a Catalunya (fins a l'any 1938)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la secció Històrico-Arqueològica, LI), 1999.
- FONTBONA, Francesc (dir.). *Repertori de catàlegs d'exposicions col·lectives d'art a Catalunya (fins l'any 1938)*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans (Memòries de la secció històrico-arqueològica, LIX), 2002.
- FONTBONA, Francesc. «Plandiura, Sala i altres col·leccionistes. El seu paper en la fixació del cànon de la pintura catalana moderna». DINS: BASSEGODA, Bonaventura (ed.). *Col·leccionistes, col·leccions i museus. Episodis de la història del patrimoni artístic de Catalunya*. Barcelona et. al.: Universitat Autònoma de Barcelona et al., 2007, p. 263-274.

- FONTBONA, Francesc. «Ismael Smith». DINS: *Miquel Utrillo i les arts*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2009, p. 259-260.
- FONTBONA, Francesc. «Miquel Utrillo, escriptor d'art». *Serra D'Or*, núm. 592 (abril de 2009), p. 71-75.
- FONTBONA, Francesc. «Baile gitano». DINS: *Museo Carmen Thyssen de Málaga: Colección*. Málaga: Museu Carmen Thyssen, 2014, p. 430-431.
- FONTBONA, Francesc. «La tendència al popularisme en Ramon Casas». DINS: *Ramon Casas. La modernitat anhelada*. Barcelona; Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges; Obra Social La Caixa; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2016, p. 130-138.
- FONTBONA, Francesc; MIRALLES, Francesc. *Anglada-Camarasa*. Barcelona: Polígrafa, 1981.
- FONTBONA, Francesc; MIRALLES, Francesc. *Història de l'art català. Volum VII. Del Modernisme al Noucentisme 1888-1917*. Barcelona: Edicions 62, 1985.
- Forma*, núm. 24 (1907).
- FORMENT, D.. «La Vila: «El Pavelló Roger Deering» », *L'Amic de les Arts*, núm. 2 (maig de 1926), p. 1-2.
- FRAGO GARCÍA, Juan Antonio. «Hispanismo, hispanista». *Boletín de la Fundación Federico García Lorca*, núm. 33-34 (2003), p. 41-49.
- Francisco Durrio y Julio González: orfebrería en el cambio de siglo*. Madrid: Ministerio de Cultura; Museo Nacional Centro de Arte Reina Sofía, 1997.
- FRANCÉS, José. «Nuestros grandes artistas contemporáneos». *La Ilustración Española y Americana*, Any LVII, núm. XVI (30 d'abril de 1913), p. 267-278.
- FRANCÉS, José. «La Exposición Nacional». DINS: *El año artístico 1915*. Madrid: Mundo Latino, 1916, p. 79-182.
- FRANCÉS, José. «La exposición Anglada». DINS: *El Año Artístico 1916*. Madrid: Mundo Latino, 1917, p. 185-193.
- FRANCÉS, José. «III.- Santiago Segura». DINS: *El año artístico, 1918*. Madrid: Mundo Latino, 1918, p. 329-331.
- FRANCO, Ángela. «Arte y arqueología medievales de Aragón en el Museo Arqueológico Nacional». *Artigrama*, núm. 20 (2005), p. 77-110.
- FRANCHI, Dr. Franco. «ABC en Roma. La Exposición de Venecia». *ABC* (18 de juny de 1914), p. 2-3.

- FRANCO MATA, María Ángela. *Enciclopedia del Románico en Madrid*. Aguilar de Campóo: Fundación Santa María la Real; Centro de Estudios del Románico, 2008.
- «França i Espanya». *El Baluart de Sitges*, Any XVI, núm. 780 (16 de setembre de 1916), p. 2.
- FRANTZ, Henri. *Gaston Latouche. 1854-1913*. París: Aux Bureau du Studio, s.d.
- FRATI, Tiziana; DE SALAS, Xavier. *El Greco*. Barcelona; Madrid: Editorial Noguer, 1977.
- FREIXA, Mireia. «Gaspar Homar. Mobles. Làmpares, mosaics, decoració. Canuda 4. Barcelona». DINS: *Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte. Volum II*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Biblioteca Abat Oliva, 1999, p. 191-202.
- FRÉMONTIER, Jo. *José Maria Sert. La rencontre de l'extravagance et de la démesure*. París: Les Éditions de l'Amateur, 2008.
- FUGUET SANS, Joan; PLAZA, Carme (coord). *Història de la Conca de Barberà. Història de l'Art*. Montblanc: Consell Comarcal de la Conca de Barberà; Cossetània Edicions, 2008.
- G. «Quatre Notes. Ferros», *De l'art de la forja. Revista del gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 6 (novembre de 1918), p. 85-86.
- Gaceta de Catalunya* (27 de juliol de 1883).
- GALA, José María. «El dia de 'La Gracia'». *El Día de Córdoba* (23 de novembre de 2000), p. 64.
- GALASSI, Susan Grace. «Henry Clay Frick's Galerie Espagnole». DINS: REIST, Inge. COLOMER, José Luís. (dir.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. Nova York: The Frick Collection, 2012, p. 125-148.
- GÁLLEGO, Julián; GUDIOL, José. *Zurbaran. 1598-1664*. Barcelona: Polígrafa, 1976.
- GALLIERS, Julie; POLO AMO, Luis M. «La Exposicion Universal de 1876 en Filadelfia y el Vino de Montilla». *Ámbitos. Revista de estudios de ciencias sociales y humanidades*, núm. 20 (2008), p. 67-80.
- GARCÍA ALBARES, Conchita. «Juan Ossó». DINS: *Diccionario de pintores y escultores españoles del Siglo XX. Vol. 10*. Madrid: Forum Artis S.A., 1994, p. 3.060.
- GARCÍA DE LA TORRE, Fuensanta. *Julio Romero de Torres: pintor 1874-1930*. Madrid: Arco, 2008.

- GARCÍA DE PAZ, José Luis. *Patrimonio desaparecido de Guadalajara: una guía para conocerlo y evocarlos*. Guadalajara: Aache, 2003.
- GARCÍA HERRAIZ, Enrique. *Ismael Smith i Marí*. Cerdanyola: Museu d'Art de Cerdanyola, 2007.
- GARCÍA LOBO, Vicente. «El “Beato” de San Miguel de Escalada». *Archivos Leoneses: revista de estudios y documentación de los Reinos Hispano-Occidentales*, núm. 66 (1979), p. 205-270.
- GARCÍA MELERO, José Enrique. *Arte español de la Ilustración y del siglo XIX. En torno a la imagen del pasado*. Madrid: Encuentro, 1998.
- GARCÍA PORTUGUÉS, Esther. «El reconeixement artístic de Mariano Andreu a Catalunya». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. 21 (2007), p. 101-116.
- GARCÍA PORTUGUÉS, Esther. «Entre lo aparente y lo real en la vida y en la obra de Mariano Andreu». DINS: *Congreso Internacional Imagen Apariencia*. Murcia: Universidad de Murcia; Servicio de Publicaciones, 2009, s/p.
- GARCÍA PORTUGUÉS, Esther. «Mariano Andreu, col·leccionista, restaurador i creador». *Locvs Amoenvs*, núm. 15 (2017), p. 245-257.
- GARCÍA PORTUGUÉS, Esther. *Mariano Andreu (1888-1976): biografia i catàleg raonat: pintura, escultura, papiroflèxia, dissenys de decorat i vestuari*. Barcelona: Ars Nostrum Edicions, 2019.
- GARCÍA TARGA, Jordi (coord.). *Col·lecció precolombina Pérez-Rosales*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2001.
- GARGANTÉ LLANES, Maria. «Els primers 25 anys del Museu Diocesà de Solsona: del bisbe Riu a Joan Serra i Vilaró». DINS: VELASCO GONZÁLEZ, Alberto; SUREDA JUVANY, Marc (eds.). *La formació de col·leccions diocesanes a Catalunya. 2a Jornada de Museus i Patrimoni de l'Església a Catalunya*. Lleida: Museu de Lleida: diocesà i comarcal; Edicions de la Universitat de Lleida, 2017, p. 53-76.
- GARRIGASAIT, Raül. *El fugitiu que no se'n va: Santiago Rusiñol i la modernitat*. Barcelona: Edicions de 1984, 2018.
- Gaspar Homar, moblista i dissenyador del Modernisme*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Fundació La Caixa, 1998-1999.
- Gaspar Homar*. Barcelona: Galeria d'Art Fernando Pinós, 2003.

- GAYA NUÑO, Juan Antonio. «En el centenario de Palomino. Exequias y elogio del barroco nacional». *Goya*, núm. 5 (1955), p. 265-273.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. «Revisiones sexcentistas. Juan de Pareja». *Archivo español de arte*, Tomo 30, núm. 120 (octubre-diciembre de 1957), p. 271-286.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. *La pintura española fuera de España (Historia y Catálogo)*. Madrid: Espasa-Calpe, 1958.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. «Sobre el retablo de Ciudad Rodrigo, por Fernando Gallego y sus colaboradores». *Archivo Español de Arte*, Tomo 31, núm. 124 (1958), p. 299-312.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. *La arquitectura española en sus monumentos desaparecidos*. Madrid: Espasa-Calpe, 1961.
- GAYA NUÑO, Juan Antonio. *Vida de Acisclo Antonio Palomino. El historiador, el pintor. Descripción y crítica de sus obras*. Córdoba: Publicaciones de la Excm. Diputación Provincial de Córdoba, 1981 (1956).
- GEGOUX, Ernest. «En route pour Chicago». *La Presse* (20 març 1893), p. 2.
- GENER, Pompeyo. «Ramon Casas». *Mundial Magazine*, vol. II, núm 10 (febrer de 1912), p. 348-353.
- GENER, Pompeu. *Mis antepasados y yo. Apuntes para unas memorias*. Lleida: Punctum & Aula Màrius Torres, 2007.
- GENÍS, Jaume. «Maragall i l'Exposició Sunyer». *Haidé*, núm. 0 (2011), p. 11-18.
- GIBSON, Ian. *Dalí joven, Dalí genial*. Madrid: Aguilar, 2004.
- GILMAN PROSKE, Beatrice. *Archer Milton Huntigton*. Nova York: The Hispanic Society of America 1965.
- GIRALT-MIRACLE, Daniel (com.). *El cartellisme de Ramon Casas: exposició*. Girona: Fundació Caixa Girona, 2006.
- GIRALT PUIG, J. «Sitges estoig de belleses». *Eco de Sitges*, Any XXXIII, núm. 1.683, Sitges (18 d'agost de 1918), p. 1.
- GIVANEL I MAS, Joan. *Bibliografia catalana. Premsa. Volum I. Agramunt – Barcelona*. Barcelona: Institució Patxot, 1931.
- GLENDINNING, Nigel. *Goya y sus críticos*. Madrid: Taurus, 1983.
- Gloria in Excelsis Deo-Heralding and Vestment Collection*. Chicago: Art Institute of Chicago, 1996.

- GÓMEZ GARCÍA, Manuel. *Diccionario Akal de Teatro*. Madrid: Akal, 1997.
- GÓMEZ GARCÍA, Manuel. *Diccionario Akal de Teatro*. Madrid: Akal, 2007.
- GÓMEZ TRAVÉ, Jaume. *Solivella 1900-1950. Diari Íntim*. Solivella: Ajuntament de Solivella, 2008.
- GONZALBO I BOU, Gener. *Història del panteó dels comtes d'Urgell: els sepulcres del monestir de Bellpuig de les Avellanes*. Lleida: Universitat de Lleida; Institut d'Estudis Ilerdencs, 2007.
- GONZÁLEZ TERUEL, Mercedes. *Els colors dels taulells. La colección de azulejos de Francisco Aguar (1900-1970)*. València: Museo Nacional de Cerámica y Artes Suntuarias González Martí, 2015.
- GONZÁLEZ VIDALES, Laura. «Alfredo Romea y Díez. Antonio María Esquivel y Suárez de Urbina, 1845. Sala de Juegos de Niños (Sala XIV)». *Pieza del Mes. Museo Romántico de Madrid* (novembre 2012).
- GRAU, Luis. «Tesoro artístico que desaparece. “Marycel” queda vacío». *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1034 (1 d'octubre de 1921), p. 1.
- GRACIA, Carmen. «Iconografía del niño Dios en la pintura valenciana». *Archivo de Arte Valenciano*, Año XLV (1974), p. 69-78.
- GRACIÁN, A. «Ramon Casas, Mr. Deering i “Juan Cristóbal”», *Maricel. Revista Mensual de Arte, Literatura y Paisaje*, Any I, núm. 3 (31 d'octubre de 1945), p. 8.
- GRISSET I MORO, Jordi. «Paviments hidràulics del Palau de Maricel». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, febrer de 2018.
- GROS, Gabriel-Joseph. *Maurice Utrillo. Sa légende*. Lausana: Marguerat, 1947.
- GUDIOL I CUNILL, Josep. *L'excursionisme y l'arqueologia. Conferencia llegida en la vetllada del 7 de janer de 1902 i celebrada en el Centre Excursionista de Catalunya*. Barcelona: L'Avenç, 1902.
- GUDIOL [I CUNILL], Josep. «Las pinturas románicas del Museo de Vich». *Forma*, Any I, núm. 9 (1904), p. 349-358.
- GUDIOL [I CUNILL], Josep. «Las pinturas románicas del Museo de Vich». *Forma*, Any I, núm. 10 (1904), p. 361-371.
- GUDIOL I CUNILL, Josep. *Els primitius – Primera part: Els pintors. La pintura mural. Vol. I*. Barcelona: S. Babra Llibreria Antiga i Moderna, 1927.

- GUDIOL RICART, Josep. *Pintura Gótica ("Ars Hispaniae. Historia Universal del Arte Hispánico"). Volumen Noveno*. Madrid: Plus-Ultra, 1953.
- GUDIOL RICART, José. *Bernardo Martorell*. Madrid: Instituto Diego Velázquez del Consejo Superior de Investigaciones Científicas, 1959.
- GUDIOL, José. *Goya. 1746-1828. Volumen I*. Barcelona: Polígrafa, 1970.
- GUDIOL, Josep. *Doménikos Theotokopoulos. El Greco. 1541-1614*. Barcelona: Polígrafa, 1971.
- GUDIOL RICART, JOSEP. *Pintura medieval en Aragón*. Zaragoza: Instituto Fernando el Católico, 1971.
- GUDIOL, Josep; ALCOLEA BLANCH, Santiago. *Pintura gótica catalana*. Barcelona: Polígrafa, 1986.
- «Guerra a les mosques», *La Il·lustració Catalana*, Any XIII, núm. 623 (16 de maig de 1915), p. 301-302.
- GUERRERO LOVILLO, José. *Antonio María Esquivel*. Madrid: Instituto Diego Velázquez de Sevilla y Madrid; Consejo superior de Investigaciones Científicas, 1957.
- Guía comercial de Madrid. Publicado con datos del Anuario de Comercio (Baillly-Bailliere)*. Madrid: Librería Editorial Bailly-Bailliere e Hijos, 1899.
- GUTIÉRREZ VIÑUALES, Rodrigo. «Roberto Montenegro y los artistas americanos en Mallorca (1914-1919)». *Anales del Instituto de Investigación Estéticas*, vol. XXV (2003), p. 93-121.
- H. «L'esdevenidor de MARICEL, de Sitges». *La Punta*, Any IV, núm. 175 (4 de setembre de 1927), p. 1.
- HAGANS, W. E. «Saint-Gaudens, Zorn, and the Goddesslike Miss Anderson», *American Art*, vol. 16, núm.2 (estiu 2002), p. 66-89.
- «Ha muerto M. Deering». *La Vanguardia*, Any XLVI, núm. 19.653 (13 de febrer de 1927), p. 8
- HARVEY, George. *Henry Clay Frick. The man*. Privately Printed, 1936.
- «Homenatge a Mrs. Deering. Pro Marycel». *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1.024 (23 de juliol de 1921), p. 1-2.
- HERRERO, María Jesús. *Palacio Real de Riofrío*. Madrid: Editorial Patrimonio Nacional, 1990.

«Homenatge a Mrs. Deering. Pro MARYCEL'», *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1.024 (23 de juliol de 1921), p.1-2.

Homenatge a Ramon Casas 1866-1932 amb motiu del 50è aniversari de la seva mort. Barcelona: Sala Parés, 16 de juny a 15 de juliol de 1982.

HOUSE, F. H. «Mr. Deering de "Maricel"». *Barcelona Atracció. Sociedad de Atracción de Forasteros*, núm. 192 (juny de 1927), p. 186-189.

HUGHES, Robert. *The Art of Australia*. Harmondsworth: Penguin Books, 1970.

HUME, Martin. *Españoles e Ingleses en el siglo XVI: estudios históricos*. Madrid: Librería General de Victoriano Suárez, 1903.

HURTADO, Amadeu. *Abans del sis d'octubre*. Barcelona: Quaderns Crema, 2008.

HURTADO, Amadeu. *Quaranta anys d'advocat*. Barcelona: Edicions 62, 2011.

H.V. «Ramón Casas en Norteamérica ». *Los Deportes*, núm. 523 (31 de juliol de 1909), p. 189.

H.V. «Ramón Casas en Norteamérica (continuación)». *Los Deportes*, núm. 524 (15 d'agost de 1909), p. 213-215.

«Icona bizantina-oriental. Museu de Vich, objecte robat recentment ». *Pèl & Ploma*, núm. 96 (agost de 1903), p. 235 i 238-239.

IGLÉSIES, Josep. *Don Pau Font de Rubinat dins l'àmbit reusenc. Conferència donada a l'Associació Excursionista de Reus el dia 11 de gener de 1961 amb motiu del centenari de la seva naixença*. Reus: Associació Excursionista de Reus, 1961.

Important Old Master Paintings. Nova York: Christie's, 14 de gener de 1993.

Il·lustració Catalana. Revista Setmanal Il·lustrada, Any XV, núm. 709 (7 de gener de 1917), p. 9.

La Il·lustració Catalana. Revista Setmanal Il·lustrada, Any XIII, núm. 652 (5 de desembre de 1915), p. 730-731.

Il·lustració Catalana. Revista Setmanal Il·lustrada, Any XV, núm. 717 (4 de març de 1917), p. 152.

Il·lustración Española y Americana, Any LVII, núm. XVI (30 d'abril de 1913).

Il·lustración Española y Americana, Any LVII, núm. XXXII (30 d'agost de 1913).

Il·lustración Española y Americana, Any 61, núm. 11 (22 de març de 1917), p. 176.

INFIESTA MONTERDE, José Manuel. *Un siglo de escultura catalana*. Barcelona: Aura, 1975.

- INFIESTA MONTERDE, Josep M. (coord.). *Josep Llimona y Joan Llimona. Vida y obra*. Barcelona: Ediciones de Nuevo Arte Thor, 1977.
- INSAUSTI, Gabriel. «Calderón y Shelley». DINS: ARELLANO, Ignacio (ed.). *Homenaje a Kurt Reichenberger en su 80 cumpleaños. Actas del IV Centenario del nacimiento de Calderón (Universidad de Navarra, septiembre 2000)*. Kassel: Reichenberger, 2002, p. 563-574.
- Inventario Artístico de Tarragona y su provincia. Tomo III. Santa Bárbara a Xerta*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1983.
- IRANZO DE EBERSOLE, Carmen. «El alma de España en Giuseppe Verdi y Victor Hugo». DINS: *Actas del Cuarto Congreso de la Asociación Internacional de Hispanistas: celebrado en Salamanca, agosto de 1971*. Salamanca: Universidad de Salamanca, 1982, p. 457-466
- IRVING, Washington. *Cartas desde la Alhambra*. Córdoba: Almuzara, 2009.
- IRVING, Washington. *Cuentos de la Alhambra*. Madrid: Cátedra, 2012.
- ISHIKAWA, Chiyo. *The Samuel H. Kress Collection at the Seattle Art Museum*. Seattle; Washington: Seattle Art Museum, 1997.
- Isidre Nonell. 1872-1911*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2000.
- Ismael Smith: Barcelona, París, Nova York*. Barcelona: Palau Antiguitats; Clavell & Morgades Antiguitats, 2018.
- Ismael Smith. Precursor del Noucentisme. Escultures, dibuixos i gravats*. Barcelona: Sala d'Art Artur Ramon, 1989.
- Ismael Smith reivindicat*. Caldes d'Estrac: Fundació Palau i Fabre; Diputació de Barcelona; Ajuntament de Caldes d'Estrac; Fundació Caixa Catalunya; Xarxa de Museus Locals, 2005.
- ITURBE SÁIZ, Antonio. «Patrimonio artístico de tres conventos agustinos en Madrid antes y después de la desamortización de Mendizábal». DINS: CAMPOS Y FERNÁNDEZ DE SEVILLA, Francisco Javier (coord.). *La desamortización: el expolio artístico y cultural de la Iglesia en España*. El Escorial: Ediciones Escorialenses; Real Centro Universitario Escorial-María Cristina, 2007, p. 335-368.
- ITURGAIZ, Domingo. «Acercamiento a Antonio Palomino. Obra inédita en conventos dominicanos». *Archivo Español de Arte*, núm. 209 (gener-març de 1980), p. 69-96.

- J. [Josep Maria Jordà]. «La Exposición de Arte I». *El Noticiero Universal* (edición tarde), (15 de maig de 1918), p.2.
- JARDÍ, Enric. «Ramon Casas testimoni del seu temps», *Serra d'Or*, Any VIII, núm. 3, (març 1966), p. 195-197.
- JARDÍ, Enric. *Història de Els 4 Gats*. Barcelona: Aedos, 1972.
- JARDÍ, Enric. *Josep Dalmau i el seu món*. Barcelona: Sala Dalmau, 1979.
- JARDÍ, Enric. «Jaume Brossa i l'Ateneu». *Ateneu: Revista de Cultura de Barcelona*, 1985-núm. 1 (primer trimestre de 1985), p. 21-22.
- JARDÍ, Enric. *Història del Cercle Artístic de Sant Lluc*. Barcelona: Destino, 2003
- J. B. «Mercado del arte, Sotheby's vendió un florero de Anglada Camarasa por 4.400.000». *ABC*, (25 d'abril de 1982), p. 111-112.
- JIMÉNEZ, Salvador. «Un Regoyos perdido y hallado». *ABC* (21 de novembre de 1981), p.52.
- JIMÉNEZ BLANCO, María Dolores. «Archer Milton Huntigton, ¿un coleccionista del 98?». DINS: PÉREZ MULET, Fernando; SOCIAS BATET, Immaculada. *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona; Cádiz: Publicacions de la Universitat de Barcelona; Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2011, p. 133-140.
- JIMÉNEZ BLANCO, María Dolores; MACK, Cindy. *Buscadores de belleza. Historias de los grandes coleccionistas de arte*. Barcelona: Ariel, 2010.
- JIMÉNEZ FERNÁNDEZ, Lourdes. «Les primeres interpretacions plàstiques de L'Atlàntida de Verdaguier». *Revista de Catalunya*, núm. 177 (octubre de 2002), p. 71-94.
- Joan Llimona (1860-1926). Josep Llimona (1864-1932)*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya, 2004.
- Joaquim Mir. Mallorca i altres paisatges*. Sabadell: Fundació Caixa Sabadell, 2004.
- Joaquim Sunyer*. Barcelona: Polígrafa, 1996.
- Joaquim Sunyer: la construcció d'una mirada*. Barcelona; Madrid: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Fundación MAPFRE, 1999.
- Joaquim Sunyer: 1874-1956*. Barcelona: Centre Cultural de la Caixa de Pensions, 1983.
- Joaquim Sunyer 1874-1956*. Madrid: Fundación Caja de Pensiones, 1983.
- Joaquim Sunyer: 1874-1956*. Barcelona: Fundació Caixa de Pensions, 1988.

- John Singer Sargent & Chicago's Gilded Age*. New Haven and London: Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2018.
- JOHNSON, Allen; MALONE, Dumas (ed.). *Dictionary of American Biography. Vol. 5 (Cushman – Eberle)*. New York: Charles Scribner's Sons, 1930.
- JOHNSTON, William. R. «Henry Walters y su galería de Baltimore». *Goya. Revista de Arte*, núm. 273 (1999), p. 333-341.
- JORDÀ, Josep Maria. «Exposición de Bellas Artes». *La Publicidad*, Any XXX, núm. 10.174 (edició del matí), (27 d'abril de 1907), p. 2.
- JORDÀ, Josep Maria. *Ramón Casas, pintor*. Barcelona: Llibreria Catalonia, 1931.
- JORDÀ, Josep Maria. «Ramon Casas». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. II, núm. 11 (abril de 1932), p. 105-110.
- JORI, Romà. «Ramon Casas». *Vell i Nou*, Any II, núm. 21 (15 de març de 1916), p. 2-4.
- Josep Costa "Picarol": vida i obra*. Palma de Mallorca: Fundació "Sa Nostra", 2004.
- «Josep Maria Xiró». *Butlletí dels Museus d'Art de Barcelona*, vol. VII, núm. 78 (noviembre de 1937), p. 351-352.
- «Josep Llimona, escultor». *Pèl & Ploma*, núm. 42 (17 de març de 1900), p. 4.
- JOU I ANDREU, David. «Diccionari Utrillo. Lola Vidal i Ribot (Sitges, 1879-1932)». *DINS: Miquel Utrillo i les arts*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges; Ajuntament de Sitges, 2009, p. 266-267.
- JOU MIRABENT, David. «L'escultor Pere Jou». *Miscel·lània Penedesenca*, vol. 1 (1978), p. 45-63.
- JOU I MIRABENT, David. *L'escultor Pere Jou*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 1991
- J.S. y T. [Josep Soler i Tasis]. «Marycel». *Eco de Sitges*, Any XXX, núm. 1.536 (24 d'octubre de 1915), p. 2.
- JUDERÍAS, Julián. *La Leyenda negra y la verdad histórica: contribución al estudio del concepto de España en Europa, de las causas de este concepto*. Madrid: Tipografía de la Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos, 1914.
- Julio Romero de Torres*. Barcelona. Fundació Caixa de Catalunya, 1996.
- Julio Romero de Torres*. Bilbao: Museo de Bellas Artes de Bilbao, 2002.
- Julio Romero de Torres. Entre el mito y la tradición*. Sevilla: Junta de Andalucía, 2013.
- Julio Romero de Torres: 1874-1930*. Madrid. Fundación Mapfre, 1993.
- Julio Romero de Torres: símbolo, materia y obsesión*. Madrid: TF Editores, 2003.

- JUNYENT, Oleguer. *Roda el món i torna el Born*. Barcelona: La Il·lustració Catalana, 1910.
- JUNOY, Josep Maria. *Joaquim Sunyer*. Barcelona: Quatre Coses, 1926.
- KAGAN, Richard L. «El paradigma de Prescott: la historiografia norteamericana y la decadencia de España». *Manuscrits*, núm. 16 (1998), p. 229-254
- KAGAN, Richard L. «From Noah to Moses: The Genesis of historical scholarship on Spain in United States». *DINS: Spain in America. The origins of Hispanism in the United States*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002, p. 21-48
- KAGAN, Richard L. *Spain in America. The origins of Hispanism in the United States*. Urbana and Chicago: University of Illinois Press, 2002.
- KIENTZ, Guillaume. «Quatre compartiments del Retaule de sant Jordi». *DINS: Catalunya 1400. El Gòtic Internacional*, Barcelona: Edicions 62, 2012, p. 192-197.
- KIMMELMAN, Michael. *The accidental masterpiece. On the art of life and vice versa*. New York: Penguin Random House Company, 2005,
- KNIGHT, Leonard and Co. *Guide to the Columbian World's Fair*. Chicago: Leonard Knight and Co, 1892.
- KOSKOFF, David E. *The Mellons: The Chronicle of America's Richest family*. Nova York: Crowell, 1978.
- LA BANDA Y VARGAS, Antonio. «Una poesia inèdita de Esquivel». *Laboratorio de Arte. Revista del Departamento de Historia del Arte*, núm. 10 (1997), p. 503-504
- «La bandera de corpus». *Butlletí. Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona. Any 1380*, núm. 97 (Setembre de 1987), p. 3.
- «La Cantonada». *L'Esquella de la Torratxa*, Any XXXVII, núm. 1.907 (16 de juliol de 1915), p. 459.
- La Capa. Ordenanzas*. Madrid: Imprenta de Policarpo Saez, 1928, s/p.
- LACARRA DUCAY, Maria del Carmen. «Pintores aragoneses en Navarra durante el siglo XV», *Príncipe de Viana*, núm. 154-155 (1979), p. 81-86.
- «La exportación de objetos de arte». *Forma*, núm. 24 (1908), p. 451-476.
- «La Exposició d'en Gustau Violet al Fayans Català», *La Il·lustració Catalana*, Any XII, núm. 562 (15 de març de 1914), p. 153-156.
- LAFUENTE FERRARI, Enrique. *Breve historia de la pintura española*. Madrid: Misiones de Arte, 1936.

LAFUENTE FERRARI, Enrique. «Cuadros de maestros menores madrileños (Pareja, Solís, Arredondo, García Hidalgo)». *Arte Español. Revista de la Sociedad Española de amigos del Arte*, Año XXVI, Tomo XIII (primer trimestre de 1941), p. 22-27.

LAFUENTE FERRARI, Enrique. *La vida y el arte de Ignacio Zuloaga*. Barcelona: Planeta, 1972.

LAFUENTE FERRARI, Enrique. *La vida y el arte de Ignacio Zuloaga*. Barcelona: Planeta, 1990.

La Generación del 14. Entre el Novencentismo y la Vanguardia (1906-1926). Madrid: Fundación Cultural Mapfre Vida, 2002.

La Hormiga de Oro, Any XXXV, núm. 21 (25 de maig de 1918), p. 233.

La Il·lustració Catalana, Any XII, núm. 585 (23 d'agost de 1914), p. 421.

La Il·lustración Española y Americana, Any 61, núm. 11 (22 de març de 1917).

La Lucha (17 de gener de 1909).

«La muerte de M. Deering». *Heraldo de Madrid*, Año XXXVII, núm. 12.806 (15 de febrer de 1927), p. 3.

La pintura modernista del Cercle del Liceu. Barcelona: Cercle del Liceu; Museu Nacional d'Art de Catalunya, 1994.

LAPLANA, Josep de C. *Santiago Rusiñol, el pintor, el home*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

LAPLANA, Josep de C. «Rusiñol, Casas i el modernisme a la parisenca». DINS: *El Modernisme. Volum III. Pintura i dibuix*. Barcelona: L'Isard, 2002, p. 73-100.

LAPLANA, Josep de C; PALAU RIBES O'CALLAGHAN, Mercedes. *La pintura de Santiago Rusiñol: Obra completa*. Barcelona: Mediterrània, 2004.

Las pinturas de Ramon Casas en el Círculo del Liceo de Barcelona. Barcelona: Edimar, 1948.

LA ROSA, Tristán. «Ramón Casas o la elegancia». *Cobalto. Arte Antiguo y Moderno*, vol. I-Segundo cuaderno: El retrato (1947), p. 39-46.

«L'assumpió del Hospital. IV y darrer... per ara», *Baluart de Sitges*, Any X, núm. 446, Sitges (1 de maig de 1910), p.1.

LAUTRAITE, Annick; RESSORT, Claudie. *Le tableau du mois, n°41: Les quatre Scènes de la légende de saint Georges par Bernardo Martorell*. París: Musée du Louvre, 1997.

- LAVADO PARADINAS, J. «Alfombras del almirante o Alfombras de Tierra de Campos». DINS: *Actas de las II Jornadas de Cultura Árabe e Islámica*, 1980, p. 317-325.
- La Vanguardia*, Any XXXIII, núm. 14.942 (3 de juliol de 1914), p. 15.
- La Vanguardia*, Any XXXIV, núm. 15.317 (15 de juliol de 1915).
- La Vanguardia*, Any XL, núm. 17.994 (8 de setembre de 1921), p. 5.
- La Veu de Catalunya*, Any XXXI, núm. 7.912 (29 de juliol de 1929), p. 9.
- «La vida artística». *Mvsevm. Revista Mensual de Arte Español Antiguo y Moderno y de la vida artística contemporanea*. Vol. III, núm. 2 (1913), p. 69-78.
- LAVÍN BERDONCES, Ana Carmen. «El Greco entre dos siglos. De la construcción de un pintor al nacimiento de un mito», DINS: *Domenikos Theotokopoulos 1900 El Greco*. Madrid: Editorial TF, 2009, p. 171-210.
- LÁZARO GALDIANO, José. «Impresiones de la Exposición Parés II». *La Vanguardia*, Any VI, núm. 603 (29 de desembre de 1886), p. 8.300-8.301.
- L'escola luminista de Sitges*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2002.
- L'escultor Gustave Violet. Art, pensament i territori*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2018.
- «Les obres de “Maricel”», *Baluart de Sitges*, Any XIV, núm. 656, Sitges (3 de maig de 1914), p.1.
- «Letras sobre letras. Medio siglo después de un insuperable promotor cultural». *La Vanguardia*, núm. 36.904 (20 de setembre de 1984), p. 34.
- LEVKOFF, Mary L. «Hearst and Spain». DINS: REIST, Inge. COLOMER, José Luís. (dir.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. Nova York: The Frick Collection, 2012, p. 175-202.
- «L'habilitació del Maricel», *Baluard de Sitges*, Any MCMI - XXIV, núm. 1404 (2 de juny de 1921), p.1-2.
- LITVAK, Lily. *Julio Romero de Torres*. Madrid: Electa, 1999.
- «Llahor a Mr. Deering. Visca MARYCEL». *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1.023 (16 de juliol de 1921), p. 1-2.
- LLANES, Anna. «Restauracions al conjunt de Maricel», *Quaderns de Patrimoni de Garraf*, núm. 2 (març de 2005), p. 9-10.

- LLANES I DOMINGO, Carme. *L'obrador de Pere Nicolau: l'estil gòtic internacional a València: 1390-1408*. València: Universitat de València, 2014.
- LLATES, Rossend. «Casas guitarrista, Rusiñol, Nonell». *Destino*, núm. 1.655 (21 de juny de 1969), p. 44-45.
- LLOBREGAT, Enric A.; YVARS, José Francisco. *Història de l'art al país valencià. Volum I*. València: Edicions Tres i Quatre, 1986-1998.
- LLONCH, Silvia. «Col·leccionistes i antiquaris catalans presents al Museu Frederic Marès». DINS: *La col·lecció somiada. Escultura medieval a les col·leccions catalanes*. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2002, p. 111-115.
- LLOPIS, Arturo. «Otra barcelonesa universal: Esmeralda Cervantes». *La Vanguardia*, Any LXXX, núm. 30.477 (31 de maig de 1964), p. 47.
- LOE, Nancy E. *William Randolph Hearst: an illustrated biography*. Santa Barbara: Sequoia, 1988.
- «Los tesoros de Mr. Deering». *La Correspondencia de España*, Any LXXIV, núm. 23.087 (22 de juliol de 1921), p. 4.
- LOTT, John L.; SHALE, Roger (comp.). *Federal anti-trust decisions. Cases decided in United States Courts. 1890-1917. Vol. 5*. Washington: Government Printing Office, 1917.
- Luis Bagaría (1882-1940)*. Madrid: Ministerio de Cultura; Dirección General de Bellas Artes y Archivos, 1983.
- Lluís Bagaria: caricaturista del món barceloní*. Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, 2003.
- M. «Casas y Rusiñol». *La Publicidad, Diario ilustrado, político, de anuncios, avisos y noticias*, Any XIV, núm. 4.977 (7 de novembre de 1891), p. 2.
- MACHO, Victorio. *Memorias*. Madrid: G. Del Toro editor, 1972.
- MACÍAS PRIETO, Guadaira. «Bernat Martorell i Anònim. Salteri ferial i llibre d'Hores». DINS: *Convidats d'honor. Exposició commemorativa del 75è Aniversari del MNAC*. Barcelona: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Gobierno de España (Ministerio de Cultura); Sociedad Estatal de Conmemoraciones Culturales, 2009, p. 164-169.

- MACÍAS PRIETO, Guadaira. *La pintura aragonesa de la segona meitat del segle XV relacionada amb l'escola catalana: dues vies creatives a examen*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2013 [Tesi doctoral Departament d'Història de l'Art].
- MADARIAGA, Salvador de. «Shelley and Calderón». DINS: *Shelley and Calderón and Other Essays on English and Spanish Poetry*. London: Constable, 1922, p. 3-48.
- MADOZ, Pascual. «Solivella». DINS: *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar. Tomo XIV (Sea-Tol)*. Madrid, 1949, p. 428.
- MADRAZO, Pedro. «Francisco de Zurbarán»,. DINS: *Almanaque de la Ilustración para el año bisiesto de 1880*. Madrid: Imprenta, Estereotipia y Galvanoplastia de Aribau y C.^a, 1879, p. 29-32.
- MALGRAT, Lurdes. «Diego Ruiz, un personatge singular». DINS: RUIZ, Diego. *Contes d'un filòsof. Contes de glòria i d'infern*. Valls: Cossetània, 2009, p. 9-38.
- MALUQUER I SOSTRES, Joaquim. *Joan Maluquer i Viladot: jurisconsult i polític*. Barcelona: Pòrtic, 1995.
- MAÑAS BALLESTÍN, Fabián. *Pintura gòtica aragonesa*. Zaragoza: Guara Editorial, 1979.
- MARAGALL, Joan. «Impresión de la Exposición Sunyer». *Mvsevm*, núm. 7 (juliol de 1911), p. 251-259.
- MARAGALL, Joan Anton. *Història de la Sala Parés*. Barcelona: Selecta, 1975.
- MARCHI, Maria Bárbara. *Cercle Artístic de Sant Lluç. 1893-2009: història d'una institució referent per a la cultura barcelonina*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2011 [Tesi Doctoral].
- MARCOS VILLALÓN, Emilio. *Luis Bagaria entre el arte y la política*. Madrid: Biblioteca Nueva, 2004.
- MARÈS DEULOVOL, Frederic: *El mundo fascinante del coleccionismo y las antigüedades. Memorias de la vida de un coleccionista*. Barcelona: Museu Frederic Marès, 2000.
- MARFANY, Joan-Lluís. *Cultura i societat: els inicis del Modernisme a Catalunya*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1982
- MARFANY, Joan Lluís. «Jaume Brossa: algunes dades noves». *Els Marges*, núm. 35 (1986), p. 55-75.
- MARGARIT, Isabel. *París era Misia*. Barcelona: La Esfera de los Libros, 2010.

- Maria Lluïsa Güell. Pintora.* Barcelona: Palau Güell; Diputació de Barcelona, 2017.
- Marian Pidelaserra: 1877-1946.* Barcelona; Madrid: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Fundación Cultural Mapfre Vida, 2002.
- Marià Andreu 1888-1976.* Mataró: Museu Comarcal del Maresme-Mataró, 16 de juny - 27 d'agost de 1995.
- Mariano Andreu y los clasicismos modernos.* Madrid: José de la Mano Galería de Arte, 2007.
- MARÍAS, Fernando. «El Retrato de don Luis de Góngora y Argote». DINS: ROSÉS LOZANO, Joaquín (coord). *Góngora: la estrella inextinguible: magnitud estética y universo contemporáneo.* Madrid: Sociedad Estatal de Acción Cultural, 2012, p. 47-59.
- MARILL ESCUDÉ, Jordi. *Aquell hivern...L'espectacle de Buffalo Bill a Barcelona.* Palma de Mallorca: José J. de Olañeta, editor, 1998.
- MARINEL·LO, Manuel. «La Exposición de Arte I». *Las Noticias*, (7 de juny de 1918), portada.
- MARTÍN, Josep A. *El teatre de titelles a Catalunya.* Barcelona: Biblioteca Serra d'Or – Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1998.
- MARTÍN BENITO, José Ignacio; REGUERAS GRANDE, Fernando. «El Bote de Zamora: historia y patrimonio». *De Arte: revista de historia del arte*, núm. 2 (2003), p. 203-224.
- MARTÍN ROS, Rosa M. «Frontal de la passió. Geri di Lapo, brodador». DINS: *Catalunya Medieval.* Barcelona: Lungwerg; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1992.
- MARTÍN ROS, Rosa M. «El frontal de la Passió de la Seu Manresa». DINS: *L'art gòtic a Catalunya. Arts de l'objecte.* Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2008, p. 384-385.
- MARTÍNEZ GAY, Elena. *Art medieval a Sitges.* Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2008.
- MARTÍNEZ MARTÍNEZ, María José. «Estudio iconográfico del Retablo de Sarrión». *Teruel: Revista del Instituto de Estudios Turolenses*, vol. 80-81, núm.2 (1989-1990), p. 231-253.
- MARTÍNEZ MORENO, Juan M. «La exposición mundial colombina de Chicago, 1893». *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Sevilla*, vol. 16 (1988), p. 153-168.

- MARTÍNEZ RUIZ, María José. «Raimundo y Luís Ruiz: pioneros del mercado de antigüedades españolas en EEUU». *Berceo. Revista riojana de Ciencias Sociales y Humanidades*, núm. 161 (2011), p. 50-53.
- MARTINO, Josep Maria. «“Marycel” y su influencia». *Civitas. Sociedad Civica Ciudad Jardin*, vol. II, núm. 14 (maig de 1918), p. 198-202.
- MARTINO, Josep Maria. «Museos al aire libre». *Eco de Sitges*, Any XXXIII, núm. 1.696 (17 de novembre de 1918), p. 1
- Marycel*. Barcelona: Publicaciones de la Revista de Arquitectura, 1918.
- «“MARYCEL”». *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1.022 (9 de juliol de 1921), p. 1.
- MASPONS I LABRÓS, Frederic. *Lo Vallès*. Barcelona: Tipografia de Jaume Jepús, 19[--].
- MASRIERA, Artur. «La Catedral antigua de Lérida». *Forma*, Any II, núm. 14 (1906), p. 45-46.
- MASSÓ CARBALLIDO, Jaume. «Joan Serra Vilaró i l’exploració de la muralla romana l’any 1949. Uns quants documents inèdits». *Quaderns d’Història de Tarraconense*, vol. XIII (1994), p. 95-104.
- MASSÓ I CARBALLIDO, Jaume. «Sis cartes de Pere Bosch Gimpera a Joan Serra Vilaró (1918-1923)». DINS: XXXIX Assemblea Intercomarcal d’Estudiosos: Cardona, 22 i 23 d’octubre de 1994. Cardona: Foment Cardoní; Patronat Municipal de Museus, 1997, p. 169-174.
- MASSÓ I TORRENTS, Jaume. *Cinquanta anys de vida literària 1883-1933*. Barcelona: Tipografia Emporium, 1934.
- MATA DE LA CRUZ, Sofia. «La correspondència entre Walter S. Cook y Joan Serra Vilaró, 1923-1954. La mirada estadounidense sobre la pintura medieval catalana». DINS: PÉREZ MULET, Fernando; SOCIAS BATET, Immaculada. *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona; Cádiz: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona; Servicio de Publicaciones de la Universidad de Cádiz, 2011, p. 191-216.
- MATES, Joan. *I. Nonell*. Sabadell: AUSA, 2000.
- MATSUDA, Kenji. «Col·leccionisme català d’obres picassianes. Dues col·leccions privades i l’Exposició d’Art de 1919». DINS: DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Agents del mercat artístic i col·leccionistes. Nous estudis sobre el*

patrimoni artístic de Catalunya als segles XIX i XX. Bellaterra; Barcelona *et al.*: Universitat Autònoma de Barcelona *et al.*, 2017, p. 57-82.

MATUTE, Justino. «Adiciones y correcciones de D. Justino Matute al tomo IX del Viaje de España de Don Antonio Ponz, Aumentadas Nuevamente. Carta III (continuación)». *Archivo Hispalense. Revista histórica, literaria y artística*, Tomo III (1887), p. 67-82.

MAYER, August L. *Geschichte der Spanischen Malerei*. Leipzig: Verlag von Klinkhardt & Biermann, 1922.

MAYER, August L. «Dos tablas primitivas hispanoflamencas». *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, vol. XXXII (diciembre de 1924), p.255-256.

MAYER, August L. «Jaume Huguet y los Vergos». *Boletín de la Sociedad Española de Excursiones*, Any XXXIII (septiembre de 1925), p. 210-213.

MAYER THURMAN, Christa C. *Textiles in The Art Institute of Chicago*. Chicago: Art Institute of Chicago, 1992.

MAXON, John. *The Art Institute of Chicago*. London: Thames and Hudson, 1970.

MCCABE, James Dabney. *The Illustrated History of the Centennial Exhibition*. Philadelphia, 1876.

MCCULLY, Marilyn. *Els Quatre Gats: art in Barcelona around 1900*. Princeton: The Art Museum of Princeton, 1978.

MEDRANO BIGAS, Pau. «Carles Barral i Nualart: cartelista, impresor y dissenyador editorial». *DINS: Actes del Simposi Modernos a pesar de todo*. Barcelona: Fundació Història del Disseny, 2016, p. 1-11.

«Melchers (Julio Gari)». *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo XXXIV*. Madrid: Espasa-Calpe, 1917, p. 415.

MELERO-MONEO, Marisa. «Retablo y frontal del convento de San Juan de Quejana en Álava (1396)». *Locvs Amoenvs*, núm. 5 (2000-2001), p. 33-51.

MELLA, Ricardo. *Mártires y precursores de las ocho horas: la tragedia de Chicago (prólogo de Marcelo Salinas)*. La Habana: El Libro, 1944.

MENCHON I BES, Joan J.; ARROYO I CASALS, Pau. «Capitells del Clautre del Palau Maricel». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, abril de 2005.

- MENCHÓN I BES, Joan J. «Estela funerària discoïdal». *La Peça del Mes*, Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, novembre de 2006.
- MENDOZA, Cristina. *Ramon Casas. Retrats al carbó*. Sabadell: Ausa, 1995.
- MENDOZA DÍAZ-MAROTO, Francisco. *Introducción a la Bibliofilia*. Valencia: Vicent García Editores, 2004.
- MERINO DE CÁCERES, José Miguel. «El exilio del Monasterio de Santa María de Sacramenia». *Estudios Segovianos*, vol. 29, núm. 85 (1978), p. 279-310.
- MERINO DE CÁCERES, José Miguel. «El elginismo en España. (Venta y traslado de monumentos)». DINS: *Desamortización y Restauración Monumental. III Congreso sobre Medievalismo y Neomedievalismo en la Arquitectura Española*. Ávila: Fundación Cultural Santa Teresa, 1988.
- MERINO DE CÁCERES, José Miguel; MARTÍNEZ RUIZ, María José. *La destrucción del patrimonio artístico español. W.R. Hearst: El gran acaparador*. Madrid: Cátedra, 2012.
- MERRILL MOUNT, Charles. «Sargent y España». *Revista Atlántico*, núm. 8 (1957), p. 47-74.
- MEYER, Daniel. «Símbol del Maricel». *La Peça del Mes*, Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, desembre de 2000.
- «Miguel Utrillo». *Eco de Sitges*, Any XXXIX, núm. 2.009 (30 de novembre de 1924), p. 2.
- MILES, Charles. «Charles Deering i l'església». *Eco de Sitges*, Any XCIII, núm. 4.760 (3 de setembre de 1983).
- MILLER, Donald L. *City of the Century. The epic of Chicago and the making of America*. Nova York: Simon and Schuster Paperbacks, 2003.
- MINISTERIO DE FOMENTO: «Exposición». *Gaceta de Madrid*, núm. 226 (14 agost 1875), p. 431.
- Miquel Utrillo i les Arts*. Sitges: Ajuntament de Sitges; Consorci del Patrimoni de Sitges, 2009.
- «Miquel Utrillo i Morlius». *Baluard de Sitges*, núm. 1.337 (28 de gener de 1934), p. 1-3
- «Mir Trinxet (Joaquín)». *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Vol. XXXV*, Madrid: Espasa-Calpe, 1918, p. 765-766.
- MIRALLES, Francesc. *Oleguer Junyent*. Barcelona: Cetir Centre Mèdic, 1994.

- MIRALLES, Francesc. «El col·leccionisme com a factor vital». DINS: *Colección Samaranch: Dibujos de Tàpies a Nonell*. Barcelona: Fundación Francisco Godia, 2001, p. 17-33.
- MIRALLES, Francesc. *Sala Parés. 130 anys. 1877|2007*. Barcelona: Sala Parés (Establiments Maragall), 2007.
- MIRALPEIX VILAMALA, Francesc. *El pintor Antoni Viladomat i Manalt (1678-1755). Biografia i Catàleg crític*. Girona: Universitat de Girona, 2004. [Tesi Doctoral Departament d'Història de l'Art de la Universitat de Girona].
- MIRALPEIX, Francesc. *Antoni Viladomat i Manalt. 1678-1755. Vida i obra*. Girona: Museu d'Art de Girona; Generalitat de Catalunya, 2014.
- MIREUR, Hippolyte. *Dictionnaire des ventes d'art faites en France et à l'étranger pendant les XVIIIe & XIXe siècles. Tome Septième*. París: L. Souillé, 1912.
- MITCHELL, D. G. «In and About the Fair: A morning's Stroll in the Main Building». *Scribner's Monthly* (octubre 1876), p. 893
- MOLAS, Joaquim. *Història de Catalunya. Volum V*. Barcelona: Salvat, 1979.
- MOLINA I FIGUERAS, Joan. «Al voltant de Jaume Huguet». DINS: *L'art gòtic a Catalunya. Pintura III. Darreres manifestacions*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2006, p. 112-146.
- MOLINÉ, Enric. «La visita canònica de l'oficialat d'Agramunt de l'any 1515». *Urgelia*, núm. VII (1984-85), p. 441-488.
- MOLINÉ BRASES, Ernest. «Salvador Babra i Rubinat». *Butlletí del Centre Excursionista de la Comarca del Bages*, Any XXVI, núm. 141 (15 de novembre de 1930), p. 97.
- Món i misteri de la Festa d'Elx*. València: Generalitat Valenciana; Conselleria de Cultura, Educació i Ciència. Diputació d'Alacant, Castelló i València, 1986.
- MONEDERO PUIG, Manuela. *José Llimona, escultor*. Madrid: Editora Nacional, 1966.
- MONREAL Y TEJADA, Luis. *Iconografía del cristianismo*. Barcelona: El Acantilado, 2000.
- MONREAL, Luis. *La pintura en los Grandes Museos. Volumen II*. Barcelona: Planeta, 1975 (7a Ed., 1982).

- MONTAGU, Jennifer. «Velázquez Marginalia: His Slave Juan de Pareja and His Illegitimate Son Antonio». *The Burlington Magazine*, vol. 125, núm. 968 (novembre de 1983), p. 683-685.
- MONTAÑÉS, José Ángel. «Una virgen gótica para el mejor postor». *El País* (5 de maig de 2010).
- MONTAÑÉS, José Ángel. «Una Virgen en el limbo». *El País (Cataluña)*, (24 de febrer de 2011), p. 5.
- MONTE – CRISTO. «Palacio de la marquesa de la Cenia, en Baleares». *Blanco y Negro* (8 d'octubre de 1922), p. 46-48.
- MONTERO ALONSO, José. *Julio Romero de Torres. Vida, arte, gloria e intimidad del gran pintor*. Madrid-Barcelona: Compañía Ibero-Americana de Publicaciones (S.A.), 19[?].
- MORAGAS, R.: «Ramón Casas a Madrid (1904-1905)», *Mirador* (10 de març de 1932), p. 2.
- MORENO MURCIANO. «Reaparición de un retablo gótico de Albarracín». *Aragón. Revista gráfica de cultura aragonesa*, Any XXXI, núm. 242 (gener, febrer, març de 1957), p. 12.
- MORERA, Emili. *Geografía General de Catalunya. Provincia de Tarragona*. Barcelona: Establiment Editorial de Albert Martín, 1909.
- MORO GARCÍA, Antoni-Abel. «El Castell Palau de Terrassa i el seu entorn». DINS: PLADEVALL, I FONT, Antoni (dir.). *Catalunya Romànica. Volum XVIII. El Vallès Occidental. El Vallès Oriental*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1991, p.
- MORO GARCÍA, Antonio. «La configuració urbana de la vila de Palau de Terrassa. Orígens i constatació històrica». *Terme. Revista d'Història*, núm. 21 (2006), p. 127-154.
- MOTLLOR I PUJAL, Joan. *La devoció mariana en el Vallès. Parròquies, santuaris i capelles*. Sabadell: Caixa d'Estalvis de Sabadell, 1958.
- «MOTOR BOAT RACES BEGIN. Deering's Maricel is victor in Annual Contests in Miami». *New York Times*, Nova York (16 de febrer de 1917).
- MOYANO, Neus. «El Panorama de Waterllooo a Barcelona (1888-1890)». *L'Avenç*, núm. 334 (2008), p. 42-49.
- MOYANO, Neus. «Tres fragments del panorama de Waterloo de Charles Verlat (1824-1890)». *Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya*, núm. 11 (2010), p. 127-137.

«Mr. Deering i MARYCEL», *Baluart de Sitges*, Any XXI, núm. 1027, Sitges (13 d'agost de 1921), p.1-2.

MUDARRA, Mercedes. *En femenino plural. Artistas que son mujeres y mujeres que son arte*. Córdoba: Diputación de Córdoba, 1999.

MUNTANER, F. «El pintor José M^a. Sert», *Barcelona Atracción. Publicación de la Junta Provincial del Turismo*, núm. 310 (març de 1946), p. 22-25.

MUNTANYOLA, Lluís. «Residencia presidencial de Catalunya». *Mirador*, Any III, núm. 135 (3 de setembre de 1931), p. 8.

MUNTHE, Axel. *La historia de San Michele*. Barcelona: Libros de Vanguardia, 2011.

MURPHY, Alexandra R. *European Paintings in the Museum of Fine Arts, Boston*. Boston, Museum of Fine Arts, 1985.

MURRAY, Donald G.; PASCUAL, Aina. *La casa y el tiempo. Interiores señoriales de Palma*. Palma de Mallorca: José J. de Olañeta, 1999.

Museo de Navarra (Catálogo). Pamplona: Gobierno de Navarra. Departamento de Educación y Cultura, 1989.

Museu del Cau Ferrat: Fundació Rusiñol: guia sumària. Barcelona: Ajuntament de Sitges; Junta de Museus; Patronat del Cau Ferrat, 1933.

«Museu Galliera». *Pèl & Ploma*, núm. 6 (8 de juliol de 1899), p. 3.

NASAW, David. *William R. Hearst: un magnate de la premsa*. Barcelona: Tusquets, 2005.

NEBRERO MARTÍN, Lara. *Documentación sobre arte y arqueología en el Instituto de Valencia de Don Juan. Análisis de la colección andalusí a través de sus documentos*. Madrid: Universidad Complutense de Madrid, 2017.

«Nicolau o Nicolás (Pedro)». *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Vol. XXXVIII*. Madrid-Barcelona: Espasa-Calpe, 1919, p. 588.

19th Century European Art. New York: Christie's Rockefeller Plaza, 1 de novembre de 2012.

19th Century European Art. New York: Sotheby's, 24 d'octubre de 2006.

NOGUÉS, Romualdo. *Ropavejeros, anticuarios y coleccionistas por un soldado viejo natural de Borja*. VALLADOLID: Maxtor, 2006.

NORA-MILIN, Véronique. *Eugène Carrière. 1849-1906. Catalogue raisonné de l'oeuvre peint*. París : Gallimard, 2008.

Notable paintings by masters of the English XVIII Century, the Barbizon & Old Dutch schools. Collection of the Estate of the late Judge Elbert H. Gary. Nova York: American Art Association INC., 1928.

«Notes from Philadelphia. The Spanish Pavilion – The Wine Tasters». *The New York Times* (9 juliol 1876), p. 1.

«Noticiari: Artistes catalans a l'Amèrica del Nord», *Gasete de les Arts*, Any I, núm. 2 1 de juny de 1924), p. 1-2.

«Noticiari. Mar-i-Cel», *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, Any XLV, núm. 484 (setembre de 1935), p. 368.

«Noticias». *La Publicidad*, Any VI, núm. 1.820 (6 d'abril de 1901), p. 2.

«Noticias: Exposición Casas», *La Ilustración Artística*, Any XXXV, núm. 1787, (27 de març de 1916), p. 215.

«Noticias: Exposición Casas», *La Ilustración Artística*, Any XXXV, núm. 1787, (27 de març de 1916), p. 215.

«Noticies». *Vell i Nou. Revista d'art*. Any I, núm. 1 (13 de març de 1915), p. 4.

«Notícies». *Vell i Nou. Revista d'art*, Any I, núm. 1 (13 de març 1915), p. 4.

«Notícies». *Vell i Nou. Revista d'art*, núm. 8 (1 de maig de 1915), p. 4.

«Noticies». *Vell i Nou*, Any II, núm. 30 (1 d'agost de 1916), p. 145

NOTÍ I BRULLAS, Jordi. *Els 4 gats: les set vides d'un local emblemàtic de Barcelona*. Barcelona: Viena Edicions; Ajuntament de Barcelona, 2019.

«Noves». *De l'art de la forja. Revista del gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 12 (febrer de 1921), p.203.

«Noves & Velles. Desaparició de la riquesa nacional». *Pèl & Ploma*, núm. 90 (febrer de 1903), p. 64.

«Noves & Velles. El fac-simil del número passat». *Pèl & Ploma*, núm. 84 (gener de 1902), p. 256.

«Noves & Velles. El robo del Museu de Vich». *Pèl & Ploma*, núm. 96 (agost de 1903), p. 247.

«Noves & Velles. Els tapissos de Saragossa». *Pèl & Ploma*, núm. 96 (agost de 1903), p. 247.

«Noves & Velles. L'admirable estatua». *Pèl & Ploma*, núm. 83 (desembre de 1901), p. 224.

«Noves & Velles. La casa de las Infantas». *Pèl & Ploma*, núm. 90 (febrer de 1903), p. 64.

«Noves & Velles. La casa de las Infantas». *Pèl & Ploma*, núm. 96 (agost de 1903), p. 224

«Noves & Velles. La sabiesa de les nacions». *Pèl & Ploma*, núm. 87 (abril de 1902), p. 351.

«Noves publicacions. Catálogo del Museo arqueológico-artístico episcopal de Vich». *Pèl & Ploma*, núm. 16 (16 de setembre de 1899), p. 2-3.

«Objectes d'art. Vidres catalans antics, de la col·lecció A. De Riquer». *Pèl & Ploma*, núm. 54 (15 de juny de 1900), p. 5.

«Objectes d'art». *Pèl & Ploma*, núm. 57 (1 d'agost de 1900), p. 5.

«Objectes d'art». *Pèl & Ploma*, núm. 61 (1 d'octubre de 1900), p. 9.

«Objectes d'art». *Pèl & Ploma*, núm. 66 (15 de desembre de 1900), p. 9

Old master paintings. New York: Christie's New York, 1993.

Oleguer Junyent. Catálogo. Barcelona: Palau de la Virreina, 1961.

Oleguer Junyent: col·leccionista i fotògraf. Roda el món i torna el Born (Quaderns del Museu Marès número 21). Barcelona: Museu Frederic Marès; Arxiu Fotogràfic de Barcelona, 2017.

OLIVAR, Alexandre. *Catàleg dels manuscrits de la Biblioteca del Monestir de Montserrat*. Monestir de Montserrat: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1977.

OLIVER, Miquel dels Sants. «Un pueblo abandonado». *La Vanguardia*, Any XXV, núm. 12.159 (3 de novembre de 1906), p. 6.

OLSON, Stanley. *John Singer Sargent. His portrait*. Londres: MacMillan Publishers Limited, 1986.

ORIOI. «El Maricel"», *Baluard de Sitges*, Any MCMI - XXIV, núm. 1.291 (5 de març de 1933), p.1-2.

ORMOND, Richard; KILLMURRAY, Elaine. *John Singer Sargent, Complete Paintings, Volume 1: The early portraits*. New Haven: Yale University Press, 1998.

OSSORIO BERNARD, Manuel. *Galería de artistas españoles del siglo XIX*. Madrid: Imprenta de Moreno y Rojas, 1883-1884.

OSSORIO Y BERNARD, Manuel. *Ensayo de un catálogo de periodistas españoles del siglo XIX*. Madrid: Imprenta y Litografía de J. Palacios, 1903.

- PADILLA LAFUENTE, José I.; VILA CARABASA, Josep M. (coord.). *Ceràmica medieval i postmedieval. Circuits productius i seqüències culturals*. Barcelona: Servei de Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1998.
- PALAU I DULCET, Antoni. *La Conca de Barberà. Monografia històrica y descriptiva*. Barcelona: Francesch Altés Impresor, 1912.
- PALAU I DULCET, Antoni. *Guia de la Conca de Barberà (Conca de Barberà III)*. Barcelona: Imprenta Romana, 1932.
- PALAU I FABRE, Josep. *Picasso i els seus amics catalans*. Barcelona: Galaxia Gutenberg; Cercle de Lectors, 2006.
- PALAU-RIBES O'CALLAGHAN, Mercedes. «Les dones de Ramon Casas». DINS: «*L'encís de la dona*». *Ramon Casas al Liceu i Montserrat*. Barcelona: Gran Teatre del Liceu, 2007, p. 63-119.
- PALMEROLA, Tomàs. *La perla del Vallés Maria Santissima en sa miraculosa imatge de Bellullà: narracio de la invencio de dita sagrada imatge y de alguns de molts prodigis que Deu obra en los devots de ella*. Barcelona, 1712.
- PANTORBA, Bernardino de. *Historia y crítica de las Exposiciones Nacionales de Bellas Artes celebradas en España*. Madrid: Alcor, 1947.
- PANTORBA, Bernardino de. «Antonio María Esquivel». *Arte Español. Revista de la Sociedad Española de Amigos del Arte*, 1959, núm. 2 (Segundo Cuatrimestre), p. 155-179.
- PANTORBA, Bernardino de. *Historia y crítica de las Exposiciones Nacionales de Bellas Artes celebradas en España*. Madrid: Jesús Ramón García-Rama J., 1980.
- PANTORBA, Bernardino de. *Eliseo Meifrén: ensayo biográfico y crítico*. Barcelona: Delta, 1942.
- PANYELLA, Vinyet. «Estimat Senyor Domingo. Cartes de Santiago Rusiñol a Miquel Utrillo. 1896-1898», *Cartipàs. Quaderns Literaris Penedesencs*, núm. 5 (tardor de 1981), p. 7-27.
- PANYELLA, Vinyet: *Arxiu Històric Municipal de Sitges*. Barcelona: Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, 1982.
- PANYELLA i BALSELLS, Vinyet. «El noucentisme a Sitges. 3. Miquel Utrillo – Joaquim Sunyer». *Miscel·lània Penedesenca*, vol. 5 (1982), p. 151-169.

- PANYELLA, Vinyet. «L'escala del castell de Solivella». *Miscel·lània d'estudis solivellencs*, vol. 2 (1984), p. 91-98.
- PANYELLA, Vinyet. *Cronologia del Noucentisme: una eina*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1996.
- PANYELLA, Vinyet. *Joaquim Sunyer*. Barcelona: Columna, 1997.
- PANYELLA, Vinyet. *Josep Carbonell i Gener (Sitges, 1897-1979). Entre les avantguardes i l'humanisme*. Barcelona: Edicions 62, 2000.
- PANYELLA, Vinyet. *Santiago Rusiñol, el caminant de la terra*. Barcelona: Edicions 62, 2003.
- PANYELLA, Vinyet. *Santiago Rusiñol: paisatges i amistats*. Barcelona: Viena, 2007.
- PANYELLA, Vinyet. «Doble retrat de Miquel Utrillo», *Serra d'Or*, núm. 592 (abril de 2009), p. 58-64.
- PANYELLA, Vinyet. «La col·lecció Pérez-Rosales, un capítol de la història dels museus de Sitges». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi (eds.). *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus. El comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Bellaterra et al.: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona et. al, 2013, p. 177-204.
- PARDO BAZÁN, Emilia. *Viajes por España*. Colmenar Viejo: Bercimuel, 2006.
- «Parlem-ne», *Baluart de Sitges*, Any XV, núm. 726, Sitges (4 de setembre de 1914), p.1.
- PASCUAL I RODRÍGUEZ, Vicenç. *Sert, el darrer pintor muralista*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1997.
- PATRÓN DE SOPRANIS, Alfonso. *Julio Romero de Torres en su Museo de Córdoba*. Cádiz: Imprenta M. Álvarez, Sucesor: José L. González, 1943.
- Pèl & Ploma*, Any I, núm. 5 (1 de juliol de 1899), p. 4
- Pèl & Ploma*, Any II, núm. 59 (1 de setembre de 1900), p. 8
- Pèl & Ploma*, Any II, núm. 62 (15 d'octubre de 1900), portada.
- «Pel & Ploma a Londres. La col·lecció de Sir Richard Wallace». *Pèl & Ploma*, núm. 64 (15 de novembre de 1900), p. 8-9.
- Pèl & Ploma*, núm. 83 (desembre de 1901), p. 196.
- Pèl & Ploma*, Any IV, núm. 89 (1 de gener de 1903), p. 14 i 17.
- Pèl & Ploma*, Any IV, núm. 92 (1 d'abril de 1903), p. 103

- Pèl & Ploma se'n va». *Pèl & Ploma*, núm. 100 (1 de desembre 1903), p. 384.
- PEÑA, Albert (coord.). *Cercle Artístic de Sant Lluç, 1893-2003*. Barcelona: Cercle Artístic de Sant Lluç, 2003.
- «Per a «Maricel»». *Vell i Nou*, Any I, núm. 8 (1 de maig de 1915), p. 3.
- PERÁN, Martí; SUÁREZ, Alicia; VIDAL, Mercè. «La prefiguració d'un projecte. Modernisme i noucentisme». DINS: PERÁN, Martí *et. al.* (dir.). *El Noucentisme: un projecte de modernitat*. Barcelona: Generalitat de Catalunya; Enciclopèdia Catalana, 1994, p. 45-52.
- PEREA, Maria Pilar. *El diccionari-català-valencià-balear i les seves fonts bibliogràfiques*. Montcada i Reixac: Publicacions de l'Abadia de Montserrat; Edicions Universitat Illes Balears, 2011.
- PEREA, Maria Pilar. «L'aportació de Jaume Bofarull a l'obra del Diccionari de la Llengua Catalana». DINS: *Miscel·lània d'homenatge a Joan Martí i Castells*. Tarragona: Universitat Rovira i Virgili, 2016, s/p.
- PEREGRINA I PEDROLA, Neus; TAPIOLAS I BADIELLA, Judit. *Terrassa 1877-1900*. Terrassa: Arxiu Tobella, 1996.
- Pere Jou. Escultor*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2011.
- PERELLÓ PARADELO, Rafael. *Josep Costa Ferrer "Picarol": 1876-1971*. Palma de Mallorca: Gráficas Miramar, 1980.
- PEREYRA, Carlos. *Quimeras y verdades en la historia*. Madrid: Aguilar, 1945.
- PÉREZ, Juan. *Los españoles pintados por sí mismos*. Vol. II. Madrid: I. Boix Editor, 1843.
- PÉREZ COLUMBIÉ, Yairen. *Els intel·lectuals de La Nova Catalunya de l'Havana*. Girona: Universitat de Girona, 2014 [Treball Final de Màster en Comunicació i Estudis Culturals de la Universitat de Girona].
- PÉREZ DOLZ, Francisco. «Exposición Nacional de Bellas Artes». *Musevm*, Any IV, núm. 6 (1914-1915), p. 208-222.
- PÉREZ GALDÓS, Benito. *Los Ayacuchos*. Madrid: Alianza Editorial, 2010.
- PÉREZ HERVÁS, José. *Espakalpe (la gran ladronera)*. Barcelona: Centro Enciclopédico de Cultura, 1935.
- PÉREZ SÁNCHEZ, Alfonso E. «Notas sobre Palomino pintor». *Archivo Español de Arte*, núm. 177-180 (1972), p. 251-270.

- PÉREZ SUESCUN, Fernando. «La techumbre de Torrijos. Los Palacios mudéjares». *La Pieza del Mes*. Madrid: Museo Arqueológico Nacional, desembre de 1998).
- Picasso i els 4 Gats. La clau de la modernitat*. Barcelona: Museu Picasso de Barcelona; Lunweg, 1995.
- PERICOT, Luis (dir.). *Historia de España. Tomo V. La casa de Borbón (Siglos XVIII a XX)*. Barcelona: Instituto Gallach de Librería y Ediciones, 1985.
- PERMANYER, Lluís. «Miquel Utrillo creador de cultura». *La Vanguardia*, núm. 39.970 (25 de novembre de 1984), p. 49.
- PIFARRÉ I YÁÑEZ, Daniel. «Les decoracions murals arquitectòniques del conjunt de Maricel ». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, març de 2018
- PIJOAN, Josep. «La Col·lecció Deering de “Maricel” al Museu de Chicago». *Gasetta de les Arts*, Any I, núm. 3 (15 de juny de 1924), p. 4-5.
- PIN I SOLER; Josep. *Lo miracle del Tallat: llegenda del any MCDLXXXIII*. Barcelona: Estampa de Henrich e Companyia, 1896.
- PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Galeria Gothsland, 2018.
- PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Barcelona i Els Quatre Gats. Un gir vers la modernitat*. Barcelona: Galeria Gothsland, 2020.
- Pintura antigua, del siglo XIX e Impresionista*. Madrid: Sotheby's Madrid, 31 de maig 1988.
- Pintura Antigua y del siglo XIX*. Madrid: Edmund Peel y Asociados, 31 de maig de 1990
- Pintura Antigua, Impresionista y Moderna*. Madrid: Sotheby's Madrid, 26 de juny de 1986.
- «Pintures d'En Eart i Maricel». *La Veu de Catalunya (Pàgina Artística)*, núm. 278, (12 d'abril de 1915).
- PINZELL [Miquel UTRILLO]. «Pablo R. Picasso». *Pèl & Ploma*, núm. 77 (1 de juny de 1901), p. 15-17.
- PINZELL [Miquel UTRILLO]. «Meifren». *Pèl & Ploma*, núm. 87 (1 d'abril de 1902), p. 3.
- PINZELL [Miquel UTRILLO]. «Anders Zorn», *Pèl & Ploma*, Any IV, núm. 91 (1 d'abril de 1903), p. 94-95.

- PINZELL. «Un de dona pintat per Velázquez». *Pèl & Ploma*, núm. 93 (maig de 1903), p. 154-155.
- PINZELL [Miquel UTRILLO]. «Pintura. Saló Parés. Sebastià Junyent». *Pèl & Ploma*, núm. 94 (1 de juny de 1903), p. 170.
- «Pirineu català». *Pèl & Ploma*, núm. 88 (maig de 1902), p. 379-380.
- PIZÀ ROSSELLÓ, Gaspar. «“El Foner Balear” de Llorenç Rosselló». *Lluc: Revista de cultura i d'idees*, Any LXVI, núm. 729 (maig de 1986), p. 27.
- PIZZA, Antonio; PLA, Maurici. *Chicago-Nueva York*. Madrid: Abada Editores, 2012.
- PLA, Josep. «Bagaria. Una noticia». *Destino*, Any XXVII, núm. 1.343 (27 d'abril de 1963), p. 26-31.
- PLA, Josep. *Un senyor de Barcelona*. Barcelona: Destino, 1989.
- PLA, Ramon. «L'editorial de “L'Avenç”». *L'Avenç*, núm. 125 (abril de 1989).
- PLA CARGOL, Joaquim. *Art popular i de la llar a Catalunya. Les arts humils – Els treballs en ferro – Les ceràmiques i els vidres, les estampes i el gravat – La masia – Els vestits*. Barcelona: Parsifal Edicions, 1995 (1927).
- PLA I TOMÀS, Mn. Àngel. «Recordant mossèn Joan Serra i Vilaró». *L'Erol. Revista cultural del Berguedà*, núm. 92 (2007), p. 47-50.
- PLANA, Alexandre. *Joaquim Sunyer*. Barcelona: Publicacions d'Art de La Revista, 1920.
- PLANAS, Carla. «Una col·lecció per a un poeta». *Haidé*, núm. 2 (2013), p. 53-73.
- PLANES, Ramon. *Llibre de Sitges*. Sitges: Grup d'Estudis Sitgetans, 2007.
- PLANES ALBETS, Ramon. «Cartes de Joan Serra i Vilaró a Lluís Plandiura des del Museu Diocesà de Solsona (1921-1922)». *Oppidum. Revista Cultural del Solsonès*, núm. 5 (2005), p. 135-146.
- POMIAN, Krzystof. *Collectionneurs, amateurs et curieux. Paris ; Venise : XVIe-XVIIIe Siècle*. París : Gallimard 1987.
- PONCE, Manuel. «Tras una gloria». *El Mundo* (19 de gener de 1909).
- PONS, Josep-Sebastia. «L'art du sculpteur céramiste Gustave Violet», *La Veü del Canigó*, núm. 90 (23 de juliol de 1914), p. 225-226.
- PONS I FARRÉ, Joan. *Beata Maria Acrimontis. Notes històriques de l'església major d'Agramunt*, Barcelona: Edicions i Publicacions SPES, 1936.

- POPE MILLER, P. «Nya Sankt Gorans Studier (New Studies of St. George)». *The Art Bulletin*, vol. 9, núm. 2 (deseembre de 1926), p. 163-166.
- POST, Chandler. R. *A History of Spanish painting. Volume II*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1930.
- POST, Chandler Rathfon. *A history of Spanish painting. Volume III*. Cambridge: Harvard University Press, 1930.
- POST, Chadler Rathfon. *A History os Spanish Painting. Volume V. The Hispano-flemish style in Andalusia*. Cambridge: Harvard University Press, 1934.
- POST, Chandler R. *A History of Spanish Painting. Volume VII. Part I. The Catalan School in the late middle ages*. Cambridge-Massachusetts: Harvard University Press, 1938.
- POST, Chandler R. *A History of Spanish Painting. Volume VII. Part II. The catalan school in the late middle ages*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1938.
- POST, Chandler R. *A History of Spanish Painting. Volume VIII. Part I. The aragonese school in the late middle ages*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1941.
- POST, Chandler R. *A History of Spanish Painting. Volume VIII. Part II. The aragonese school in the late middle ages*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1941.
- POST, Chandler Rathfon. *A History of Spanish painting. Volume IX. Part II. The beginning of the renaissance in Castile and Leon*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1947.
- Primera exposición de Bellas Artes*. Sitges: agost de 1892.
- PROKOP, Ellen. «“Here One feels existence”. Isabella Stewart Gardner’s Spanish Cloister». DINS: REIST, Inge. COLOMER, José Luís. (dir.). *Collecting Spanish Art: Spain’s Golden Age and America’s Gilded Age*. Nova York: The Frick Collection, 2012, p. 97-124.
- PUIG, E. «El castell de Santa Coloma de Queralt». *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*, vol. XIII, núm. 97 (febrer de 1903), p. 55-56.
- PUIG COSTA, Manuel. *Sobre el coleccionismo. Introducción a la historia*. Barcelona: Real Academia Europea de Doctores, 2017.

- PUIGGARÍ, Josep. *Estudios de indumentaria española concreta y comparada*. Barcelona: Imp. De Jaime Jepús i Roviralta, 1890.
- PUIG I BALL, Joan. *Agramunt. Ensayo folklórico, histórico y artístico*. Manresa: Imprenta y Encuadernaciones de San José, 1935.
- PUIG I MESTRE, Joan. «Records de Maricel i de Miquel Utrillo». *Butlletí del Grup d'Estudis Sitgetans*, Any VI, núm. 20 (juny de 1981), s.p.
- PUIG I VALLS, Rafael. *Memoria sobre la exposición colombina de Chicago, desde el punto de vista industrial y comercial*. Barcelona: Tipografía Española, 1895.
- PUIG I VALLS, Rafael. *Exposición Universal de Chicago. Notas científicas*. Barcelona: Casa Provincial de Caridad, 1896.
- PUIG ROVIRA, Francesc Xavier. «Amadeu Hurtado, jurista (Vilanova, 1875- Barcelona, 1950)». *Miscel·lània penedesenca*, vol. 18 (1994), p. 451-501.
- PUJOLS, Francesc. *El pintor Pidelaserra*. Barcelona: Syra, 1934.
- «Quadro den Domenico Theotocópuli, el Greco, propietat de D. Rafel Puget, de Manlleu». *Pèl & Ploma*, núm. 89 (gener de 1903), p. 14.
- «Quadro den Domenico Theotocópuli, el Greco, propietat de l'iglesia parroquial d'Olot». *Pèl & Ploma*, núm. 89 (gener de 1903), p. 17.
- 4 Gats. De Casas a Picasso*. Barcelona; Tarragona: Museu Diocesà de Barcelona; Museu d'Art Modern de Tarragona, 2005.
- QUINEY, Aitor. *Hermenegildo Miralles, arts gràfiques i encuadernació*. Barcelona: Biblioteca de Catalunya, 2005.
- QUINEY, Aitor. «Jaume Massó i Torrents i les edicions artístiques de L'Avenç (1891-1915)». *L'Avenç*, núm. 397 (gener de 2014), p. 22-30.
- QUINEY Aitor. «Ismael Smith, els escriptors catalans, les revistes literàries i l'Arbitrarisme orsià». *Emblecat. Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat*, núm. 6 (2017), p. 99-127.
- QUINN, Roger M. *Fernando Gallego and the Retablo of Ciudad Rodrigo*. Tucson: University of Arizona Press, 1961.
- RÀFOLS, Josep Francesc. *Ramon Casas, dibujante*. Barcelona: Omega, 194[-].
- RÀFOLS, Josep Francesc. *Ramón Casas, pintor*. Barcelona: Omega, 194-.
- RÀFOLS, Josep Francesc. *Modernismo y modernistes*. Barcelona: Destino, 1949.

- RÀFOLS, Joan Francesc. *Diccionario biográfico de artistas de Cataluña. Desde la época romana hasta nuestros días*. Barcelona: Editorial Millà, 1951.
- RÀFOLS, Joan Francesc. «Ramón Casas en XXV aniversario de su muerte», *Goya*, núm. 18 (maig-juny de 1957), p. 344-351.
- RÀFOLS, Josep Francesc. *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares. Volumen I*. Barcelona; Bilbao: Edicions Catalanes i La Gran Enciclopedia Vasca, 1980.
- RÀFOLS, Josep Francesc. *Diccionario de artistas de Cataluña, Valencia y Baleares. Volumen III*. Barcelona; Bilbao: Ediciones Catalanes S.A; La Gran Enciclopedia Vasca, 1980.
- RAHOLA, Frederic. «Exposición Rusiñol, Casas y Clarassó. Ramón Casas». *La Vanguardia*, Any X, núm. 1.615 (17 octubre 1890), p. 4-5.
- RAHOLA, Frederic. «Exposición Parés. Rusiñol, Casas, Clarassó». *La Vanguardia*, Any XI, núm. 3.056 (7 de novembre de 1891), p. 4.
- RAMÍREZ, Juan Antonio. «El pintor de las pasiones. Apoteosis cordobesa de Julio Romero de Torres». *Arquitectura Viva*, núm 88 (gener-febrer de 2002), p. 86-89.
- RAMÍREZ RUIZ, Victoria. «Notas sobre el mercado y la tasación de las artes decorativas (1880-1930)». *Además de: Revista on line de Artes Decorativas*, núm. 1 (2015), p. 139-57.
- «Ramon Casas», *Baluard de Sitges*, Any MCMI - XXIV, núm. 1.240 (6 de març de 1932), p. 1.
- Ramon Casas (Catálogo de las obras expuestas en el Salón Reina Regente del Palacio de Bellas Artes en homenaje al ilustre pintor)*. Barcelona: Real Círculo Artístico, junio 1930.
- Ramon Casas. El pintor del modernismo*. Barcelona; Madrid: Museu Nacional d'Art de Catalunya; Fundación Cultural Mapfre Vida, 2001.
- Ramon Casas: la modernitat anhelada*. Barcelona; Sitges: Fundació Bancària "La Caixa"; Consorci del Patrimoni de Sitges, 2016.
- Ramon Casas: la vida moderna*. Barcelona: Museu del Modernisme, 2016.
- Ramon Casas 1866-1932: exposició antològica*. Sabadell: Academia de Bellas Artes de Sabadell, 1973.
- RAMOS, Raúl. «Un coleccionista privado se adelanta a la administración y adquiere "La consagración de la copla"». *ABC Córdoba* (13 de desembre de 2003), p. 63.

- RAMOS, Raúl. «Un «retrato» de 44.000 euros». *ABC (Córdoba)*, (13 de desembre de 2003), p. 63.
- REAU, Louis. *Iconografía del Arte Cristiano. Iconografía de los santos A-F*. Barcelona: Ediciones del Serbal, 1997 (1957).
- «Records de la vida i la mort de M. Charles Deering». *La Veu de Catalunya*, Any XXXVII, núm. 9.588 (21 de febrer de 1927), p. 4.
- «Recorts d'altre temps (dibuix de Ramon Casas)». *L'Avens*, núm. 6 (9 d'octubre de 1881), p. 24.
- REIST, Inge. «Henry Clay Frick y su colección de arte». *Goya. Revista de Arte*, núm. 273 (1999), p. 323-332
- REIST, Inge; COLOMER, José Luís. (dir.). *Collecting Spanish Art: Spain's Golden Age and America's Gilded Age*. Nova York: The Frick Collection, 2012.
- RENAU, Antoni. «Tamarit. Apunts d'excursió». *Lo Camp de Tarragona*, Any 3, núm. 109 (7 de setembre de 1902), p. 1-2.
- «Reportatges artístics. Mr. Deering a Sitges». *El Poble Català*, any XIII, núm. 4.127 (25 de juliol de 1916), p. 1.
- «“Retaule gòtic” que's conserva en l'iglesia de Sant Pere de Terrassa». *Pèl & Ploma*, núm. 89 (gener de 1903), p. 20-21.
- Revelar el passat. Homenatge a Joan Serra Vilaró en el XXV aniversari de la seva mort*. Tarragona: Museu Nacional Arqueològic de Tarragona; Museu Diocesà i Comarcal de Solsona, 1994.
- RIBAS TUR, Antoni. «Es ven verge medieval». *Ara* (16 de març de 2011), p. 44-45.
- RIBERA GASSOL, Ramon. «Un fragment de predel·la atribuïble al taller de Bartomeu de Robió», *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, núm. XVIII (2004), p. 279-280.
- RICHARDSON, John. *Picasso. Una biografia. Volum I, 1881-1906*. Madrid: Alianza Editorial, 1995.
- RIMBAUD, Arthur. *Una temporada a l'infern. Il·luminacions. Els deserts de l'amor*. Barcelona: Bruguera, 1984.
- R. J. «Valentí i Ramón de Zubiaurre». *Vell i Nou*, Any I, núm. 2 (1 de juny de 1915), p. 6.

- ROCA Y ROCA, J. «La semana en Barcelona. La exposición Russinyol-Casas-Clarassó». *La Vanguardia*, Any XI, núm. 3.066 (15 de novembre de 1891), p. 4.
- RODRIGO ZARZOSA, Carmen. «El Retablo de Sarrión». *Archivo de Arte Valenciano (Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos)*, Año LXVIII, núm. 68 (1987), p. 8-16.
- RODRÍGUEZ ALCALDE, Leopoldo. *Los maestros del impresionismo español*. Madrid: Ibérico Europea de Ediciones, 1978.
- RODRÍGUEZ CODOLÁ, Manuel. «Exposición de Arte Francés en Barcelona». *Mvsevm*, vol. V, núm. 4 (1916-1917), 127-164.
- RODRÍGUEZ DE LA TORRE, Fernando. «Artiñano y Galdácano, Pedro Miguel de». DINS: *Real Academia de la Historia. Diccionario biográfico electrónico* (<http://dbe.rah.es/biografias/8206/pedro-miguel-de-artinano-y-galdacano>) [darrera consulta 29-03-2019].
- RODRÍGUEZ MARCO, Isabel M^a. «Las exposiciones de la Sociedad Española de Amigos del Arte y la historia del arte en España. La exposición sobre miniatura-retrato de 1916». DINS: BOLAÑOS, Maria; ARNALDO, Javier (coord). *Museologías, teorías, contextos, experiencias, retos. I foro ibérico de jóvenes investigadores*. Valladolid: Museo Nacional de Escultura, 2019, p. 73-80.
- RODRÍGUEZ SAMANIEGO, Cristina; ARAGONÈS RIU, Núria. «Apunts sobre l'escultor Frederic Homdedeu i Bonet (Barcelona, 1861-Mèxic, 1908)». DINS: GRAS VALERO, Irene; RODRÍGUEZ SAMANIEGO, Cristina; ARAGONÈS RIU, Núria (coord.). *Catalunya-Amèrica: l'art entre el viatge i l'exili*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 2018.
- RODRIGO ZARZOSA, C. «El Retablo de Sarrión», *Archivo de Arte Valenciano (Publicación de la Real Academia de Bellas Artes de San Carlos)*, Año LXVIII, núm. 68 (1987), p. 8-16.
- ROMANOS, Melchora. «Procesos de construcción y evolución del concepto de hispanismo desde la perspectiva de los estudios de literatura española». *Olivar*, vol. 5, núm. 5 (juliol – desembre 2004), p. 77-86.
- ROMEU, Pere. *Una Baronada*. Barcelona: Tipografia La Académica, s.a.
- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. *Tamarit*. Altafulla: Centre d'Estudis d'Altafulla, 1991.

- ROVIRA I GÓMEZ, Salvador-J. «Castell de Tamarit o Tamarit?», *Estudis Altafullencs*, núm 17 (1993), p. 75-76
- RUBIO CELADA, Abraham. «Font del Palau Maricel». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, setembre de 2017.
- RUSIÑOL, Santiago. «Desde el Molino. El reino de las sombras». *La Vanguardia*, Any XII, núm. 3.192 (31 de març de 1892), p. 4.
- RUSIÑOL, Santiago. *Oracions*. Barcelona: Tipografia "L'Avenç" de Massó, Casas & Elías, 1897.
- RUSIÑOL, Santiago. *Jardins d'Espanya*. Barcelona: Taller Gràfichs d'Antoni López, 1914.
- RUSIÑOL, Santiago. *Jardins d'Espanya*. Barcelona: Taller Gràfics de Antoni López, 1925.
- RUSIÑOL, Santiago. *Obras completas*. Barcelona: Selecta, 1971.
- «Rusiñol». *El Defensor de Granada*, núm. 14.928 (13 d'octubre de 1909), p. 1
- Rusiñol i la pintura moderna*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2006.
- Rusiñol. La ploma d'en Xarau*. Barcelona: Caja Mediterraneo; Museu Diocesà de Barcelona, 2007.
- RUIZ I PORTA, Joan. «El Palau de la Generalitat de Catalunya». *Catalunya Gràfica. Revista catalana d'informació nacional i estrangera*, Any I, núms. 11 i 12 (abril de 1922), s/p.
- RUIZ I PORTA, Joan. «Tamarit I». *Barcelona Atracción. Revista Mensual de la Sociedad de atracción de Forasteros*, núm. 199 (gener de 1928), p. 21-25.
- RUIZ I PORTA, Joan. «Tamarit II». *Barcelona Atracción. Revista Mensual de la Sociedad de atracción de Forasteros*, núm. 200 (febrer de 1928), p. 58-62.
- RUIZ I PORTA, Joan. «Tamarit III». *Barcelona Atracción. Revista Mensual de la Sociedad de atracción de Forasteros*, núm. 201 (març de 1928), p. 90-94.
- RUIZ I PORTA, Joan. «Tamarit IV». *Barcelona Atracción. Revista Mensual de la Sociedad de atracción de Forasteros*, núm. 202, (abril de 1928), p. 121-126.
- RUIZ QUESADA, Francesc. «Bernat Martorell». DINS: *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II. El corrent internacional*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 233-236.

- RUIZ QUESADA, Francesc. «L'estil cortesà a Barcelona». DINS: *L'art gòtic a Catalunya. Pintura II. El corrent Internacional*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 2005, p. 48-52.
- RUMBO, Albert . «Mossèn Joan Serra Vilaró: l'arqueòleg». *L'Erol: Revista cultural del Berguedà*, núm. 45 (1994), p. 25-27.
- SAARINEN, Aline. B. *The proud Possessors*. London: Weidenfield and Nicolson, 1959.
- SAARINEN, Aline B. *The proud possessors: the lives, times, and tastes of some adventurous American art collectors*. New York: Vintage Books, 1968.
- SAARINEN, Aline B. *I grandi collezionisti americani. Dagli inizi a Peggy Guggenheim*. Torí: Einaudi, 1977.
- SACS, Joan. «Dos retrats de Don Anton Mª Esquivel». *Vell i Nou*, Any III, núm. 50 (1 de setembre de 1917), p. 532-534.
- SAGARRA, Josep Maria de. *Memòries*. Barcelona: Edicions 62, 2012.
- SAIZ XIQUÉS, Carles. *Lluís Domènech i Montaner (1849-1923). El llegat arquitectònic, polític i cultural a Canet de Mar*. Canet de Mar: Edicions dels 2 Pins, 2008.
- SALA, Teresa-Montserrat. «Xemeneia monumental de la Generalitat». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, desembre de 2004.
- SALA, Teresa-Montserrat. «La xemeneia monumental de la Generalitat a la gran sala de festes del Palau Maricel de Sitges, una historia recuperada», *Quaderns de Patrimoni de Garraf*, núm. 2 (març de 2005), p. 23-28.
- SALA, Teresa M. «El somni del Rusiñol col·leccionista». DINS: *Santiago Rusiñol. L'artista total*. Barcelona: Diputació de Barcelona; Proa, 2007, p. 337-348.
- Sala Parés 130 anys: 1877-2007*. Barcelona: Sala Parés, 2007.
- SALCEDO HIERRO, Miguel. «Museo Julio Romero de Torres». DINS: *Museo de España. Madrid, Sevilla, El Greco, Romero de Torres, Picasso*. Madrid; Barcelona et al.: Everest, 1989, p. 369-431.
- SALCEDO HIERRO, Miguel. *El Museo Julio Romero de Torres*. León: Everest DL, 1993 (5^a Ed.).
- SALMI, Mario. *Il paliotto di Manresa el "opus florentinum"*. Milano-Roma: Casa Editrice d'Arte Bestetti & Tuminelli S.A., 1931.

«Saló de les Arts i els Artistes». *Vell i Nou*, Any II, núm. 25 (15 de maig de 1916), p. 21-25.

SALOM VIDAL, Victoria. «El cartel modernista catalán». *D'Art. Revista del Departament d'Història de l'Art*, núm. 5 (1979), p. 78-101.

Salón del Centro Artístico de Granada. Granada, octubre de 1909.

SALVAT-PAPASSEIT, Joan. «Coagres». *Un enemic del poble. Full de subversió espiritual*, núm. 14 (octubre de 1918), p. 1.

SAMSÓ, Joan. *La cultura catalana: entre la clandestinitat i la represa pública (1939-1951). Volum II*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1995.

SANCHA FERNÁNDEZ, Eugénie. *El Teatro de la Comedia de Madrid (1875-1915): su historia y reconstrucción de la cartelera*. Madrid: UNED, 2015 [Tesis doctoral del Departamento de Literatura española y Teoría de la literatura, Facultad de Filología].

SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier. «La elaboración de un cuadro de Goya». *Archivo Español de Arte*, núm. 71 (1945), p. 301-307.

SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier. «Las adquisiciones del Museo del Prado en los años 1952 y 1953». *Archivo Español de Arte*, núm. 1.005 (1954), p. 1-14.

SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier. *La colección Cambó*. Barcelona: Alpha, 1955.

SÁNCHEZ CANTÓN, Francisco Javier. «Zurbarán. Noticias olvidadas o desconocidas». *Archivo Español de Arte*, núm. 146-147 (abril-setembre de 1964).

SÁNCHEZ PADILLA, Andrés. *Enemigos íntimos: España y los Estados Unidos antes de la Guerra de Cuba (1865-1898)*. València: Publicacions de la Universitat de València, 2016.

SÁNCHEZ RUIZ, Jordi. «Ramon Casas en context. Crònica històrica, social i familiar». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel. *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Galeria Gothsland, 2018, p. 102-125.

SÁNCHEZ SÁNCHEZ, Isidro «Contra el "Paradigma Prescott"». DINS: *Viaje de ida y vuelta. Fotografías de Castilla-La Mancha en The Hispanic Society of America*. Toledo: Centro de Estudios de Castilla-La Mancha; The Hispanic Society of America, 2007, p. 36-55.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. *Charles Deering, Ramon Casas i Miquel Utrillo. Una amistat per una col·lecció*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 2009. [Treball final del Màster en Estudis Avançats en Història de l'Art] (text inèdit).

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Col·leccionisme, art i reminiscències medievals. Charles Deering i el Palau Maricel de Sitges». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, volum XXII – 2010-2011 (2012), p. 91-112.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «El Santuari del Tallat: les vicissituds d'un edifici del tardogòtic català». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, volum XXIII (2011-2012), p. 133-156.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Entre Bernat Martorell i els Vergós: la col·lecció Deering i el patrimoni català a la diàspora». DINS: ALCOY, Rosa (ed.). *Art Fugitiu. Estudis d'Art Medieval desplaçat*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2014, p. 423-432.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Julio Romero de Torres en la colección Deering de Sitges: su relación con Miguel Utrillo y el mundo artístico catalán». *Boletín de Arte*, núm. 35 (2014), p. 249-268.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Tres finestres del castell-palau de Terrassa a Sitges». *Terme. Revista d'Història*, núm. 29 (2014), p. 81-92.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Un bust-retrat de Ramon Amadeu: Ismael Smith i la decoració del Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic de Barcelona (1910)». *Emblecat. Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat*, núm. 3 (2014), p. 51-65.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Ramon Casas i Laureà Barrau: crònica d'un viatge a Granada i d'un retrat a Tom Roberts (1883-1884)». *Emblecat. Revista de l'Associació Catalana d'Estudis d'Emblemàtica. Art i Societat*, núm. 4 (2015), p. 49-60.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Una venda frustrada: el frontal trescentista de la Seu de Manresa i el col·leccionista nord-americà Charles Deering». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, volum XXIV (2015), p. 169-179.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Apolinar Sánchez: Notas sobre la actuación de un anticuario madrileño en Cataluña». DINS: PÉREZ CARRASCO, Yolanda (ed.). *Agents i comerç d'art. Noves fronteres*. Gijón: Trea, 2016, p.131-156.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «La relació entre Joan Serra i Vilaró i Miquel Utrillo a través de la seva correspondència (1910-1914)». *Oppidum. Revista cultural del Solsonès*, núm. 13 (2016), p. 78-89.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Nuevas consideraciones sobre la fortuna crítica de El Greco en Cataluña: la figura de Miguel Utrillo (1862-1934)». DINS: ALMARCHA, Esther; MARTÍNEZ-BURGO, Palma; SAINZ, Elena (eds.). *El Greco en su IV Centenario: patrimonio hispánico y diálogo intercultural*. Toledo: Ediciones de la Universidad de Castilla la Mancha; Comité Español de Historia del Arte, 2016, p. 1.341-1.354.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «De Bermejo a Romero de Torres: la pintura andaluza en la colección Deering (1909-1921)». DINS: HOLGUERA CABRERA, Antonio; PRIETO USTIO, Ester; URIONDO LOZANO, María (coord.). *Coleccionismo, Mecenazgo y Mercado Artístico en España e Iberoamérica*. Sevilla: Universidad de Sevilla; SAV, 2017, p. 249-263.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Apunts i «ninots». Instantànies realistes de Ramon Casas». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Gothsland Galeria d'Art, 2018, p. 52-61.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «El castell de Tamarit i el col·leccionista nord-americà Charles Deering». DINS: BARGALLÓ ESCRIVÀ, Maria (coord.). *Recerca en Humanitats 2018*. Tarragona: Publicacions Universitat Rovira i Virgili, 2018, p. 239-256.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «La col·lecció d'art de Charles Deering al palau Maricel de Sitges (1909-1921)». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi (ed.). *Mercat de l'art, col·leccionisme i museus 2017*. Bellaterra: Servei de Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona; Consorci del Patrimoni de Sitges, 2018, p. 171-197.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Símbol de Maricel, de Miquel Utrillo i Morlius (Barcelona, 1862 – Sitges, 1934)». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, gener de 2018.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Ramon Casas i Charles Deering: dibuixos, amiatat, viatges i col·leccionisme». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Ramon Casas. Catàleg complet. Volum I*. Barcelona: Gothsland Galeria d'Art, 2018, p. 174-193.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Una nova lectura arquitectònica del Palau Maricel: entre el Noucentisme i l'eclecticisme». DINS: PANYELLA, Vinyet (coord.). *El Noucentisme: un nou discurs per al segle XXI. Actes del I Simposi Internacional sobre*

el Noucentisme 2014. Barcelona: Consorci del Patrimoni de Sitges; Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya; Diputació de Barcelona; Ajuntament de Sitges, 2018, p. 519-530.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Apolinar Sánchez y el coleccionismo público y privado en España (1900-1950)». *Actas del IV Congreso Internacional. Coleccionismo, mecenazgo y mercado artístico: Orbis Terrarum*. Sevilla: Universidad de Sevilla, 2019 [en prensa].

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Una aproximación a la figura del anticuario Miguel Borondo (1857-1930)». DINS: HOLGUERA CABRERA, Antonio; PRIETO USTIO, Ester; URIONDO LOZANO, María (coord.). *Coleccionismo, Mecenazgo y Mercado Artístico: ámbitos europeo, americano y asiático*. Sevilla: Universidad de Sevilla; SAV, 2019, p. 307-321.

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Charles Deering». *Repertori de col·leccions i col·leccionistes d'art i arqueologia de Catalunya*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, 2020. https://taller.iec.cat/rcic/fitxa_una.asp?id_fitxa=64

SÁNCHEZ SAULEDA, Sebastià. «Miquel Utrillo, l'ideòleg d'Els Quatre Gats». DINS: PINÓS GUIRAO, Gabriel (coord.). *Barcelona i Els Quatre Gats. Un gir vers la modernitat*. Barcelona: Gothsland Galeria d'Art, 2020, p. 222-248.

SÁNCHEZ VIGIL, Juan Miguel. «La fotografía en la Enciclopedia Espasa». *Berceo*, núm. 149 (2005), p. 59-86.

SANCRISTÓFOL, P. «Documents Històrics», *De l'art de la forja. Revista del gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 4 (agost de 1918), p. 57-61.

SAN NICOLÁS, Juan. *Dario de Regoyos*. Barcelona: Diccionari Ràfols Edicions Catalanes S.A, 1990.

SANPERE I MIQUEL, Salvador. *Los cuatrocentistas catalanes. Historia de la pintura en Cataluña en el siglo XV*. Vol. II. Barcelona: Tipografia L'Avenç, 1906.

SANPERE I MIQUEL, Salvador. *Els trescentistes. Primera part*. Barcelona: S. Babra Llibreria Antiga i Moderna, s.d. [1924].

SANS TRAVÉ, Josep. *Història del Tallat*. Lleida: Virgili & Pagés, 1986.

SANTANACH I SOLER, Joan. «L'ornamentació en ferro als portals de la Conca de Barberà (III)». *Aplec de Treballs*, núm. 7 (1985), p. 7-30.

«“Sant Francesch d’Assis”, per Domenico Theotocopuli, El Greco. Exposició d’Art Antic, col·lecció Lluís Quer». *Pèl & Ploma*, núm. 92 (abril de 1903), s.p.

«“Sant Jordi. Tapís de la Audiencia de Barcelona”». *Pèl & Ploma*, núm. 92 (abril de 1903), s.p.

SANTOS TORROELLA, Rafael. «Ismael Smith, redescubiert». ABC (7 de desembre de 1989), p. 119.

SARMIENTO, Miguel. «Colaboración Una ausencia. Santiago Rusiñol». *LUH* (1 de juliol de 1909), portada.

SARRIUGARTE GÓMEZ, Iñigo. «Paco Durrio y Paul Gauguin: una amistad que se forja en París». *Ondare. Cuadernos de artes plásticas y monumentales*, núm. 23 (2004), p. 465-473.

SAZ CAMPOS, Ismael. «España: la mirada del otro». *Ayer. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 31 (1998), p. 11-17.

«Secció de notícies. Mr. De Lesseps». *Butlletí de l’Associació d’Excursions Catalanes*, Any IV, núm. 32 i 33 (maig-juny de 1881), p. 142.

Segona exposició Ramon Casas, organitzada per Pèl & Ploma. Barcelona: Sala Parés, 25 de maig de 1900 - 11 de juny de 1900.

SEGURA I VALLS, Joan. *Història de Santa Coloma de Queralt*. Santa Coloma de Queralt: [s.n], 1953.

SEGURA SERRANO, Isabel. *Els viatges de Clotilde Cerdà i Bosch*. València: Tres i Quatre, 2013.

SEGURA SORIANO, Isabel. *Barcelona. Chicago. Nova York*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 2013.

SEMPRONIO. *Barcelona era un festa*. Barcelona: Selecta, 1980.

SERT, Comte de; ARNÚS, Maria del Mar. *Sert*. Barcelona: Edicions Nou Art Thor (Col·lecció Gent Nostra nº 69), 1989.

«Sesión de Segunda convocatoria celebrada por el Ayuntamiento el 11 de Noviembre de 1915». *Eco de Sitges*, Any XXX, núm. 1.539 (14 de novembre de 1915), p. 2.

«Sesión de Segunda convocatoria celebrada por el Ayuntamiento el 16 de Diciembre de 1915». *Eco de Sitges*, Año XXX, núm. 1.544 (19 de desembre de 1915), p. 2.

«Sesión de Segunda Convocatoria celebrada por el Ayuntamiento el 28 de Agosto de 1918». *Eco de Sitges*, Any XXXIII, núm. 1.684 (1 de setembre de 1918), p. 2.

Seu Vella. L'esplendor retrobada. Lleida: Associació Amics de la Seu Vella de Lleida; Museu de Lleida Diocesà i Comarcal; Universitat de Lleida, 2004.

SIERRA, Roland. *Diccionari biogràfic de sitgetans*. Sitges: L'Eco de Sitges, 1998.

SIERRA, Roland. *Sitges: recull gràfic 1870-1965*. El Papiol: Efadón, 2005.

SIPLE, E. S. «Recent Acquisitions by American Collectors: Supplement», *The Burlington Magazine for Connoisseurs*, vol. 51, núm. 297 (desembre de 1927), p. 297-311.

SISCAR I DE MONTOLIU, Ramon de. «La iglesia parroquial de Agramunt». DINS: *Album historich, pintoresch y monumental de Lleyda y sa provincia*, Lleida: Estampa de Josep Sol Torrens, 1880, p. 267-287.

«Sitges 75 años atrás». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.850, Sitges (15 de juny de 1985).

SNYDER MATTHEWS, Janet. *Historical documentation The Charles Deering Estate at Cutler for Metro-Dade Parks and Recreation Department*. Miami: The Charles Deering Estate at Cutler, 1992.

«Sobre els dos retrats d'en Julià Romea y sa muller, obra d'Esquivel, publicats en el nombre». *Vell i Nou*, Any III, núm. 52 (1 d'octubre de 1917), p. 584.

SOCIAS BATET, Immaculada. *La correspondencia entre Isidre Bonsoms Sicart y Archer Milton Huntington: el coleccionismo de libros antiguos y objetos de arte*. Barcelona: Reial Acadèmia de Bones Lletres; Associació de Bibliòfils de Barcelona, 2010.

SOCIAS BATET, Immaculada. «El reverso de la historia del arte: marchantes y agentes en España durante la primera mitad del siglo XX». DINS: SOCIAS BATET, Immaculada; PÉREZ MULET, Fernando. *La dispersión de objetos de arte fuera de España en los siglos XIX y XX*. Barcelona: Publicacions i Edicions de la Universitat de Barcelona, 2011, p. 285-302.

SOCIAS, Immaculada; GKOZGKOU, Dimitra. *Agentes, marchantes y traficantes de objetos de arte (1850-1950)*, Gijón, 2012.

SOCIAS, Immaculada. «Nuevas fuentes documentales para la interpretación interpretación del levantamiento de la colección Deering de Sitges en 1921». DINS: SOCIAS, Immaculada; GKOZGKOU, Dimitra (eds.). *Nuevas contribuciones en torno*

al mundo del coleccionismo de arte hispánico en los siglos XIX i XX. Gijón: Trea, 2013, p. 395-406.

«Sociedad Española de Amigos del Arte». *Arte Español. Revista de la Sociedad de Amigos del Arte*. Any XVI, vol. VIII, núm. 5 (primer trimestre de 1927).

SOLDEVILA, Carles. *Barcelona vista pels seus artistes*. Barcelona: Aedos, 1957.

SOLDEVILA, Carles *Un siglo de Barcelona 1830-1930*. Barcelona: Librería Editorial Argos, 1946.

«Solemnnidades en Sitges». *Eco de Sitges*, Any XXXIII, núm 1.684 (1 de setembre de 1918), p. 2.

SOLER Y MARCH, Alejandro. «El frontal bordado de la Seo de Manresa». *Musevm*, vol. VI (1918-1920), p. 411-429.

«Solivella». DINS: *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo LVII*. Madrid: Espasa-Calpe, 1927, p. 181.

«Solivella». DINS: *Gran Enciclopèdia Catalana. Volum 21 (Segú-Sulk)*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1979, p. 331.

«Solivella». DINS: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya. Vol. 9. Segarra, Urgell, Conca de Barberà*. Barcelona: Fundació Enciclopèdia Catalana, 1983, p. 344-347.

SORIA, Martin S. «Goya's Allegories of Fact and Fiction». *The Burlington Magazine*, vol. 90, núm. 544 (juliol de 1948), p. 196-202.

SORIAU, Étienne. *Diccionario Akal de estética*. Madrid: Akal, 1998.

SOUHAMI, Diana. *Edith Cavell*. Londres: Quecus, 2010.

«Spanish portrait painter here». *New York Daily Tribune* (14 de març de 1909), p. 5.

STEAD, William T. *If Christ came to Chicago. A plea for the union of all who love in the service of all who suffer*. Londres: The Review of Reviews, 1894.

STRAHAN, Edward (ed.). *The art treasures of America*. Philadelphia, s.a.

STROUSE, Jean. «J. Pierpont Morgan. Financier and Collector». *The Metropolitan Museum of Arts Bulletin*, vol. 57, núm. 3 (hivern 2000).

STROUSE, Jean. *Morgan. American financier*. New York: Random House Trade, 2014.

Subasta Arte y Joyería. Barcelona: Subastas de arte y antigüedades, 13-14 de novembre 1979.

Subasta Christie's New York. Nova York, agost de 1991.

«Subasta de un Zuloaga». *El País*, núm. 1.100 (16 de novembre 1979).

Subasta de Sotheby's Madrid. Madrid: Sotheby's, 19 de novembre de 1986.

«Subasta especial de 10€ a 1.000€». Barcelona: *Balcli's*, 11 de febrer de 2015.

Subasta Extraordinaria. 10-11-12 diciembre 2003. Madrid: Sala Retiro, 2003.

Subasta Mayo 2010. Barcelona: Balcli's, maig de 2010.

SUCRE, Josep Maria de. *Memorias (2 vol.)*. Barcelona: Editorial Barna, 1963.

SULLIVAN, Edward J. «Fortuny a Amèrica: col·leccionistes i deixebles». DINS: *Fortuny 1838-1874*. Barcelona: Fundació La Caixa, 1989, p. 99-117.

Sunyer. Madrid: Museo Nacional de Arte Moderno, 20 de febrer a 7 de març de 1950.

SUREDA, Joan. *El retaule de Sant Bartomeu*. Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1986.

«Suscripción para ofrecer las insignias de la Gran Cruz Laureada de San Fernando al general Queipo de Llano». *ABC (edición andaluza)*, núm. 12.706 (3 de maig de 1944), p. 11.

T. «Glosari convulsionista», *Baluart de Sitges*, Any XVI, núm. 779 (9 de setembre de 1916), p. 1-2.

TACHARD, Paul. *Informe acerca del nuevo Proyecto de Ley que se refiere a la venta y exportación de obra de arte antiguo*. Barcelona: Tipografía de Mariano Galve, 1908.

TACHARD, Paul. *Catalogue des anciennes Faïences Hispano-Mauresques, Plats importants reflets métalliques en faïences de Manisses, XVie siècle*. París: Druot, 1912.

«Tamarit». *Eco de Sitges*, Any XVI, núm. 780 (16 de setembre de 1916), p. 2.

«Tapiços a Maricel». *Vell i Nou*, Any I, núm. 12 (1 de novembre de 1915), p. 13.

TARÍN-IGLESIAS, José; PLANAS PARELLADA, Josefina. *El Palacio de Pedralbes y el Palacete Albéniz*. Madrid: Patrimonio Nacional, 1974.

«Tercerilles», *Pakitu*, Any III, núm. 107 (14 d'octubre de 1925), p. 11.

TERMES, Josep. *Història del catalanisme fins al 1923*. Barcelona: Pòrtic, 2000.

THARP, Louise Hall. *Mrs. Jack. A biography of Isabella Stewart Gardner*. Boston: Isabella Sewart Gardner Museum, 1984.

THAW, Alexander Blair. «George Gray Barnard, sculptor». DINS: PAGE, Walter Hines; PAGE, Arthur Wilson. *The World's Work: A History of our time. Volum. 5*. Doubleday Page & Co., 1903, p. 2.837-2.853.

«The brush of Casas on our artists spanish painter will do a portrait of Mary Garden and Constantino, the tenor». *The Morning Telegraph* (14 de març de 1909).

The Dictionary of Art. Volum 13. New York: MacMillan Publishers Limited, 1996.

The Morning Telegraph (3 de març de 1909).

The North American Philadelphia (14 de març de 1909).

THIEME, Ulrich; BECKER, Félix. *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart, vol. 37.* Leipzig: E.A. Seemann, 1950.

TINTÓ I SALA, Margarita. *La història del Gremi de serrallers i ferrers de Barcelona. Any 1380.* Barcelona: Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona. Any 1380, 1980.

TODA GÜELL, Eduard. *Poblet. Recorts de la Conca de Barberà.* Barcelona: Impr. Estampa de la Renaixensa, 1883.

TORMO, Elías. «Notas de arte. La colección Lázaro. Nuevas adquisiciones». *La Época. Últimos telegramas y noticias de arte*, Any LXV, núm. 22.417 (27 de març de 1913), p. 3.

TORMO, Elías *Levante (Provincias valencianas y murcianas).* Madrid: Espasa-Calpe (Col·lecció Guías Regionales Calpe, núm. III), 1923.

TORNER I PLANELL, Jordi. *Inventari analític de la Comissió d'Objectes a Exportar.* Barcelona, 1995.

TORRELLA, Francesc. «Geri di Lapo. Frontal d'altar». Dins: *Millenium. Història i Art de l'Església Catalana.* Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1989, p. 312-313.

TORRENT, Joan; TASIS, Rafael. *Història de la premsa catalana. Volum I.* Barcelona: Bruguera, 1966.

TORRES DE LA TORRE, Martín. *Francesc Llorens i Riu.* Barcelona: Universitat Pompeu Fabra, 2017.

TORRES I GROS, Jaume. «50è aniversari de l'altar major de la parròquia de Sant Nicolau, de la vila de Bellpuig». *El Pregoner d'Urgell*, núm. 725 (21 de desembre de 2009).

TORRES PLANELLS, Sonya. *Josep Costa Ferrer "Picarol" (1876-1971): un dibuixant eivissenc i el seu temps.* Sant Jordi de ses Salines: Res Pública, 2001.

TRAVÉ I TRAVÉ, Jordi. «Fòtica Solivellenca I. El castell». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs.* vol. 1 (1984), p. 105-112.

TRAVÉ I TRAVÉ, Jordi. «Fòtica Solivellenca I. El castell (2)». *Miscel·lània d'Estudis Solivellencs.* vol. 2 (1984), p. 3-10.

TRENC, Eliseu. *Alexandre de Riquer*. Barcelona: Lunwerg Editores; Caixa Terrassa, 2000.

TRENC, Eliseu. «El més «montmartrois» dels catalans de París». *Serra d'Or*, núm. 592 (abril de 2009), p. 65-70.

TRENC, Eliseu. «Una reivindicació de Marià Fortuny i Marsal per Alexandre de Riquer l'any 1915». *Butlletí de la Reial Acadèmia Catalana de Belles Arts de Sant Jordi*, vol. XXIX (2015), p. 75-91.

TRENC, Eliseu. «Alexandre de Riquer, bibliòfil, «connoisseur» i col·leccionista». DINS: BASSEGODA; Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Agents del mercat artístic i col·leccionistes. Nous estudis sobre el patrimoni artístic de Catalunya als segles XIX i XX*. Bellaterra-Barcelona-Girona-Lleida: Publicacions de la Universitat de Barcelona *et al.*, 2017, p. 157-180.

30 Anys d'Art. Barcelona: Gothsland Galeria d'Art, 2008

3 dibujantes: Pidelaserra, Mompou, Junoy (prologo de Enric Jardí; traducción y notas de José Mª Cadena). Barcelona: Taber, 1970.

«“Triptic de Van der Weyden”. Collecton du chevalier Mayer van der Bergh, d'Anvers». *Pèl & Ploma*, núm. 92 (abril de 1903), s.p.

TWAIN, Mark; DUDLEY WARNER, Charles. *The Gilded Age: a tale of today*. New York: P. F. Collier & Son, 1915.

28 Annual International Exhibition of Paintings. Pittsburg: Carnegie Institute, Octubre-Novembre de 1929

«Un noble gest. Altre important donatiu de Mr. Deering», *Baluart de Sitges*, Any XIX, núm. 928, Sitges (2 d'agost de 1919), p.1.

«Un particular adquire un 'Romero de Torres'». *Diario de Córdoba*, (13 de desembre de 2003).

«Un quadre den Casas». *La Veu de Catalunya*, Any XX, núm. 4.140 (13 novembre 1910), p. 3.

UN REPORTER. «La gratitud de un pueblo. Homenaje á la familia Deering». *La Vanguardia*, Any XL, núm. 17.180 (19 de juliol de 1921), p. 6.

«Un tesoro que emigra». *La Publicidad*, Any XLIV, núm. 15.073 (22 de juliol de 1921), p. 1.

«Una excursió a Mallorca en el yacht del pintor Casas». *La Il·lustració Catalana*, Any XIII, núm. 641 (19 de setembre de 1915), p. 564-565.

«Una fiesta íntima». *La Vanguardia*, Any XI, núm. 3.057 (6 de novembre de 1891), p. 4-5.

«Una pintura de l'Eugeni Lucas». *Vell i Nou*, Any III, núm. 53 (15 d'octubre de 1917), p. 603.

«Una relíquia». *De l'art de la forja. Revista del Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona*, núm. 2 (juny de 1918), p. 19.

UNAMUNO, Miguel de. *Epistolario inédito II (1915-1936) (Edición de Laureano Robles)*. Madrid: Espasa-Calpe, 1991.

URREA FERNÁNDEZ, Jesús. «Un Inza recuperado por el Prado y otras noticias sobre su obra». *Boletín del Museo del Prado*, tomo 10, núm. 28 (1989), p. 79-85.

URREA FERNÁNDEZ, Jesús. «Una propuesta para el escultor Juan Cháez». *Ars magazine. Revista de arte y coleccionismo*, núm. 6 (2010), p. 94-103.

UTRILLO I MORLIUS, Miquel. «Excursió col·lectiva a Montserrat». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any III, núm. 15 (gener de 1880), p. 8-16.

UTRILLO MORLIUS, Miquel. «Excursió col·lectiva á Ripoll y Sant Joan de les Abadessas. Los días 4,5 y 6 de janer de 1880. Extracte de l'acte». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any III, núm. 16-17 (febrer-març de 1880), p. 41-54.

UTRILLO MORLIUS, Miquel. «Excursió col·lectiva á les mines de Surroca y Ogassa en Sant Joan de las Abadessas, lo dia 5 de janer de 1880 ». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalana*. Any III, núm. 16-17 (febrer-març de 1880), p. 56-60.

UTRILLO, Miquel. «Entrega del títol de soci honorí á Mr. Ferdinand de Lesseps». *Butlletí de l'Associació d'Excursions Catalanes*, Any IV, núm. 34 (juliol de 1881), p. 163-165.

UTRILLO, Miquel. «España vista por un extranjero. Barcelona». *La Vanguardia*, Any XV, núm. 4.505 (23 de novembre de 1895), p. 4.

UTRILLO, Miquel. «FORMA». *Forma*, Any I, núm. 1 (1904), p. 18.

UTRILLO, Miquel. «Lloc de Goya, en la pintura». *Forma*, vol. I, núm. 7 (1904) p. 259-280..

UTRILLO, Miquel. «Lobra den Casas». *Forma*, vol. I, núm. 8 (1904), p. 310-325.

- UTRILLO, Miquel. *Domenikos Theotokopulos (El Greco). Colecció de Vulgarisació «Forma»*. Barcelona: Establiment Gràfic Thomas, 1905.
- UTRILLO, Miquel. *Joseph de Ribera: “L’Espagnolet”*. Barcelona: Establiment Gràfic Thomas [19--].
- UTRILLO, Miquel. «Le Greco». *L’Art et les Artistes*, núm. 6 (setembre de 1905), p. 201-207.
- UTRILLO, Miquel. «Aureliano de Beruete». *Forma*, núm. 17 (1907), p. 168-198.
- UTRILLO, Miquel. «Zurbarán». *Forma. Revista artística mensual*, núm. 17 (1907), p. 147-167.
- UTRILLO, Miquel. «Arte y artistas. Ataque de Barcelona por los Cubistas». *La Publicidad*, Any XXV, núm. 11.875 (21 d’abril de 1911), p. 1-2.
- UTRILLO, Miquel. «La Exposición Internacional de Bellas Artes (III)». *Las Noticias* (7 de maig de 1911).
- UTRILLO, Miquel: «De cóm fou fet “Marycel”». *Pàgina Artística de la Veu de Catalunya*, núm. 140 (22 d’agost de 1912).
- UTRILLO, Miquel. «De cóm fou fet “Marycel”». *Baluart de Sitges*, Any XII, núm. 571 (15 de setembre de 1912), p. 1-2.
- UTRILLO, Miquel. «La Cantonada». *La Publicidad* (12 de gener de 1914).
- UTRILLO, Miquel. «Entrevista concedida al periodista Francesc Madrid». *La Noche* (25 de febrer de 1925).
- UTRILLO, Miquel. «Mi Ramón Casas». *Eco de Sitges* (27 de març de 1932).
- UTRILLO, Miquel. «Els Grecos del Cau Ferrat». *Butlletí dels Museus d’Art de Barcelona*, vol. II, núm. 18 (novembre de 1932), p. 327-333.
- UTRILLO, Miquel. *Història anecdòtica del Cau Ferrat* (pròleg de Francesc Fontbona). Sitges: Grup d’Estudis Sitgetans, 1989.
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «El pintor Ramón Casas a través de mis recuerdos y su epistolario con mi padre». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Arte Moderno, Vol. II – I (gener de 1944), p. 15-27.
- UTRILLO [VIDAL], Miguel. «Una pàgina de mi diario». *Anales y Boletín de los Museos de Arte de Barcelona*, Vol. IV – 1 i 2 (gener-abril 1946), p. 173-186.
- UTRILLO VIDAL, Miguel. «Carnet del Director. José Costa». *Maricel. Revista mensual de arte, literatura y paisaje*, Any 3, núm. 27 (octubre de 1947), p. 5

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «1862-1962. Elogio en el centenario de quien tuteló el renacer de nuestra pintura: Miquel Utrillo i Morlius». *La Vanguardia*, Any LXXVIII, núm. 29.804 (1 d'abril de 1962), p. 41.

UTRILLO VIDAL, Miquel. *Eco de Sitges* (15 de juny de 1969).

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Viaje a través de la correspondencia privada Utrillo-Rusiñol (I)», *La Vanguardia*, Any LXXXVII, núm. 32.622 (24 d'abril de 1971), p. 53.

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Viaje a través de la correspondencia privada Utrillo-Rusiñol (y II)», *La Vanguardia*, Any LXXXVII, núm. 32.626 (28 d'abril de 1971), p. 53.

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Notas para la biografía del pintor Ramón Casas (1)». *La Vanguardia*, Any LXXXIX, núm. 33.180 (9 de febrer de 1973), p. 50.

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Notas para la biografía del pintor Ramón Casas (2)». *La Vanguardia*, Any LXXXIX, núm. 33.198 (2 de març de 1973), p. 47.

UTRILLO VIDAL, Miquel. *Eco de Sitges* (9 d'agost de 1975).

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXVI». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.676 (9 de gener de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXVII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.687 (20 de març de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXXII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.693 (1 de maig de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXXIII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.694 (8 de maig de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXXVI». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.697 (29 de maig de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXXVII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.698 (5 de juny de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXLIV». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.705 (24 de juliol de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXLV». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.707 (7 d'agost de 1982)

UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos.» *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.708 (14 d'agost de 1982).

- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXLVIII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.711 (4 de setembre de 1982).
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXLXVI». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.723 (11 de desembre de 1982).
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXLXVII». *Eco de Sitges*, Any XCII, núm. 4.724 (18 de desembre de 1982)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCXXVIII». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.828 (12 de gener de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCVI». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.858 (10 d'agost de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXIX». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.870 (16 de novembre de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXX». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.871 (23 de novembre de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXXI». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.872 (30 de novembre de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXXII». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.873 (7 de desembre de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXXIII». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.875 (21 de desembre de 1985)
- UTRILLO [VIDAL], Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXXV». *Eco de Sitges*, Any XCV, núm. 4.876 (28 de desembre de 1985)
- UTRILLO VIDAL, Miquel. «Mis testimonios y recuerdos. CCCXXVI. Maricel (IV)». *Eco de Sitges*, Any XCVI, núm. 4.876 (4 de gener de 1986), p. 10.
- VALDIVIESO, Enrique; OTERO, Ramón; URREA, Jesús. *Historia del arte hispánico. Volumen IV. Barroco y el rococó*. Madrid: Editorial Alhambra, 1980.
- VALLÈS, Eduard. *Picasso i Rusiñol: la cruïlla de la modernitat*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges, 2008.
- VALLIER, Berta. *Vida de Laureano Barrau*. Terrassa: Imprenta Juan Morral, 1960.
- VALLVERDÚ, Josep; FARRÉ VILADRICH, Joan. *Balaguer riu*. Barcelona: Lunwerg, 1999.

- VALVERDE CANDIL, Mercedes. *Romero de Torres 1974-1930. Pinturas*. Madrid: Galería Heller, 1989.
- VALVERDE CANDIL, Mercedes. «El concepto janiano de la mujer en la pintura de Julio Romero de Torres», dins *VIII Jornadas de Arte. La mujer en el Arte Español*. Madrid: Consejo Superior de Investigaciones Científicas (C.S.I.C.), 1997, p. 421-431.
- VALVERDE CANDIL, Mercedes. «Julio Romero de Torres y “La Gracia”: la intención narrativa». *Boletín de la Real Academia de Córdoba de Ciencias, Bellas Letras y Nobles Artes*, vol. 80, núm. 141 (2001), p. 229-246.
- VALVERDE CANDIL, Mercedes; PIRIZ SALGADO, Ana María. *Catálogo del Museo Julio Romero de Torres*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 1983.
- VALVERDE CANDIL, Mercedes; PIRIZ SALGADO, Ana María. *Catálogo del Museo Julio Romero de Torres*. Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba, 1989 (2ª Ed. corregida y aumentada).
- VAN HENSBERGER, Gijs. «Retrat de Mr. Charles Deering, de Ramon Casas (1866-1932)». *La Peça del Mes*. Sitges: Consorci del Patrimoni de Sitges (text inèdit).
- «Varia». *El Poble Català*, Any XIII, núm. 4.268 (23 de desembre de 1916), p. 8.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Revisant Pere Garcia de Benavarri. Noves precisions a l'etapa saragossana», *Locus Amoenus*, núm.8 (2005-2006), p. 81-103.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Els apòstols de la desapareguda portalada gòtica de Santa Maria de l'Alba de Tàrraga». *Urtx. Revista cultural de l'Urgell*, núm. 23 (2009), p. 227-248.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto; YEGUAS GASSÓ, Joan. «Noves aportacions sobre l'Escola de Lleida d'escultura del segle XIV». *Urtx*, núm 24 (2010), p. 175-205.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «L'Exposició Retrospectiva de Barcelona de 1867 i els inicis del col·leccionisme de pintura gòtica a Catalunya». *Lambard. Estudis d'Art Medieval*, núm. 22 (2010-2011), p. 9-66.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Antiquaris, església, i les vendes de patrimoni artístic al bisbat de Lleida (1875-1936)». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi (eds). *Antiquaris, experts, col·leccionistes i museus. El comerç, l'estudi i la salvaguarda de l'art a la Catalunya del segle XX*. Barcelona-Lleida-Girona-Tarragona: Publicacions de la Universitat Autònoma de Barcelona *et al.*, 2013, p. 225-290.

- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. *Pintura tardogòtica a l'Aragó i Catalunya: Pere Garcia de Benavarri*. Lleida: Universitat de Lleida, 2015 [Tesi Doctoral Departament Història de l'Art].
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Una primera aproximació a l'activitat de Joan Cuyàs (1873-1958) antiquari». *E-artDocuments*, núm. 10 (2015).
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «Una primera aproximació a l'activitat de Joan Cuyàs i Sala (1872-1958), decorador, restaurador i agent del mercat de l'art». DINS: PÉREZ CARRASCO, Yolanda (ed.). *Agents i comerç d'art. Noves fronteres*. Gijón: Trea, 2016, p. 189-242.
- VELASCO GONZÁLEZ, Alberto. «L'antiquària Maria Esclasans (1875-1947) i el comerç d'art antic a Barcelona». DINS: BASSEGODA, Bonaventura; DOMÈNECH, Ignasi. *Agents del mercat artístic i col·leccionistes. Nous estudis sobre el patrimoni artístic de Catalunya als segles XIX i XX*. Bellaterra; Barcelona *et al.*: Universitat Autònoma de Barcelona *et al.*, 2017, p. 181-229.
- «Velázquez». *Pèl & Ploma*, núm. 1 (3 de juny de 1899), p. 2.
- Velázquez*. Madrid: Ministerio de Cultura, 1990.
- «Velázquez a París». *Pèl & Ploma*, núm. 3 (17 de juny de 1899), p. 4.
- Vell i Nou*, Any II, núm. 35 (1 d'octubre de 1916), p. 224-225.
- Vell i Nou*, Any IV, núm. 75 (15 de setembre de 1918), portada.
- «Venda Choquet». *Pèl & Ploma*, núm. 6 (8 de juliol de 1899), p. 2.
- VERDAGUER, Jacint: *L'Atlàntida (amb il·lustracions de Josep Maria Xiró i Taltabull)*. Barcelona: La Il·lustració Catalana, 1906.
- V Exposición Internacional de Bellas Artes e Industrias Artísticas: catalogo ilustrado*. Barcelona: Imprenta Henrich y Cia, 1907.
- «Viatge de'n Miquel Utrillo». *Vell i Nou*, Any I, núm. 6 (1 d'agost de 1915), p. 21.
- VICENS, Maria Teresa. *Iconografia Assumpcionista*. València: Generalitat Valenciana; Conselleria de Cultura, Educació i Ciència; Diputació d'Alacant, Castelló i València, 1986.
- VIDAL OLIVERAS, Jaume. *Josep Dalmau i Rafel, pintor, restaurador y promotor de arte moderno*. Barcelona: Universitat de Barcelona, 1993 [Tesis Doctoral].
- VIDAL OLIVERAS, Jaume. *Josep Dalmau: l'aventura per l'art modern*. Manresa: Angle Editorial, 1993.

- VIDAL OLIVERAS, Jaume. *Santiago Segura (1879-1918). Una història de promoció cultural*. Sabadell: Museu d'Art de Sabadell, 1999.
- VIDAL I SOLÉ, Mercè. *El pintor paisatgista Eliseu Meifrèn i Roig*. Barcelona: Publicacions de la Universitat de Barcelona, 1990 [Tesi Doctoral].
- VIDAL I SOLÉ, Mercè. *E. Meifrèn*. Sabadell: AUSA, 1991.
- VILAR I BAYÓ, Manel. *Lluís Plandiura: el gran col·leccionista*. La Garriga: Edicions La Garriga Secreta, 2017.
- VINIEGRA, Salvador. *Catálogo oficial ilustrado de la exposición de las obras de Francisco de Zurbarán*. Madrid: J. Lacoste, 1905, pp. 5-19.
- «Visita honrosa». *Eco de Sitges*, Any XL, núm. 2.033 (17 de maig de 1925), p. 3.
- VON SCHLOSSER, Julius. *Las cámaras artísticas y maravillosas del renacimiento tardío*. Madrid: Akal, 1978.
- WALTON, William. *Art and Architecture*. Art. Philadelphia: George Barrie, 1893.
- W.A.P. «A Spanish Madonna and Child of the Fifteenth Century». *Bulletin of the Art Institute of Chicago*, vol. 18, núm. 6 (1924), p. 74-75.
- W.A.P. «Two Panels Illustrating the Legend of Saint Christopher». *Bulletin of the Art Institute of Chicago*, núm. 21 (1927), p. 5-7.
- WEINBERG, B; HERDRICH, S. «John Singer Sargent: In the Metropolitan Museum of Art». *The Metropolitan Museum of Art Bulletin, New Series*, vol. 57, núm. 4 (primavera del 2000), p. 1-64.
- WETHEY, Harold E. *El Greco and his school. I. Text and Plates*. Princeton; New Jersey: Princeton University Press, 1962.
- WETHEY, Harold Edwin. *El Greco and his school. II. Catalogue Raisonné*. Princeton: Princeton University Press, 1962.
- William Deering*. Chicago: Privately Printed, 1914.
- William Henry Scheutze*. Chicago: R. R. Donnelly and Sons; Lakeside Press, 1903.
- WILSON, Juliet; GASSIER, Pierre. *Vie et oeuvre de Francisco de Goya*. París : Office du Livre, 1970.
- WOLFF, Marta. *Northern European and Spanish paintings before 1600 in the Art Institute of Chicago*. Chicago: The Art Institute of Chicago; Yale University Press, 2008.

Works of Art: Furniture, Fabrics, Rugs, Bronzes, Sculptures and Chinese Porcelains. Collection of the Estate of the Late Judge Elbert H. Gary. Nova York: American Art Association INC., 1928.

X. «La colección Nemes». *Mvsevm.* vol. IV, núm. 4 (1914-1915), p. 113-122.

XARAU. «Glosari. La Urbanisació de l'Alhambra». *L'Esquella de la Torratxa*, Any 81, núm. 1.609 (29 d'octubre de 1909), p. 701.

X Exposició Les Arts y els artistes. Catàleg. Barcelona: Galeries Laietanes, 1916.

«Xiró, José Maria». *Enciclopedia Vniversal Ilvstrada Evropeo-Americana. Tomo LXX.* Madrid: Espasa-Calpe, 1930, p. 574-575.

YARZA LUACES, Joaquín. «El retablo mayor dela Catedral de Ciudad Rodrigo de Fernando Gallego». DINS: AZOFRA AGUSTÍN, Eduardo; YARZA LUACES, Joaquín (coord.). *La Catedral de Ciudad Rodrigo a través de los siglos: visiones y revisiones.* Salamanca: Diputación de Salamanca, 2006, p. 15-60.

YEGUAS I GASSÓ, Joan. «Fragments d'altar bellpugenc dels segles XVII i XVIII». *Quaderns del Pregoner d'Urgell*, núm. 24 (2011), p. 69-94.

YXART, Josep. «Ruinas». DINS: YXART, JOSEP. *El año pasado. Letras y artes en Barcelona.* Barcelona: Establecimiento Tipográfico-Editorial Daniel Corteza y Ca, 1887, p. 213-218.

ZARZOSO, Alfons. «Pere Felip Monlau i Roca (Barcelona, 1808 – Madrid, 1871)». *Galeria de Metges Catalans*, Col·legi Oficial de Metges de Barcelona.

«Zurbarán's Saint Roman, the martyr». *Bulletin of the Art Institute of Chicago*, vol. 16, núm. 4 (setembre de 1922), p. 58-59.

ZOLA, Émile. *La taberna.* Madrid: Cátedra, 2013.

«Zubiaurre pintors». DINS: *L'Exposició Internacional Barcelonina i la Sala Parés (Establiments Maragall)*, Barcelona[?], 1929[?].

ZUERAS TORRENS, Francisco. *Julio Romero de Torres.* Córdoba: Ayuntamiento de Córdoba (Delegación de Cultura), 1974.

